

Warcisław Machura

Dawne miejsca pamięci
o żołnierzach na terenie
powiatu stupskiego

*Dawne miejsca pamięci
o żołnierzach na terenie
powiatu słupskiego*

Warcisław Machura

*Dawne miejsca pamięci
o żołnierzach na terenie
powiatu słupeckiego*

Starostwo Powiatowe w Słupsku

Wydawca

Starostwo Powiatowe w Słupsku

Redaktor

Zbigniew Babiarez-Zych

Projekt okładki
Skład komputerowy
Artur Wróblewski

Zdjęcia

Warcisław Machura, Beata Zbonikowska,
Jarosław Dąbrowski, Henryk Grecki,
Ryszard Patolski, Stanisław Szpilewski, Jan Maziejuk,
Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków
w Gdańsku – Oddział w Słupsku

Mapy

Borzęcino – Messtischblatt 1569 Sageritz,
Kępno – Messtischblatt 1468 Freist – ze zbiorów Wojewódzkiego Urzędu
Ochrony Zabytków – Oddziału w Słupsku

Tłumaczenia

Wojciech Wachniewski,
Dobrochna Zawisza

Patronat wydawniczy

Towarzystwo Opieki nad Zabytkami
Oddział w Słupsku

Nakład: 400 egz.

Wydanie I
(*Nie do sprzedaży*)

Copyright by Warcisław Machura

ISBN 978-83-60228-39-5

Słupsk 2011

Publikacja wydana w ramach realizacji
Programu opieki nad zabytkami powiatu słupskiego
na lata 2009 - 2012

Druk

OPTIMA s.c.
ul. Orańska 6a, 81-533 Gdynia

■ *Wstęp*

I

Niniejsza praca nie jest i nie może być ostatecznym katalogiem niemieckich miejsc pamięci o żołnierzach poległych w wojnach: napoleońskich 1806 - 1815, o zjednoczenie Niemiec 1864 - 1871 i w I wojnie światowej 1914 - 1918. Jest jedynie sprawozdaniem z pewnego etapu prac poszukiwawczych, dokumentujących niegdysiejsze istnienie szczególnego rodzaju zabytków sztuki materialnej: pomników, nagrobków, tablic, witraży, dzwonów, elementów wyposażenia kościołów poświęconych tym, którzy zginęli za niepodległość prusko-niemieckiej Ojczyzny, którzy na rozkaz Króla i Cesarza opuścili pewnego dnia swoją wieś i miasto, i nigdy tam nie wrócili.

Zabytki te przez wiele lat po 1945 roku były przez nowych, polskich mieszkańców ziemi słupekiej niszczone jako pamiątka po dawnych, niemieckich obywatelach tego terenu. Padały one ofiarą tak zorganizowanej odgórnie akcji ich usuwania, jak również zwykłego rabunku czy dewastacji. Ci, którzy niekiedy dobrowolnie, a częściej na mocy decyzji wielkich mocarstw porzucili lub porzucić musieli swoje domy i przybyli na Pomorze Środkowe, starali się raczej odnajdywać ślady dawnej, słowiańsko-polskiej obecności na Pomorzu, aby udowodnić swoje prawa do tej ziemi. Podłożem tych szeroko zakrojonych wysiłków była nie tylko dumna i radość z „powrotu na odwiecznie polskie piastowskie ziemie” – jak głosiła ówczesna propaganda – ale też z lęku przed powrotem Niemców, przed kolejną okupacją lub tułaczką.

Z tego lęku brały swój początek czyny, które dzisiaj większość Pomorzan urodzonych wiele lat po wojnie ocenia negatywnie: zniszczenie – zwłaszcza w latach 70-tych – cmentarzy niemieckich, skuwanie niemieckich napisów na niejednokrotnie wysokiej klasy dziełach sztuki (np. epitafiach i tablicach nagrobnych), dewastowanie i rozbieranie kościołów i pałaców, brak dbałości o kamienice, zabytkowe obiekty przemysłowe, dworce itp. Lęk ten podsycali działania władz państwowych, widzących w antyniemieckich uprzedzeniach – usprawiedliwionych strasznymi przeżyciami wojennymi – środek umacniania własnej władzy i sojuszu z ZSRR jako jedyne gwaranta naszej niezakłóconej obecności na ziemiach odebranych Niemcom po 1945 roku.

Lęk ten zaczął powoli słabnąć w latach 70-tych po podpisaniu układu polsko-niemieckiego z grudnia 1970 roku, ale dopiero odzyskanie przez Polskę pełnej suwerenności w 1989 roku, ostateczne zrzeczenie się przez władze zjednoczonych Niemiec wszelkich roszczeń terytorialnych i wejście Polski do struktur europejskich pozwoliło na jego przezwyciężenie. Zwłaszcza Polacy urodzeni i wychowani na Pomorzu, nie odczuwają już tego lęku, a materialne

ślady przeszłości tej ziemi traktują jako część historii swojej Małej Ojczyzny niezależnie, czy zbudowanej przez Niemców, czy Polaków.

Ta wielka zmiana wyzwoliła na ziemiach północnych i zachodnich dzisiejszej Polski wielką społeczną energię. Szczególnie dzięki Internetowi powstają i rozkwitają społeczne inicjatywy, których celem jest odkrycie, opisanie i opublikowanie wiedzy o historii i kulturze materialnej tych regionów. Powstają w sieci strony o cmentarzach, domach, ulicach, wsiach, nie dzielące już historii regionu tak kategorycznie na część niemiecką i polską. Historia Małej Ojczyzny staje się jednością, na język polski tłumaczone są niemieckie opisy tych ziem, a żyjący jeszcze świadkowie dziejów Pomorza sprzed Wielkiej Zmiany są chętnie wysłuchiwani.

Jednak ta ważna zmiana zaszła w czasie, gdy po wielu zabytkach nie pozostał już żaden ślad. Te, które pozostały, w wielu przypadkach są zdekompletowane lub zachowane szczątkowo, np. w formie jedynie kamiennej podstawy. Po innych zostały tylko zdjęcia, pocztówki czy rysunki. Dlatego też proces zbierania wiadomości o nich będzie trwał jeszcze długo i nie można mieć nadziei, że zostanie kiedykolwiek zakończony pełnym sukcesem. Część z nich zaginęła bezpowrotnie, a wraz z tymi pomnikami, tablicami, witrażami czy innymi formami upamiętnienia zaginęły też nazwiska ludzi i ostatnie ziemskie po nich ślady. Każdy, który jednak przetrwał w takiej czy innej, ale możliwej do odczytania formie, niesie ze sobą pamięć o ludziach, którzy żyli niegdyś na naszej ziemi, chodzili po niej tymi samymi, co my drogami i ścieżkami.

Dzisiaj mamy już odwagę przypominać te nazwiska, na powrót przywracać pamięć o tamtych ludziach. Odnalezione nagrobki ustawiamy w lapidariach, przywracamy nazwiska zmarłym i poległym, zapalamy 1 listopada coraz więcej lampek na ich faktycznych czy symbolicznych mogiłach. Gdzieś tam, jeśli tylko to możliwe, ponownie ustawiamy pomniki żołnierskie na ich pierwotnych miejscach. Stać nas dzisiaj na tę wielkoduszność, chrześcijański szacunek dla poprzedników. To nie oni się zmienili, to my – Polacy w drugim czy trzecim, urodzonym na Pomorzu Środkowym pokoleniu wreszcie poczuliśmy, że jesteśmy u siebie, wreszcie rozpakowaliśmy na dobre nasze emigranckie kufry.

II

Przedmiotem niniejszego opracowania są pomniki niemieckie. Jednak nie tylko takie możemy spotkać na terenie powiatu słupskiego i całego Pomorza. Obok nielicznych pomników poświęconych żołnierzom francuskim z okresu napoleońskiego łatwo dostrzegalne na co dzień są przede wszystkim

monumenty poświęcone żołnierzom radzieckim i polskim, którzy zginęli w walkach na ziemi pomorskiej w lutym i marcu 1945 roku.

Między pomnikami niemieckimi z jednej strony a polskimi i radzieckimi z drugiej zachodzi fundamentalna różnica. Pierwsze z nich były co prawda najczęściej czysto symboliczne – nie było pod nimi zwłok żołnierzy poległych w różnych miejscach Europy- ale były tworamii organicznie wyrosłymi z tej ziemi i zamieszkujących na niej społeczności miast i wsi. Budowano je po każdej wojnie dla poległych w bitwach, zmarłych w marszu, niewoli czy lazarecie synów, mężów czy braci. Budowali je ci, którzy najpierw żegnali odchodzących, modlili się o ich szczęśliwy powrót, a potem opłakiwali, gdy przyszła wiadomość o tragicznej śmierci ukochanej osoby. W pomniku zawierali swoje uczucia: podejmowali decyzje o miejscu ustawienia, dyskutowali o jego kształcie, umieszczonych tam symbolach, wybierali stosowne cytaty z Pisma Świętego, wreszcie sami finansowali jego budowę. Potem samorzutnie dbali o ten pomnik, sadzili wokół niego drzewa czy kwiaty, utrzymywali porządek. Dlatego też te zabytki są świetnym źródłem wiedzy o ówczesnej umysłowości, poglądach politycznych, smaku artystycznym czy poziomie zamożności mieszkańców naszego regionu w okresie XIX i pierwszych trzydziestu lat XX wieku.

Pomniki polskie i radzieckie – niektóre postawione na żołnierskich grobach, inne stawiane symbolicznie – poświęcone były z kolei ludziom, którzy nie mieli tutaj swoich bliskich. Ci – o ile dane było im przeżyć wojnę – znajdowali się najczęściej daleko i nigdy na miejsce upamiętnienia nie przybywali. Nie zawsze również można było stwierdzić tożsamość poległych, zwłaszcza w przypadku żołnierzy radzieckich, do dziś spoczywają jako nieznani albo o imionach, otczestwach i nazwiskach znanych tylko szczątkowo. Pomniki im poświęcone powstawały mocą odgórnjej decyzji, najczęściej bez konsultacji z miejscową społecznością, dla której i tak byli to ludzie obcy. Bardzo rzadko budowano pomniki z oddolnej inicjatywy społecznej – jak np. pomnik powstańców warszawskich w Słupsku. Takie inicjatywy nie były zresztą w okresie stalinowskim czy nawet późniejszym dobrze widziane. Dlatego też pomniki z czasów II wojny były najczęściej tworamii zimnymi, urzędowymi, tworamii kultury nieorganicznej, słabo związanej ze społeczeństwem ziemi pomorskiej. Mówią więcej o poglądach władzy, niż o stanie umysłów zwykłych mieszkańców. Z tego też powodu tak wiele pomników radzieckich było traktowanych jako niechciane i likwidowane nie tylko po 1989 roku, ale też i wcześniej: po przeprowadzonych ekshumacjach, przy regulacji dróg, przy których stały, czy po prostu rozpadały się z braku opieki. Po 1989 roku niektóre z nich rozebrano (jak np. pomnik w Ustce), inne wykorzystano ponownie (np. jako podstawy pod

rzeźby św. Krzysztofa czy św. Józefa na terenie powiatu sławieńskiego). Los polskich pomników był i jest lepszy, ale i tak np. pomnik żołnierzy polskich na Placu Zwycięstwa w Słupsku jest na co dzień niezauważany, a zdobiące go betonowe tablice o estetyce typowej dla lat 60-tych XX wieku rozpadają się z braku konserwacji. Dopiero niedawno niektóre z tych zabytków są otaczane opieką, „oswajane” przez mieszkańców i reprezentujące ich samorządy, włączane organicznie w pomorski krajobraz. Tak stało się np. z kwaterą radziecką na słupskim cmentarzu, z tego też powodu nie zniszczono radzieckiego pomnika w Smołdzinie. Niekiedy też (jak np. w kwaterach żołnierzy polskich na cmentarzu w Sławnie czy na cmentarzu radzieckim w Lęborku) widać, że rodziny poległych odnalazły drogę do grobu swojego krewnego i postawiły im osobne pomniki zawierające np. symbole i inwokacje religijne, o których wg wcześniejszych założeń tych nekropolii nie było mowy.

III

Niniejsze opracowanie jest wynikiem kilkuletnich badań terenowych prowadzonych nie tylko w powiecie słupskim, ale na terenie czternastu powiatów Pomorza Środkowego od Kołobrzegu na zachodzie do przedwojennej granicy polsko-niemieckiej na wschodzie i powiatu złotowskiego na południowym krańcu. Pobieżne poszukiwania pomników żołnierskich z czasów I wojny światowej prowadzone były – porównawczo – na terenie Dolnego Śląska i czeskich Sudetów zamieszkiwanych do końca II wojny światowej w większości przez ludność niemiecką. Taki zakres poszukiwań pozwolił na zgromadzenie bogatego materiału faktograficznego i wyciągnięcie wniosków szerszych, aniżeli możliwe byłoby tylko na podstawie danych pochodzących jedynie z ziemi słupskiej. Dlatego też, dla zilustrowania pewnych tez przywoływane będą nie tylko przykłady z terenu naszego powiatu, ale też z innych miejsc na Pomorzu i Śląsku.

Pod pojęciem powiat słupski będzie rozumiany w tej książce teren obecnie obejmowany granicami tej jednostki samorządu terytorialnego. Należy pamiętać, że jego granice dzisiejsze nie pokrywają się z granicami Kreis Stolp sprzed 1945 roku. Obecnie powiat słupski jest większy niż był niegdyś i obejmuje np. gminę Kępicę, która wchodziła wcześniej w skład nie istniejącego dzisiaj powiatu miastecckiego.

Powiat słupski miał do 1945 roku dość jednolity skład narodowościowy. Nie było na jego terenie (inaczej niż np. w powiecie lęborskim i wejherowskim) większych skupisk katolickiej ludności kaszubskiej używającej na co dzień swojej mowy i świadomej swojej odrębności religijnej i etnicznej. Nie było też większych skupisk (jak np. w powiecie złotowskim) mniejszości polskiej. Ostat-

ni żyjący jeszcze wtedy kaszubszy Słowińcy z terenu nad jeziorami Gardno i Łebsko nie stanowili już odrębnej grupy etnicznej, odróżniały ich przede wszystkim tradycyjne nazwiska o słowiańskich rdzeniach. Ta jednolitość znalazła swoje odbicie na pomnikach żołnierskich. Nie ma w powiecie słupskim odrębnych form upamiętnień ewangelicko-niemieckich i katolicko-polskich, jakie można odnaleźć w powiatach położonych na wschód i południe od Słupska (np. piękne witraże z napisami polskimi i niemieckimi z kościoła katolickiego w Rozłazinie w powiecie wejherowskim). Na terenie powiatu słupskiego nazwiska wszystkich poległych wypisywano razem, niezależnie od narodowości.

Witraż z napisami polskimi i niemieckimi z kościoła katolickiego w Rozłazinie w powiecie wejherowskim.

IV

Ostatnia uwaga wstępna musi dotyczyć tytułu opracowania. Wbrew pozorom stanowił on jeden z większych problemów podczas jego pisania. Użycie w tytule pojęcia „pomniki”, choć prostsze, nie wyczerpuje jednak wielkiej różnorodności istniejących niegdyś i w części zachowanych zabytków. W potocznym rozumieniu pojęcie pomnik dotyczy przede wszystkim obiektów

kamiennych czy betonowych, a nie tych wykonanych w formie drewnianych tablic, szklanych witraży, spiżowych dzwonów itp. Stąd też „miejsca”. Każda pamiątka po żołnierzach miała swoje miejsce. Nigdy nie było ono w przypadku pomników niemieckich przypadkowe (jak to zdarzało się w przypadku pomników radzieckich czy polskich), zawsze wynikało ze szczególnego znaczenia danego zakątka wsi lub miasta. Cmentarze, kościoły, miejsca obok szkół czy boisk sportowych zawsze były wynikiem pewnego przemyślenia, niosły ze sobą pewną ideę. Niekiedy obok siebie znajdowały się tam pamiątki z kilku wojen, tworząc razem sanktuarium danej społeczności, w którym każda rodzina mogła odnaleźć część swjej tradycji. Co ciekawe, „świętość” niektórych miejsc przetrwała nawet tak radykalną wymianę społeczności lokalnych jak tę z 1945 roku. W wielu wsiach i miastach (także i w Słupsku) pomniki żołnierskie stoją dokładnie w tym samym miejscu (patrz pomnik powstańców warszawskich), niekiedy z wykorzystaniem tego samego fundamentu czy podstawy. Jeśli nawet pomnika już tam nie ma, to teren taki najczęściej służy jako np. plac zabaw dla dzieci i nadal jest własnością całej społeczności. W każdej prawie wsi można bez szczególnego wysiłku takie miejsce odnaleźć i poszukać tam materialnych śladów przeszłości.

V

Głównymi źródłami pierwotnych wizerunków pomników są pocztówki wydawane w latach dwudziestych XX wieku na Pomorzu (widokówki z końca lat 30-tych i pierwszej połowy lat 40-tych z powodów politycznych rzadko ukazywały wizerunki pomników z I wojny światowej). Pochodzą one ze zbiorów Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Gdańsku – Delegatury w Słupsku, z Muzeum Pomorza Środkowego oraz od kolekcjonerów: Tomasza Urbaniaka, Eugeniusza Wiązowskiego, Janiny Pawluk, Genevieve Richarda, Siegfrieda Krause, Karla Schwirza.

Ważną rolę w lokalizacji pomników odgrywają też niemieckie mapy wojskowe w skali 1:25000. Niestety, oznaczenia pomników są tam rysowane z zastanawiającym brakiem konsekwencji i dlatego też są one jedynie źródłem pomocniczym.

Wykorzystano również zdjęcia i opisy opublikowane w następujących wydawnictwach i stronach internetowych:

- a. Brzóska E. i A., *Ustka jakiej nie znamy*, Ustka 2005.
- b. Schlichting W., *Mit einem Bein bin ich aus Schwolow, Stolper Heimatkreise e. V.*, 2008.
- c. Schulz F., Wolter H.J., *Stolp – Słupsk, Stadt und Landkreis. Miasto i powiat*, Bonn 2000.

- d. Urbaniak T., Szkudniewski A., *Powiat słupski na starych pocztówkach*, Słupsk 2006.
- e. Wachniewski M., *Słupskie pomniki, cz. 1, Słupia. Biuletyn Stowarzyszenia Przyjaciół Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku*, Nr 3.
- f. www.denkmalprojekt.org
- g. www.fritz-loll.de
- h. www.powiatslupski.info
- i. www.stolp.de

Publikowane tu współczesne zdjęcia zabytków zostały wykonane w większości przez autora opracowania oraz przez Beatę Zbonikowską, Jarosława Dąbrowskiego. Wykorzystano również zdjęcia Henryka Greckiego, Ryszarda Patorkiego i Stanisława Szpilewskiego umieszczone na kartach zabytków przechowywanych w słupskiej Delegaturze Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków.

VI

Opracowanie to nie mogłoby powstać bez pomocy wielu osób, pasjonatów historii naszego regionu. Chciałbym serdecznie podziękować za pomoc przede wszystkim następującym osobom: Tomaszowi Urbaniakowi, Zdzisławowi Daczkowskiemu, Stanisławowi Szpilewskiemu, Romualdowi Machalińskiemu, Jarosławowi Dąbrowskiemu, Wojciechowi Wachniewskiemu, Beacie Zbonikowskiej za ich inspirację, pomoc przy odnajdywaniu i opisywaniu pomników, odczytywaniu inskrypcji, tłumaczeniu tekstów opracowań oraz wszystkim innym osobom, których rady i pomoc pomogły mi w poznaniu fascynującego zagadnienia miejsc i pomników żołnierskich na terenie Pomorza Środkowego. Szczególnie chciałbym podziękować Starostwu Powiatowemu w Słupsku za opublikowanie tego opracowania.

Formy upamiętniania żołnierzy niemieckich i pozostających w służbie francuskiej, poległych i zmarłych w okresie wojen napoleońskich

I

Pomniki upamiętniające żołnierzy pojawiły się na terenie Pomorza na początku XIX wieku po wojnach napoleońskich jako element tworzenia się nowoczesnej świadomości narodowej zastępującej dawną, feudalną, opartą na chrześcijaństwie model postrzegania świata, państwa oraz roli w nim człowie-

ka. W dawnym świecie upamiętnieniu podlegali przede wszystkim oficerowie wywodzący się z rodów szlacheckich, im poświęcano bogate epitafia, sarkofagi i pomniki w miejscach zwycięstw. Do upamiętniania żołnierzy i podoficerów pochodzenia plebejskiego nie przywiązywano wagi, nie byli oni członkami narodu prawnego, złożonego z przedstawicieli stanów sprawujących władzę. Dopiero pojawienie się w czasie rewolucji francuskiej nowoczesnego pojęcia narodu jako zbiorowości świadomych swej przynależności obywateli niezależnie od ich pochodzenia społecznego, pozwoliło na dostrzeżenie poświęcenia krwi ze strony wszystkich żołnierzy, nawet tych najniższych stopniem. Okres wojen napoleońskich to okres tworzenia się nowoczesnych narodów na zacofanych pod tym względem terenach Europy Wschodniej na wschód od rzeki Łaby, będącej od XVI wieku tradycyjnie uznawaną granicą dzielącą Europę na bardziej zaawansowany technologicznie i ideowo Zachód, zmieniający się od XVII wieku w duchu oświeceniowym, i na pozostający (mimo wysiłków władców oświeconych) w obrębie kultury feudalnej Wschód. Był to czas tworzenia się nowoczesnego narodu pruskiego, początek świadomości narodowej ogólnoniemieckiej, jak również początek koncepcji nowoczesnego narodu polskiego (co znalazło odzwierciedlenie w idei Legionów gen. Dąbrowskiego). Efektem tego rodzenia się narodu stały się tablice i pomniki poświęcone prostym żołnierzom, których ofiara, krew i śmierć stały się już nie efektem ślepego posłuszeństwa władzy, ale efektem wyboru wynikającego z miłości swojej Ojczyzny. Po raz pierwszy w dziejach Europy wschodniej żołnierze walczyli nie tylko w ramach regularnego, poddanego brutalnej dyscyplinie wojska, ale w oddziałach partyzanckich, w których udział był efektem wolnego wyboru, a nie przymusu. Takie oddziały partyzanckie powstawały w 1807 roku w Prusach, potem też i przeciw wojskom napoleońskim w Rosji. Ta przemiana, będąca odbiciem kantowskiej koncepcji moralności jako realizacji swojego (patriotycznego) obowiązku, wymagała zapamiętania i ciągłego przypominania ofiary krwi złożonej przez poległych bohaterów.

II

Upamiętnieniu żołnierzy walczących i poległych w okresie napoleońskim oraz zmarłych po ich zakończeniu kombatantom służyły przede wszystkim tworzone w I połowie XIX wieku drewniane tablice umieszczane w kościołach parafialnych. Niestety, nie sposób dzisiaj określić, jak wiele tych obiektów stworzono, skoro zachowały się one w niewielu przypadkach – przede wszystkim w Zimowiskach i Zaleskich w powiecie słupskim czy w Charbrowie w powiecie lęborskim. Cechami charakterystycznymi tych tablic, odróżniającymi je od podobnych obiektów dotyczących żołnierzy poległych w latach 1914 -

1918, były: ozdobne, niekiedy złożone liternictwo najczęściej w formie kursywy francuskiej, bogaty – w stosunku do późniejszych obiektów – opis miejsca służby, miejsca i daty śmierci. Niekiedy na tablicy przyczepiano otrzymane przez żołnierza odznaczenia bojowe. Na zdjęciu nie zachowanej tablicy z Dąbrowicy w powiecie szczecineckim widać przekształcenie prostej tablicy upamiętniającej dwóch

Nie zachowana tablica z Dąbrowicy w powiecie szczecineckim. Najpierw upamiętniała jedynie dwóch żołnierzy zmarłych w 1815 roku, później poświęcono ją pamięci innych żołnierzy.

żołnierzy zmarłych w 1815 roku w ważne dla parafii miejsce pamięci innych żołnierzy, z przyczepionymi orderami, dyplomami, listami pochwalnymi, itp. Z tablic tych można wyczytać wielką dumę społeczności pomorskich z roli, jaką ich ziomkowie odegrali w dziele uwolnienia Prus i innych ziem niemieckich spod francuskiego najazdu.

Na Pomorzu Środkowym znajdują się również znane miejsca pochówku żołnierzy francuskich: w Połczynie Zdroju, Szczecinku

oraz w Skórowie w powiecie słupskim. Wystawiano im nagrobki na cmentarzach, opatrując napisami w języku niemieckim. Po II wojnie światowej niektóre z tych kwater i pomniki utrzymywane są przez polską administrację, choć oczywiście w takim przypadku zmieniała się idea owych upamiętnień: z pomników pokonanych wrogów zmieniły się one we współuczestników polskich „snów o potęgę” doby napoleońskiej.

Od tych oddolnie tworzonych tablic czy pomników należy zdecydowanie odróżnić drugi ich typ upamiętnień „wojen wyzwolńczych” (tak walki przeciw Napoleonowi nazywano w niemieckiej literaturze) były obiekty

tworzone w okresie późniejszym, w II połowie XIX i na początku XX wieku. Nie upamiętniały one już konkretnych poległych żołnierzy, były raczej wynikiem rozwiniętego już wtedy niemieckiego nacjonalizmu, czerpiącego swą siłę z rozniecania pychy zwycięzców spod Sedanu i szukającego w wojnach z Napoleonem I źródeł niemieckiego poczucia narodowego. Takimi obiektami były np. pomnik w Zagórzycy koło Słupska (odsłonięty przez cesarową Augustę w 1910 roku i wyjątkowo zachowany do dziś, choć pozbawiony ozdób) czy też pomnik z wielkim żeliwnym krzyżem na Górze Chełmskiej koło Koszalina. Serię takich pomników można również odnaleźć w Kołobrzegu, mieście słynącym z odparcia oblężenia przez wojska francuskie.

Niewątpliwym zwizacem z wojnami napoleońskimi miał też ustawiony w 1908 roku na rynku staromiejskim w Słupsku pomnik marszałka Gebharda Leberechta von Blüchera, znanego jako „Marschall Vorwärts”, pogromcy Napoleona spod Waterloo (której to chwały pozbawiła go angielska propaganda widząca zwycięzcę w osobie księcia Wellingtona). Marszałek otoczony był w Słupsku powszechną czcią, jego imieniem nazwano stacjonujący w Słupsku 5. Regiment Huzarów, którym dowodził w latach 1794 - 1819 oraz obecną ulicę Henryka Sienkiewicza.

Pomnik marszałka Gebharda Leberechta von Blüchera na rynku staromiejskim w Słupsku.

Formy upamiętniania żołnierzy poległych w wojnach o zjednoczenie Niemiec

Kolejnym cyklem wydarzeń historycznych, który zaowocował szeregiem pomników i tablic żołnierskich na terenie powiatu słupskiego i całego Pomorza Środkowego, były wojny toczone przez Królestwo Pruskie o zjednoczenie

Niemiec w latach 1864 - 1871 kolejno z Danią, Austrią i Francją. Wojny te odegrały szczególną rolę w historii Niemiec, ostatecznie tworząc ogólnoniemieckie poczucie jedności narodowej i państwowej, prowadząc do silnego poczucia mocy wynikającej z przekonania o wyjątkowej roli Niemiec i kultury niemieckiej w dziejach świata. Pomniki pojawiły się w prawie wszystkich miastach i wsiach parafialnych na Pomorzu. Wzrost zamożności, będący wynikiem rozwoju gospodarczego, który dokonał się w Prusach w I połowie XIX wieku sprzyjał bardziej okazałym niż w przypadku wojen napoleońskich formom upamiętnień poległych żołnierzy i zmarłych w późniejszym okresie kombatantów.

Najbardziej okazałe pomniki powstały wtedy na centralnych placach miast powiatowych: w Słupsku, Koszalinie, Kołobrzegu, Bytowie, Szczecinku, Świdwinie oraz w mniejszych miasteczkach. Przeważały formy w stylu empi-

re, z elementem ozdobionym girlandami i wieńcami kolumny lub obelisku, na których szczycie umieszczano wizerunek orła (niekiedy o zdecydowanie za-
burzonych proporcjach, jak np. w Karlinie).

Drugą, równie popularną formą, był pomnik z figurą panującego w okresie jednoczenia się Niemiec cesarza Wilhelma I, przedstawionego w postawie stojącej lub konno. Takie pomniki ustawione były w Słupsku, Białogardzie, Świdwinie i Krajence.

Odrębne formy pomników, poświęconych poległym w latach 1864 - 1871 reprezentowały obiekty w Koszalinie i Słupsku zbudowane na planie centralnym, oktagonalnym lub kwadratowym, co pozwalało umieścić na nich szereg kamiennych tablic z listami poległych.

Losy tych pomników w XIX i XX wieku były dość złożone. W Słupsku pierwszy pomnik poległych w wojnie francusko-pruskiej został – wobec protestów kombatantów wojen z Danią i Austrią – usunięty z głównego placu miasta, przeniesiony na cmentarz (gdzie po I wojnie światowej poświęcono go również poległym w tej wojnie) i zastąpiony posągiem cesarskim dedykowanym już uczestnikom wszystkich trzech wojen zjednoczeniowych. W okresie międzywojennym został on z kolei przeniesiony na mniej pryncypialne miej-

*Pomnik z wizerunkiem orła w Karlinie,
poświęcony poległym w wojnach
pruskich toczonych o zjednoczenie
Niemiec w latach 1864 - 1871.*

sce, następnie posąg Wilhelma I został przetopiony jeszcze przez Niemców, a po wojnie rozebrano też i jego podstawę. W Jastrowiu w powiecie złotowskim pomnik zamieniono w 1945 roku na monument ku czci poległych żołnierzy radzieckich, a następnie w latach 70-tych całkowicie rozebrano. W Złotowie w okresie międzywojennym skuto wszystkie empirowe ozdoby pomnika, pozostawiając jedynie nagi kamienny obelisk. Trudno określić, czy zmiana ta wiązała się z nowym gustem estetycznym, czy była podyktowana względami politycznymi. Inne pomniki, jak np. w Bobolicach, zostały po 1945 roku wykorzystane jako podstawy pod figury Panny Marii.

W mniejszych miastach i na wsiach na Pomorzu polegli i kombatanci uczeni zostali najczęściej w formach podobnych do tych z okresu wojen napoleońskich. Owo podobieństwo jest niekiedy tak duże, że np. w przypadku tablicy z Kwakowa w powiecie słupskim, na której nie umieszczono żadnej daty rocznej, nie sposób dzisiaj dokonać pewnej atrybucji tego obiektu.

Zachowana tablica z Miastka, na której obok nazwisk dziewięciu żołnierzy poległych w czasie wojen zjednoczeniowych Niemiec przez lata następne wpisywano kolejno nazwiska umierających weteranów tych wojen.

Typowym, a jednocześnie najciekawszym zabytkiem tego typu, jest zachowana tablica z Miastka. Obok nazwisk dziewięciu żołnierzy poległych w czasie wojen zjednoczeniowych przez następne ponad 60 lat wpisywano kolejno nazwiska umierających weteranów. Wpisów tych dokonywały kolejno co najmniej cztery osoby, co można poznać po różnych duktach pisma.

Oprócz tablic grupowych tworzone również tablice poświęcone pojedynczym osobom, zwłaszcza z rodzin ziemiańskich (np. tablica z Somin w powiecie bytowskim) oraz nagrobki weteranów na cmentarzach (np. Lubuczewo w powiecie słupskim), na których, mimo upływu wielu lat, skrzętnie podkreślano fakt, iż zmarły był weteranem. Można domyślać się jedynie, jak dumny ze swojej patriotycznej przeszłości był ten zmarły w 1940 roku czło-

wiek, że nawet po siedemdziesięciu latach od zjednoczenia Niemiec dalej pamiętał swój udział w tych wojnach. Można wyobrazić sobie, jak w długie jesienne i zimowe wieczory snuł przed swymi wnukami i prawnukami niekończące się wspomnienia swych wojennych przewag.

Ciekawym zabytkiem z tego okresu jest zachowana w Cecenowie w powiecie słupskim kamienna chrzcielnica, będąca wzruszającym wotum dziękczynnym ufundowanym przez teściów ze znanej pomorskiej rodziny junkierskiej von Zitzewitz w podzięce za powrót ich zięcia ze zwycięskiej wojny z Francją.

Osobnym, ale wartym odnotowania rodzajem zabytków związanych z wojną francusko-pruską są pomniki upamiętniające zmarłych w niewoli jeńców francuskich przetrzymywanych na Pomorzu po klęsce armii Napoleona III. Obiekty takie znane są z terenu Kołobrzegu (kamienna płyta na skwerze nad Parsętą) i ze Słupska (nie zachowana drewniana tablica).

Formy upamiętniania żołnierzy poległych w czasie I wojny światowej

I

Upamiętnienia żołnierzy niemieckich poległych w latach 1914 - 1918 tworzą na terenie Pomorza najliczniejszą i najbardziej zróżnicowaną grupę zabytków, nieporównywalnie bogatszą od omawianych powyżej. Przyczynami owej różnorodności i mnogości były:

- a. liczba zmobilizowanych i poległych żołnierzy nieporównanie większa niż w przypadku konfliktów poprzednich. Z przeciętnych wiosek zginęło na tej wojnie 10-30 młodych ludzi, z terenu parafii 50-100. Nawet małe osiedla robotników folwarcznych usytuowane przy majątkach junkierskich, dały prusko-niemieckiej Ojczyźnie daninę krwi kilku młodych ludzi. Ta masowość odbiła się na formie i treści obiektów: stają się one większe, by móc pomieścić pełną listę nazwisk, a jednocześnie bardziej lakoniczne, nie ma już na nich takiego bogactwa informacji o poległych jak na wytworzonych w związku z poprzednimi konfliktami. Owo „spłaszczenie” człowieka, jak i pamięci o nim zapowiadało już odhumanizowaną rzeź II wojny i totalitarne przekonanie, iż „jednostka zerem”;
- b. względnie większa zamożność nawet małych społeczności wiejskich, które mogły już sobie pozwolić na wspólne wystawienie swoim krajanom nie tylko drewnianej tablicy, ale i kamiennego pomnika, witraża czy dzwonu, co wcześniej było niemożliwe. Oczywiście trzeba brać pod

uwagę, że w okresie największego nasilenia akcji stawiania owych monumentów, a więc w latach 1922 - 1925 Niemcy przeżywały kryzys inflacyjny, a potem zahamowanie wzrostu gospodarczego bezpośrednio po zduszeniu inflacji, dlatego też środki finansowe mniejszych wsi były dość ograniczone. Stąd stosowanie jako materiału głazów polodowcowych znajdujących na polach i w lasach, zamawianie u kamieniarzy prostych, seryjnych monotypów, będących niekiedy jedynie powiększonym nieco pomnikiem stawianym na grobie pojedynczych ludzi. Większe, bardziej ozdobne i przez to droższe pomniki wymagały wysiłku finansowego całej parafii wspomaganej najczęściej przez miejscowych ziemian, organizowanej przez miejscowe organizacje kombatanckie;

- c. względy ambicjonalne mieszkańców nawet niewielkich przysiółków. Stawianie pomników poległym w Wielkiej Wojnie było akcją przekraczającą granice narodowe – stawiali je wszak nie tylko Niemcy, ale też Francuzi i Anglicy (w Polsce ten zwyczaj się nie upowszechnił na większą skalę). Zdobycie się na ten wysiłek było nie tylko upamiętnieniem, ale też sprawą honoru. Nic dziwnego, że na pocztówkach drukowanych w latach 20-tych i składających się z kilku mniejszych fotografii „Denkmal” był wręcz obowiązkowym elementem świadczącym o patriotyzmie mieszkańców, ich zamożności i umiłowaniu piękna. Niekiedy trudno dzisiaj określić reguły rządzące decyzjami dawnych mieszkańców tych ziem. W jednej parafii stawiano jeden, centralny pomnik dla wszystkich (np. Łubnie w powiecie bytowskim), w innej nawet nieduże wioski położone obok siebie decydowały się na osobne upamiętnienia (np. Nożyno i Nożynko w powiecie bytowskim). Prawdopodobnie decydowały tu dawne stosunki między mieszkańcami wsi, ich ambicje, antagonizmy i przyjaźnie trudne dzisiaj do ustalenia.

II

Lokowanie pomników poległym w I wojnie światowej podlegało pewnym, łatwym do ustalenia zasadom. Pierwszą z nich było ulokowanie monumentu w miejscu publicznym, powszechnie dla wszystkich dostępnym. Dlatego też podejmowane niekiedy dzisiaj próby ponownego stawiania odnalezionych pomników na terenie parków podworskich, jak np. w Ciekocinku w powiecie wejherowskim, są pozbawione historycznego sensu. Nawet gdy miejscowy ziemianin ofiarowywał fragment swojej ziemi pod budowę pomnika, jak np. w Potulicach w powiecie złotowskim, to był on w sposób jasny wyodrębniany z terenu prywatnego i przechodził w użytkowanie społeczności wiejskiej. Na terenie prywatnym, tzn. w parku dworskim czy na cmen-

*Dwie kamienne tablice z listą poległych
żołnierzy w czasie I wojny światowej na moście
we wsi Skórka w powiecie złotowskim.*

go balustradę wmontowano dwie kamienne tablice z listą poległych. Biorąc jednak pod uwagę, jak wiele osób musiało przez ten most przechodzić, owe nietypowe miejsce doskonale spełniało swoją rolę.

Szczególnymi miejscami umieszczania pomników były boiska sportowe (jak w Głobinie lub Damnicy w powiecie słupskim), tereny przy szkole (jak w Borzęcinie w powiecie słupskim lub w Gwdzie Małej w powiecie szczeci-

tarzu rodzowym stawiano jedynie upamiętnienia członków rodziny ziemiańskiej. Dlatego też np. porzucony na terenie parku dworskiego pomnik w Sycewicach na pewno nie był tam pierwotnie ustawiony.

W miastach pomniki kamienne lokowane były najczęściej na głównym placu, przed ratuszem lub przy kościele. Na wsiach najczęściej wykorzystywano cmentarze przykościelne, cmentarze grzebalne poza terenem wsi (nie mogły jednak być one umiejscowione zbyt daleko od centrum miejscowości), skrzyżowania głównych dróg wiejskich czy inne wolne place pośrodku wsi. Były to tereny w naturalny, logiczny sposób nadające się do takiego wykorzystania, dlatego też po 1945 roku i po – najczęściej – zniszczeniu dawnego pomnika w tych samych miejscach stawiano nowe upamiętnienia żołnierzy polskich i radzieckich. Szczególnym miejscem, stwierdzonym tylko raz na opisywanym terenie, był położony pośrodku wsi Skórka w powiecie złotowskim most nad rzeką Głownią, w które-

neckim) albo też w samej szkole, gdzie umieszczano drewniane tablice z listami poległych nauczycieli i uczniów (znane tablice w gimnazjach w Sławnie i Lęborku, w seminarium nauczycielskim w Bytowie, najprawdopodobniej też

Tablica z gimnazjum w Sławnie poświęcona poległym w I wojnie światowej.

wych) lub stowarzyszeń). Takie listy znajdowały się na pomnikach głównie we wsiach i mniejszych miastach, gdyż ich wyrycie nie pociągało za sobą znacznego powiększenia kosztów monumentu (z miast pomorskich dotyczy to np. Sławna i Darłowa). Jeżeli natomiast inskrypcja na pomniku ograniczała się jedynie do ogólnej formuły upamiętniającej, to należy przyjąć za pewnik, iż w innym miejscu, najczęściej w kościele musiały być inne formy zachowania pamięci o poległych: drewniane tablice (jak w Słupsku i prawdopodobnie w Ustce) lub graffiti (jak wypisana na filarze podtrzymującym sklepienie lista poległych z katedry kołobrzeskiej). Zachowanie nazwisk poległych, stworzenie miejsca, gdzie rodziny mogły czcić ich pamięć, było bezwzględnie przestrzeganą regułą.

Taki podział możemy najlepiej prześledzić w miastach pomorskich: Słupsku, Kołobrzegu czy Bobolicach. Niestety, o ile pomniki kamienne były chętnie uwieczniane na zdjęciach, o tyle zdjęcia tablic, zwłaszcza jeśli usytu-

i w szkołach słupek). Można domyślać się, że celem takiej lokalizacji było szczególnie rozumiane wychowanie patriotyczne młodych chłopców – jako przekonanie ich o konieczności, a zarazem pięknie oddania życia za Ojczyznę. To „zarażanie śmiercią” dało wkrótce znane powszechnie straszliwe rezultaty. Nie wiadomo tylko, czy do dziś jesteśmy w stanie takiego „zarażania śmiercią” unikać w patriotycznym wychowaniu młodzieży.

Jeżeli na pomniku wypisana była lista poległych, to można domniemywać, iż na terenie miejscowości nie było innych form upamiętnienia wszystkich mieszkańców (choć mogły być pomniki rodzinne, różnych wyodrębnionych grup zawodo-

owane były w bocznych nawach kościoła, są o wiele rzadsze i fragmentaryczne, jak np. w Słupsku (zdjęcia wnętrza kościołów pokazują najczęściej jedynie część ołtarzową).

Miejsce ulokowania pomnika jest niekiedy do dziś czytelne i, mimo że sama bryła już nie istnieje, często można je określić od pierwszego spojrzenia. Najczęściej wyznaczają je sadzone w kwadrat drzewa: dąb lub lipa o jednolitym obwodzie typowym dla tego gatunku w wieku około 85 lat. Dęby – drzewo o symbolice męskiej – wskazywały na waleczność i bohaterstwo poległych, lipy – od wieków utożsamiane z cnotami kobiecymi – były opiekunkami strzegącymi wiecznego snu synów, braci i mężów. Niekiedy, zwłaszcza na cmentarzach sadzono też typowe dla tych terenów cisy i tuje.

Czasem ważność miejsca podkreślano tworzeniem sztucznych pagórków, okładanych mniejszymi kamieniami polnymi (jak np. w Drzonowie w powiecie szczecineckim). O ile po 1945 roku niszczone sam pomnik, te dodatkowe elementy pozostawiano bez szkody.

Pomniki i miejsca ich wystawienia odgrywały ważną rolę w życiu społeczności miast i wsi. Już sam proces ich budowy był powodem do wykonania pamiątkowego zdjęcia (jak np. w Jaromierzu w powiecie człuchowskim). Cały proces inicjowania, projektowania, zbierania funduszy, transportu materiałów opisywano w wiejskich kronikach (np. w Duninowie w powiecie słupskim). Uroczystość ich odsłonięcia była wielkim wydarzeniem dla mieszkańców uwiecznianym z reguły przez fotografów (jak choćby w przypadku posiadającego bogatą dokumentację fotograficzną obiektu w Krępsku w powiecie człuchowskim). W ich odsłonięciu uczestniczyła większość odświętnie ubranych mieszkańców, kombatanci, poczty sztandarowe, przedstawiciele wojska i administracji. Również później opieka nad pomnikiem, sadzenie

Pomnik w Krępsku w powiecie człuchowskim.

Pomnik ze Sporego w powiecie szczecineckim.

partii hitlerowskiej i zbrodni popełnionych przez Niemców w czasie II wojny światowej.

III

Najczęstszą i w największym stopniu zachowaną do dziś formą upamiętnień były pomniki wykonane z kamienia naturalnego i z betonu. Niestety, na mocno zbiedniałym po 1918 roku Pomorzu nie było możliwości tworzenia tak bogatych monumentów jak te, które stawiano na o wiele bogatszym Śląsku czy w czeskich Sudetach. Tam o wiele łatwiej było o szlachetny kamień – najczęściej dobry piaskowiec, tam też nawet w małych wsiach zamawiano wykonanie pomnika u artystów, którzy o wiele częściej ozdabiali je figurami nie tylko żołnierzy, ale też oplakujących ich rodzin. Niezależnie jednak od materiału były one tworzone tak, by przetrwały wieki odporne na niszczące działanie czasu, warunków atmosferycznych i ludzkich działań. Ich twórcy nie mogli przewidzieć, iż drążące nadal ich dusze nacjonalistyczne szaleń-

i pielęgnowanie drzew, krzewów, kwiatów łączyła mieszkańców, a zwłaszcza ukazywane na zdjęciach kobiety. Obok pomnika odbywały się patriotyczne manifestacje, składano przysięgi, tam – jako na ważnym tle – wykonywano zdjęcia dzieciom, tam niekiedy młodzi ludzie umawiali się na randki (jak na zachowanym zdjęciu ze Sporego w powiecie szczecineckim). Skoro tak wiele zwykłych ludzkich uczuć wiązało ów kamień, tym smutniejszym staje się świadomość jego późniejszego zniszczenia, nawet gdy wiemy, iż uczucia te stały się podstawą sukcesu

stwo doprowadzi do wojny i w jej efekcie do tak znaczących zmian granic i wysiedleń.

Najprostszą formą pomnika stosowaną przez najuboższe wsie było wykorzystanie kamieni polnych, na których wprost wycinano napisy upamiętniające i listę poległych. Niestety, prawdopodobnie często dokonywali tego miejscowi, domorośli

Mieszkańców Pomorza nie było stać na tak bogate monumenty, jak ten z małej wsi w czeskich Sudetach.

„specjaliści”, co skutkowało bardzo płytkim reliefem liter i praktycznie dzisiaj są one nie do odczytania (jak np. w Malęcinie w powiecie bytowskim czy Węgorzewie w powiecie koszalińskim), zwłaszcza, gdy materiałem był granit o dużych kryształach i nierównej, niewyszlifowanej gładko powierzchni. Niekiedy więc, dbając o czytelność napisu literę zapuszczano farbą (dzisiaj pozostały po niej jedynie nikłe ślady, chyba że pomnik

był wiele lat zakopany w ziemi), częściej jednak na zasadniczym kamieniu umieszczano tablice z gładkiego, droższego kamienia czy brązu. To z kolei oznaczało najczęściej, że dzisiaj te pomniki stały się „nieme”. Droższe płyty albo zniszczono w akcie wandalizmu (niekiedy widać na nich ślady po kulach jak w Runowie w powiecie słupskim), albo po ich odwróceniu lub wyrównaniu wykorzystano po wojnie na polskich cmentarzach. Brązowe tablice zaś padały ofiarą polskich złomiarzy. Ciekawym przykładem jest pomnik-głaz z Nawina w powiecie białogardzkim, z którego ukradzioną brązową tablicą odnalazła się i jest obecnie przechowywana w lapidarium cmentarza w Białogardzie.

Niekiedy kamienie polne były łączone w większe zespoły, zwłaszcza w małych wsiach, skąd pochodziło tylko kilku poległych. Wtedy na największym kamieniu ryto formułę upamiętniającą, na mniejszych zaś – nazwiska kolejnych poległych (jak np. w Płytnicy w powiecie złotowskim).

O wiele częściej jednak stawiano poległym pomniki betonowe lub z kosek granitowych. Wobec ogromnej ilości obiektów, których formy były wypadkową gustów mieszkańców, ich możliwości finansowych, ambicji i wielu innych, trudnych dziś do odtworzenia czynników, trudno jest dokonać ścisłej klasyfikacji owych pomników. Można co prawda dostrzec pewne, powtarzające się kształty, jednak owe typy reprezentowane są najwyżej przez kilka zbliżonych do siebie, ale nie identycznych obiektów. Dlatego też każda próba systematyzacji musi być siłą rzeczy dość ogólnikowa, aby można była ją zmieścić w ramach niniejszej publikacji.

Można więc pokusić się o wyróżnienie następujących typów pomników betonowo/kamiennych:

- a. w formie ustawionej pionowo, najczęściej półokrągło zakończonej płyty zwieńczonej wizerunkiem orła lub Krzyża Żelaznego. Inskrypcja, wykuwana była albo wprost na kamieniu (najczęściej granit), albo na odrębnej tablicy ze szlachetnego gatunku kamienia umieszczonej w niszy na przedniej płaszczyźnie. Dość rzadko stosowano w tym przypadku płaskorzeźbione ozdoby, ograniczając się do wizerunku Krzyża Żelaznego i wieńców. Przykłady tego typu pomników reprezentują (lub reprezentowały) budowle w Pobłociu w powiecie słupskim, w Miłocicach w powiecie bytowskim;

Pomnik w Brokęcinie w powiecie złotowskim poświęcony poległym w I wojnie światowej żołnierzom z całej parafii.

- b. pomnik z rdzeniem wykonanym z kamienia (niekiedy żółtego czy czerwonego) w formie prostopadłościanu obłożonego na czterech krawędziach kształtkami kamiennymi, przykrytego kamiennym daszkiem zwieńczonym (w tym przypadku koniecznie) wizerunkiem orła lub (częściej) Krzyża Żelaznego. Inskrypcje ryte były najczęściej na wszystkich czterech widocznych płaszczyznach rdzenia: na przedniej znajdowała się formuła upamiętniająca, na pozostałych zaś – listy poległych. Ten wariant stosowano w większych wsiach lub dla pomników upamiętniających poległych z całej parafii, jak np. w Zaleskich w powiecie słupskim, czy w Brokęcinie w powiecie złotowskim;
- c. pomnik w kształcie prostopadłościanu lub ściętego, szerokiego ostrosłupa, w formie pełnej, wykonanej z kamiennych kostek (np. w Wolini w powiecie słupskim czy Iwęcinnie w powiecie koszalińskim) lub pusty w środku, złożony z czterech kamiennych płyt, szerszy i niższy od opisywanego poprzednio, łatwy niestety do rozbicia i przez to często zachowany we fragmentach (jak np. w Domasławicach czy Gorzycy w powiecie sławieńskim);
- d. najczęstszą formą, dlatego bardzo różnorodną w szczegółach, były obeliski wykonywane z różnorodnego materiału, od zwykłego betonu począwszy, na szlachetnym doskonale wygładzonym kamieniu skończywszy. Tutaj też można odnaleźć pewne prawidłowości i powtarzające się w co najmniej kilku miejscach podtypy, jednak ich dokładna klasyfikacja nie wniosłaby do tego opracowania zbyt wiele. Często na tych obeliskach nie widniała, z powodu ograniczonej powierzchni, lista poległych, zadowalano się jedynie formułą upamiętniającą, cytatem z Pisma Świętego (lub jedynie numerem przywoływanego rozdziału i wersetu) oraz ozdobami w formie wieńca czy girland;
- e. najdroższą formą, pozwalającą ów pomnik zaliczyć niekiedy do dzieł sztuki były pomniki z rzeźbą ludzką – żołnierza lub wyobrazonego w ogólnym typie, niekiedy nagiego człowieka (zawsze mężczyzny). Te przedstawienia zamawiane były przez społeczności dysponujące największymi zasobami lub najlepiej zorganizowane i zdeterminowane, aby stworzyć dzieło, które będzie godne pamięci o ich najbliższych. Te obiekty pozwalają również na najgłębszą interpretację uczuć i myśli tych, którzy je zamawiali. Pod tym względem można podzielić tę kategorię pomników (choć oczywiście należy mieć świadomość arbitralności takiego podziału) na:
 - a. obiekty o przewadze treści chrześcijańskich – na których ukazano postać żołnierza pogrążonego w modlitwie za poległych towarzyszy broni, jak np. w Smołdzinie w powiecie słupskim, Sarbinowie

w powiecie koszalińskim, Lipce w powiecie złotowskim, Słownie i (najprawdopodobniej, gdyż posąg w większości został zniszczony) Bukowie Morskim w powiecie sławieńskim. Ciekawy, rzadko stosowany motyw chrześcijański – anioła widać było np. na pomniku z Darłowa;

- b. obiekty o przewadze treści nacjonalistycznych – ukazujących ból Niemców po niesprawiedliwie przegranej wojnie, za której rozpętanie (jak uważała wtedy duża część narodu niemieckiego) nie ponosili odpowiedzialności. Nie ma tu żadnych odniesień chrześcijańskich, raczej należałoby ich szukać w sztuce antycznej – wizerunku pokonanego, szlachetnego, niewinnego Bohatera. Ten typ reprezentuje dzieło berlińskiego rzeźbiarza Fritza Klimscha, pierwotnie usytuowane w Damnicy w powiecie słupskim, obecnie w Słupsku, pomniki w Ustce (ginący wojownik osłaniający się tarczą od śmiertelnego ciosu – dzieło Josefa Thoraka), z rynku w Bia-

Pomnik żołnierza pogrążonego w modlitwie za poległych towarzyszy w Słownie w powiecie sławieńskim.

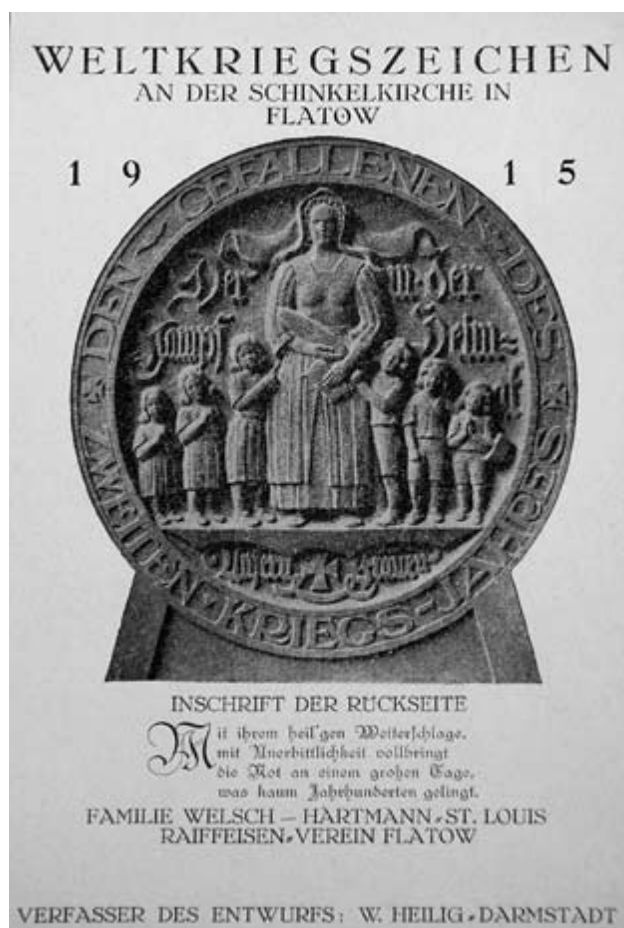
Kłęczący, załamany klęską żołnierz w hełmie na pomniku w Białogardzie.

łogardzie (klęczący, załamany klęską żołnierz w hełmie), z gloriety w Biesowicach lub z pomnika w Główczykach w powiecie słupskim. Podobny nacjonalistyczny wydźwięk miały – rozbity pomnik w Żoruchowie oraz – najprawdopodobniej – witraże w Smołdzinie i wieża w Grapicach.

Te właśnie pomniki najlepiej obrazują zmianę, jaka zachodziła powoli w Niemczech (i nie tylko) w okresie I wojny światowej i międzywojennym – od tradycyjnych, opartych na chrześcijaństwie form postrzegania wojny, do nowych, zatrutych szowinizmem.

Powyższa klasyfikacja nie obejmuje obiektów unikalnych, niepowtarzających się nigdzie na opisywanym terenie. Przykładem takiego osobliwego, wartego osobnego opisu upamiętnienia, jest sześć kamiennych stel ze Złotowa, które ustawione były do 1945 roku wokół ewangelickiego kościoła parafialnego. Każda z nich poświęcona była

poświęcona była poległym w jednym roku wojny, ozdobiona okrągłym medalionem obrazującym najważniejsze wydarzenia danego okresu wojny, ostatnia odnosząca się do zmarłych w 1919 roku pokazuje tylko krzyże. Tutaj też pojawia się rzadko stosowana na pomnikach żołnierskich (znana oprócz tej lokalizacji jeszcze tylko w Wyszewie w powiecie koszalińskim) płasko rzeźbiona postać kobiety – matki bolejącej. Osobliwym pomnikiem była również zniszczona w latach 80-tych kamienna ławeczka nad jeziorem we wsi Głubczyn w powiecie złotowskim łącząca harmonijnie funkcje: upamiętniającą i użytkową.

Jedna z sześciu kamiennych stel ustawianych do 1945 roku wokół ewangelickiego kościoła parafialnego w Złotowie.

Największymi obiektami architektonicznymi, pełniącymi funkcję pomnika były gloriety otoczone jednym wieńcem kolumn, niekiedy przykryte ażurowymi kopułami. Zachował się tylko jeden taki zabytek w Biesowicach w powiecie słupskim, z ilustracji znane są te, które się nie zachowały – w Drawsku Pomorskim i Lęborku.

Wielkim, a zarazem tajemniczym obiektem pełniącym na pewno funkcję pomnika żołnierzy poległych w I wojnie światowej, jest wieża w małej wsi Grapice w powiecie słupskim. Niestety, betonowe tablice inskrypcyjne zostały rozbite, zaś ogromna forma wieży z umieszczonym na szczycie zniczem, zasylanym niegdyś płynnym paliwem odróżnia ten obiekt od wszystkich innych. Można tylko snuć niepotwierdzone na razie źródłowo domniemania, kto i jakim kosztem (przewyższającym w sposób oczywisty możliwości mieszkańców) wznosił ten pomnik. Możliwe, że był on efektem działania zorganizowanego przez władze już w okresie hitlerowskim, a kształt nawiązywał do stawianych po zjednoczeniu Niemiec tzw. Wież Bismarcka.

Szczególnym przypadkiem jest na mapie Pomorza Środkowego miasto Słupsk, gdzie aż do 1939 roku nie wystawiono z powodów do dziś przeze mnie nieodkrytych osobnego pomnika żołnierzy poległych w I wojnie światowej, ograniczając się do umieszczenia w kościele parafialnym drewnianych tablic z nazwiskami żołnierzy oraz do wyrycia na dawnym, przeniesionym na cmentarz pomniku poległych w wojnie francusko-pruskiej stosownego napisu. Dopiero w 1935 roku stworzono w zabytkowej, poszpitalnej kaplicy pod wezwaniem św. Jerzego miejsce pamięci słupszczyzan – ofiar tej wojny. Listę nazwisk spisano w specjalnej księdze, której los po 1945 roku pozostaje nieznany. Oprócz księgi w kaplicy wypisane były na ścianach listy poległych, istniał tam również pomnik zwieńczony najprawdopodobniej wizerunkiem Krzyża Żelaznego, zlikwidowany wkrótce po 1945 roku z polecenia polskiej administracji.

IV

Najważniejszym elementem pomnika była umieszczona na nim inskrypcja. Składała się ona najczęściej z inwokacji, listy poległych, uzupełnionych niekiedy cytatem z Pisma Świętego lub inną stosowną maksymą.

W inwokacjach określano z reguły komu poświęcony jest pomnik: mieszkańcom jednej wsi, parafii lub gminy, w skład której – oprócz głównej miejscowości – wchodziły również mniejsze wsie, przysiółki i wybudowania. Podkreślano w tej części napisu bohaterską śmierć żołnierzy, ich poświęcenie i wierność dla Ojczyzny. W kilku przypadkach (np. Biesowice, Objazda, Wodnica) dokonywano ciekawego, oczywistego dla ówczesnych mieszkańców Po-

morza, dziś dla wielu Polaków nieczytelnego rozróżnienia między Królem (König) i Cesarzem (Kaiser), między małą (Heimat) i wielką Ojczyzną (Vaterland). Było to przejawem silnego partykularyzmu w Niemczech, istniejącego nadal w okresie międzywojennym, chociaż od zjednoczenia Niemiec minęło już ponad 50 lat. Królem był dla mieszkańców powiatu słupskiego król pruski, cesarzem – cesarz niemiecki (obie te funkcje w latach 1871 - 1918 pełnił ten sam monarcha). Małą Ojczyzną było w pierwszej kolejności Pomorze, w drugiej – Prusy, Rzesza zaś była czymś większym, ale i dalszym. Takie rozróżnienie istniało też do rozbiorów w kulturze polskiej (patrz: „Litwo, Ojczyzna moja...” A. Mickiewicza), ale w dobie niewoli ustąpiło jedynemu dopuszczalnemu rozumieniu Ojczyzny jako niepodzielnej całości (patrz: „Kto Ty jesteś? Polak mały...” Wł. Bełzy). Dzisiaj, ponownie w warunkach wolnego państwa, taka dwoistość patriotyzmu ogólnonarodowego i lokalnego (np. kaszubskiego, pomorskiego, mazurskiego, śląskiego) pojawia się i wśród Polaków coraz częściej, ale nadal bywa to przedmiotem kontrowersji i przez niektórych jest traktowane jako pozostające na pograniczu zdrady narodowej.

Listy poległych zawierały najczęściej stały zestaw wiadomości: stopień wojskowy (najczęściej w formie skróconej), imię, nazwisko, datę śmierci. Niekiedy pojawiała się informacja o miejscu śmierci, ograniczana z reguły do wskazania nazwy państwa, na terenie którego poległ mieszkaniec danej wsi (co ciekawe, pojawia się niekiedy nazwa „Polska” lub „rosyjska Polska”) lub, w jeszcze większym skrócie jedynie kierunek strategiczny: Wschód lub Zachód. Unikatem jest pomnik ze Starkowa w powiecie słupskim, gdzie dokładnie określono powiązania rodzinne łączące poległych: brat, syn. Na niektórych innych pomnikach podkreślano fakt, iż dwóch (lub więcej) poległych było braćmi, wypisując ich na liście razem, niezależnie od daty ich śmierci. W większości przypadków lista ułożona była chronologicznie, wg daty śmierci, niekiedy jednak zdarzały się listy ułożone alfabetycznie.

Jeżeli pomnik obejmował listę strat z kilku wsi to albo informację o miejscu urodzenia podawano przy każdym nazwisku lub poległych z jednej wsi grupowano razem (jak np. na pomniku z Gardny Wielkiej). Rzadko pojawiały się informacje o zawodzie wykonywanym przez żołnierza, dacie jego urodzin i nazwa jednostki, w której służył. Trzeba pamiętać, że społeczności fundujące te pomniki borykały się z dużymi ograniczeniami finansowymi, długie inskrypcje wymagały dużego podłoża, co podrażało koszt materiału i transportu, wyższa w takim przypadku była też zapłata kamieniarza. Z tego powodu pojawiały się liczne skróty nazw stopni wojskowych oraz nazbyt długich imion.

Niekiedy, choć rzadziej niż w przypadku pomników poświęconych poległym w wojnach napoleońskich lub wojnach o zjednoczenie Niemiec, ozda-

biano pomniki cytatami z Biblii. Najczęściej był to cytat z Ewangelii według św. Jana, rozdział 15, wers 13: „Nikt nie ma większej miłości od tej, gdy ktoś życie swoje oddaje za przyjaciół swoich”. Stosowanie właśnie tego cytatu, nieobiecującego, jak te wcześniej stosowane ani zmartwychwstania, ani zbawienia, wydaje się symptomatyczne dla czasów I wojny światowej, gdy w toku rzezi Verdun i Sommy padły wszelkie autorytety pozostających na bezpiecznym zapleczu polityków, marszałków i generałów, gdzie liczyła się tylko solidarność pędzonych na rzeź zwykłych żołnierzy, którzy mogli liczyć właśnie tylko na swoich przyjaciół. Niestety, trzeba pamiętać, iż właśnie ta solidarność żołnierzy – kombatantów otworzyła wkrótce drogę do władzy Adolfowi Hitlerowi, zwykłemu kapralowi, który całą wojnę spędził na pierwszej linii i dlatego pozyskał zaufanie tak wielu Niemców.

V

Pomniki i tablice ozdabiane były z reguły kilkoma rodzajami symboli. Najczęstszym elementem były wieńczące pomniki wyobrażenia Krzyża Żelaznego, marzenia każdego odważnego i lojalnego żołnierza. Wykuwano je w kamieniu lub ryto w kamieniu. Krzyże ozdobione były najczęściej w centrum zamkniętą koroną cesarską z monogramem władcy Wilhelma II w formie majuskułnej litery „W”, na bocznych ramionach krzyża znajdowały się niekiedy daty 1914 i 1918 (o ile nie wyrzeźbiono ich w innym miejscu). Tych kamiennych krzyży zachowało się dużo, nie były po wojnie szczególnie niszczone, choć czasami oddzielane od reszty pomnika (jak np. nieznanego pochodzenia krzyż przechowywany obecnie w sanktuarium na Górze Polanowskiej). Krzyż wyryty na pomniku najczęściej otoczony był wieńcem z liści dębowych (symbol męstwa) lub wawrzynu (symbol zwycięstwa). Te symboliczne liście powtarzane były jeszcze niekiedy w formie girland lub zwisów. Niekiedy małe, połączone ze sobą wizerunki Krzyża Żelaznego tworzą rodzaj fryzu (jak np. w Malechowie w powiecie sławieńskim).

Niekiedy wizerunki Krzyża Żelaznego pełniły na pomnikach osobną funkcję. Upamiętniały tych poległych żołnierzy, którzy za swoje bohaterskie czyny otrzymali to odznaczenie. Ich nazwiska wyryte były wtedy na osobnych wizerunkach Krzyża umieszczonych bądź na ogrodzeniu pomnika (jak w Smołdzinie w powiecie słupskim) albo na odwrotnej stronie pomnika (jak w Łebie w powiecie lęborskim). W przypadku drewnianych tablic niekiedy obok nazwiska poległego przyczepiano lub wbijano w drewno mały znaczek Krzyża (jak w Karścinie w powiecie białogardzkim).

Drugim, stosowanym powszechnie zwieńczeniem, był wizerunek orła rzeźbiony w wielu formach: ze skrzydłami złożonymi, rozłożonymi części-

Wizerunek Krzyża Żelaznego na pomniku w Łebie. Na odwrotnej stronie pomnika wyryte były nazwiska poległych żołnierzy, którzy za swoje bohaterskie czyny otrzymali to odznaczenie.

wo lub szeroko, trzymającego w szponach sztandary, miecze i tym podobne atrybuty wojennego rzemiosła. Te figury były po II wojnie światowej szczególnie zaciekle niszczone jako symbole niemieckie, dlatego też w czasie dotychczasowych poszukiwań odnaleziono jedynie fragment takiego orła na opuszczonym cmentarzu w Gorzycy w powiecie sławieńskim.

O wiele rzadziej ozdabiano pomniki

wizerunkami mieczy rycerskich lub bagnetów żołnierskich jako symboli męstwa (o wiele większego w walce wręcz niż przy użyciu karabinu czy armaty). Widniały one np. na wielkim pomniku poległych mieszkańców Koszalina czy na pomniku z Sierakowa Słupskiego, gdzie owinięte pasami bagnety pełnią również funkcję płonących pochodni żałobnych.

Szczególnie ciekawym pod względem artystycznym jest pomnik z Rzechenicy w powiecie człuchowskim, wzorowany na wizerunku Piety Michała Anioła ustawiony pod ścianą kościoła. Niestety, o ile sama figura zachowała się bez większych uszkodzeń, to betonowa tablica inskrypcyjna została brutalnie potraktowana młotkiem lub dłutem przez kogoś, komu zależało na zatarciu umieszczonej tam listy poległych.

Podsumowując opisy pomników kamiennych, należy stwierdzić, że nie stanowią one w znakomitej większości cennych dzieł sztuki. Często brakuje im właściwych proporcji, są najczęściej zbyt przysadziste (porównaj pomnik w Sierakowie Słupskim czy Malechowie w powiecie sławieńskim, które po ustawieniu na nim po 1945 roku figur Jezusa zyskały właściwe proporcje i o wiele lepszy wygląd). Jednak nie sposób analizować ich głównie pod kątem estetycznym. Ich funkcją było upamiętnienie krewnych i przyjaciół i tę funkcję, jeśli istnieją, pełnią do dziś, choć ci, którzy znali poległych, zmarli dawno i najczęściej daleko stąd.

VI

O wiele mniej zróżnicowaną grupę obiektów tworzą tablice: najczęściej drewniane, rzadziej kamienne, instalowane we wnętrzach kościołów, szkół i urzędów. Nie zachowało się ich wiele, były łatwe do spalenia, gdy ulegało w 1945 roku wypaleniu całe wnętrze kościoła, tak jak stało się to w przypadku kościoła Mariackiego w Słupsku, gdzie spłonęły tablice upamiętniające około 1000 mieszkańców tego miasta. W przeciwieństwie bowiem do niektórych dawniejszych zabytków, ołtarzy, ambon czy epitafiów tych tablic nie traktowano jako zabytki i nie ukrywano przed nadciągającą Armią Czerwoną i Wojskiem Polskim. Po wojnie obejmujący kościoły polscy księża likwidowali te tablice jako pamiątki znienawidzonej Niemczyzny, niekiedy tylko ukrywając je na strychu. Tam czasami przetrwały, o ile nie zostały zniszczone później (aż do lat 80-tych) albo nie zostały pocięte i wykorzystane w innych celach, jak np. w kościele św. Jacka w Słupsku, gdzie fragmenty tablic 1. i 2. pułku huzarów do dziś tworzą barierę chóru organowego. Podobnie stało się w Iwęcinnie w powiecie koszalińskim, gdzie na strychu pozostały jedynie drobne, nieprzydatne do ponownego użycia fragmenty tablic ze wszystkich trzech opisywanych w niniejszym opracowaniu wojen.

Na całe szczęście dzisiaj stosunek księży, jak i miejscowej ludności do odnajdywanych tego typu obiektów uległ poważnej zmianie i nowo odkrywane na strychach czy w piwnicach obiekty (jak w Kwakowie czy w Zaleskich w powiecie słupskim) są otoczone większą opieką i podlegają konserwacji, jak np. tablica z Sławianowa w powiecie złotowskim.

Na tym tle prawdziwym unikatem jest kościół w Zimowiskach w powiecie słupskim, w którym zachował się pełny komplet tablic poświęconych poległym w wojnach 1806 - 1815, 1864 - 1871 oraz 1914 - 1918 roku. Podobny komplet (okrojony jedynie o zaginione tablice upamiętniające synów miejscowych ziemian) zachował się dla kościoła w Charbrowie w powiecie lęborskim, jednak tablice nie znajdują się obecnie in situ, ale przechowywane są w muzeum w Lęborku.

Tablice ozdabiane były najczęściej ramami, na których dominowały typowe motywy: Krzyż Żelaznych, liści i wici roślinnych, mieczy i hełmów (np. w Rokosowie w powiecie świdwińskim czy w Kuleszewie w powiecie słupskim). Niektóre, najbogatsze miały formę tryptyków, z obrazem religijnym w części środkowej i listami poległych po bokach (Krąg w powiecie koszalińskim, Sławianowo w powiecie złotowskim czy Rusowo w powiecie kołobrzeskim).

Największe tablice były oczywiście lokowane w kościołach miejskich (Słupsk, Bobolice), gdyż musiały pomieścić kilkaset nazwisk poległych mieszkańców.

Można domniemywać, że szczególnie piękne były tablice pułkowe, poświęcone poległym towarzyszom broni. Na razie zinwentaryzowano jeden taki obiekt, ufundowany w Białogardzie, przeniesiony później do Słupska, po 1945 roku pocięty na kawałki użyte do zbudowania balustrady chóru organo-

Tablica w formie tryptyku w kościele w Sławianowie w powiecie złotowskim z listami poległych żołnierzy.

wego. O ważności tego obiektu jako źródła historycznego decyduje lista nazwisk tam wymienionych: od członka królewskiej rodziny Hohenzollernów aż po liczne czysto polskie nazwiska ludzi pochodzących najprawdopodobniej z terenów pogranicznych Pomorza i Wielkopolski.

Ciekawym, a nawet wzruszającym zabytkiem jest znana jedynie z wydanej w czasie I wojny światowej pocztówki tablica poświęcona nauczycielowi Szkoły Powszechnej nr 2 w Słupsku, wykonana prawdopodobnie przez uczniów pracowicie wbijających w kawałek płyty drewnianej ozdobne gwoźdźki. Podobną techniką wykonany został też zachowany do dziś wizerunek Krzyża Żelaznego w poewangelickim kościele w Ugoszczy w powiecie bytowskim.

VII

Upamiętnieniu poległych mogły służyć również elementy wyposażenia kościołów. Do tych przede wszystkim zaliczają się dzwony i witraże. Niewiele ich dotrwało do dzisiaj, nie były też uwieczniane na pocztówkach, dlatego nie sposób nawet w zarysie ocenić ich pierwotnej liczebności. W czasie II wojny światowej i po jej zakończeniu padały one bardzo łatwo ofiarą rekwizycji, rabunku czy zniszczenia.

Do tej pory zinwentaryzowano cztery dzwony, na których znajdują się inskrypcje skierowane do poległych mieszkańców (Sławno, Ostre Bardo w powiecie świdwińskim, Płytnica i Tarnówka w powiecie złotowskim). Niestety brak ich na terenie powiatu słupskiego. Trzeba przy tym zwrócić uwagę na fakt, iż niekiedy dzwony były fundowane jako pamiątka nie po ludziach, a po wcześniejszych dzwonach skonfiskowanych na potrzeby wojenne w latach I wojny światowej. Dlatego też nie każdy dzwon, na którym wyryto daty wojny lub jej nazwę może być uznany za pomnik żołnierski. Najbardziej poruszająca inskrypcja znalazła się na dzwonie z Tarnówki w powiecie złotowskim. W przekładzie z łaciny brzmi ona: „Niezwyciężonym – zwyciężeni, którzy jeszcze zwyciężą”. Trudno o lepszy przepis na II wojnę światową.

Szczególnie pięknymi zabytkami są zachowane do dziś witraże. Zinwentaryzowano je jedynie w pięciu miejscowościach: Smołdzinie, Gardnie Wielkiej i Skórowie w powiecie słupskim, w Rozłazinie w powiecie wejherowskim oraz (niekompletny) w Chocielewku w powiecie łęborskim. Witraże z Gardny Wielkiej i Rozłazina utrzymane są w sentymentalnym, neoromantycznym stylu (witraże z Rozłazina mają napisy w języku niemieckim i polskim). Witraże ze Smołdzina łączą przedziwnie nacjonalistyczną symbolikę Niemieckiego Pługa, Krzyża i Miecza z kubizującą, niezbyt lubianą przez konserwatystów formą. Mimo dużej wartości historycznej i artystycznej, witraże z Gardny Wielkiej zostały przed laty obronione w ostatniej chwili przez przedstawicieli służb konserwatorskich przed omal już zrealizowanymi planami ich zniszczenia i zastąpienia nowymi, „nowocześniejszymi” i „ładniejszymi”.

VIII

Oprócz najczęściej występujących na badanym terenie pomników upamiętniających mieszkańców danej wsi, parafii lub miasta odnaleźć można na Pomorzu Środkowym pomniki szczególne, wystawione ku czci poległych żołnierzy pułków armii cesarskiej, grup zawodowych, poległych członków stowarzyszeń i organizacji społecznych. Specyficzną kategorią są również usytuowane na cmentarzach cenotafy poszczególnych osób, w tym przede wszystkim należących do znanych na Pomorzu rodów szlacheckich, ale też i zwykłych nie utytułowanych żołnierzy i kombatantów.

Pomniki pułkowe występowały jedynie w większych miastach będących garnizonami wojskowymi. Wizerunki owych niezachowanych do dziś monumentów znamy ze Słupska, Koszalina, Kołobrzegu i Szczecinka. Najpiękniejszym z nich był odsłonięty w Słupsku w 1925 roku pomnik poległych pod Tannenbergiem, w Polsce, w Kurlandii, na Ukrainie, w Macedonii oraz we Flandrii w czasie I wojny światowej 960 huzarów z 5. Liniowego Pułku Huzarów oraz 1. Rezerwowego Pułku Huzarów. W uroczystości jego odsłonięcia wziął między innymi udział marszałek August von Mackensen. Autorem pomnika był rzeźbiarz Franz Dorrenbach, autor wielu pomników cesarskich i wojennych na terenie całych Niemiec. Uzupełnieniem pomników pułkowych były tablice z listą poległych żołnierzy, z których jedna została już opisana powyżej.

Nagrobki potomków rodów szlacheckich, którzy zginęli na frontach I wojny światowej, wskazują, jak żywy był do II wojny światowej na Pomorzu (i na wielu innych terenach wschodnich Niemiec i Polski leżących w tej samej społeczno-ekonomicznej strefie na wschód od rzeki Łaby) podstawowy podział społeczeństw na przedstawicieli ziemiaństwa i plebejów. Mimo iż od ostatecznego zakończenia „pruskiej drogi do kapitalizmu” minęło w 1918 roku dokładnie 70 lat, pojęcie jedności narodowej tak zaciekle później wprowadzane w życie przez władze III Rzeszy, było wciąż dyskusyjne. Ów podział najlepiej pokazują zachowane zabytki z Charbrowa w powiecie łęborskim i z Juchowa w powiecie szczecińskim.

W Charbrowie synowie chłopscy upamiętnieni byli na skromnym pomniku na cmentarzu, a przedstawiciele rodów von Somnitz i von Grubben na dużych drewnianych tablicach w kościele. W Juchowie synów chłopskich upamiętnia tablica kamienna na zewnętrznej ścianie kościoła, zaś Hermann Dennig otrzymał osobną tablicę ze swoim płaskorzeźbionym wizerunkiem. Podobnie w Sarbsku w powiecie łęborskim potomek rodu von Zander upamiętniony jest na odrębnym kamieniu leżącym obecnie obok kościoła.

Dwa szczególnie ciekawe tego typu obiekty pochodzą z powiatu słupeckiego, z Wieszyńa i z Borzęcina. Na cmentarzu rodzowym w Wieszyńie znajduje się głaz wzniesiony ku pamięci niespełna siedemnastoletniego Wilhelma von Goerne, porucznika 1. Przybocznego Pułku Huzarów, który wg umieszczonej tam – jednocześnie wzruszającej, jak i przerażającej inskrypcji – „znalazł najpiękniejszą śmierć żołnierską za Ojczyznę w dniu 7 lutego 1915 na czele swojego patrolu”. W Borzęcinie z kolei na nagrobku Kurdta Ernsta Wilhelma

Kamienna tablica na zewnętrznej ścianie kościoła w Juchowie w powiecie szczecineckim, upamiętniająca syna miejscowego ziemianina, który zginął na froncie I wojny światowej.

von Heydebrecka, kapita-
na niemieckiej cesarskiej
marynarki wojennej, wy-
pisano ciekawą historię
jego wojennych losów.

Usytuowane na
ogólnie dostępnych
cmentarzach cenotafy
poległych żołnierzy, nie-
pochodzących z rodów
szlacheckich oraz wła-
ściwe nagrobki zmarłych
po wojnie kombatantów,
stawiane były najczęściej
przez ich rodziny. Nie-
wiele zachowało się ich w
lapidariach tworzonych
od pewnego czasu na
cmentarzach komunal-
nych oraz na zapomnianych
wiejskich zamknię-
tych cmentarzykach. Od
nagrobków cywilnych
odróżnia je najczęściej
wryty wizerunek Krzy-
ża Żelaznego, określenie
stopnia wojskowego i
miejsca zgonu. Takie na-
grobki można np. zoba-
czyć w lapidarium cmen-
tarza w Sianowie, Słupsku
czy w Szczecinku. Wyjątkowo ciekawy jest w tej

kategorię zbiór 24 betonowych, identycznych kamieni nagrobnych ułożonych obecnie w lapidarium cmentarza słupeckiego. Upamiętnieni na nich żołnierze z różnych jednostek zostali pochowani w latach 1917 - 1924. Wiele wskazuje, iż były to ranne i okaleczone ofiary wojny, dożywające swoich dni w słupeckim domu inwalidów wojennych. Po wojnie te nagrobki wykorzystywano jako krawężniki, dopiero niedawno przywrócono im godną, pierwotną funkcję.

Kategorię osobno upamiętnianą przez swoich towarzyszy byli członkowie bardzo aktywnie działających przed I wojną światową towarzystw sportowych. Pomniki sportowców znamy ze Słupska, Kołobrzegu, Karlina, Ustronia Morskiego, Drawska Pomorskiego i Złocieńca. W dwóch ostatnich przypadkach tablice z nazwiskami poległych umieszczono na istniejących już wcześniej pomnikach Ludwika Fryderyka Jahna, twórcy pierwszego publicznego placu ćwiczeń w Niemczech i nacjonalisty walczącego o zjednoczenie Niemiec.

W ratuszu w Słupsku znajdowała się do 1945 roku tablica poświęcona pamięci pracowników służb miejskich, którzy zmobilizowani po wybuchu wojny już do swojej pracy nie wrócili. Wymienieni zostali tam tramwajarze, pracownicy elektrycy i gazownicy oraz nauczyciele szkół miejskich. Należy domniemywać, iż podobne tablice eksponowane były również w innych miastach.

Grupą zawodową szczególnie upamiętnianą byli nauczyciele. Tablice im poświęcone znamy ze Sławna, Bytowa i Lęborka. Ta pierwsza, będąca dziełem znanego, urodzonego w Sławnie artysty Wilhelma Grossa, przedstawia półnagiego młodzieńca podtrzymującego dwóch nagich, poległych (?) żołnierzy. Podobny motyw nagiego (pokonanego?) wojownika widać na tablicy z gimnazjum w Lęborku. Dwie zachowane, ogromne (prawie na trzy metry wysokie tablice) zawierają długie listy poległych nauczycieli oraz uczniów i absolwentów miejscowego seminarium nauczycielskiego.

Podobnie jak w okresie wojny francusko-pruskiej ciekawymi pamiątkami po I wojnie światowej pozostały na Pomorzu nagrobki, pomniki i cmentarze poświęcone zmarłym w niewoli jeńcom rosyjskim. Było ich na Pomorzu wielu, wykorzystywani byli do pracy w miejsce powołanych na front robotników niemieckich. Największe obozy jenieckie na tym terenie znajdowały się w Czarnem i Bytowie, tam też do dzisiaj pozostały pomniki wystawione ofiarom niewoli. W Czarnem jest to wielki, dobrze utrzymany do dziś cmentarz z potężnym kamiennym pomnikiem, w Bytowie pomnik na cmentarzu komunalnym z wyrytymi symbolami trzech wyznawanych przez jeńców religii: krzyżem, półksiężycem i gwiazdą Dawida. W powiecie słupeckim jedynym zachowanym tego typu obiektem jest mała podstawa krzyża porzucona na zlikwidowanym cmentarzyku w Kusowie.

Efektem tego bogactwa rodzajów upamiętnień poległych żołnierzy było w wielu przypadkach wielokrotne (nie zawsze na terenie tej samej miejscowości) upamiętnienie tej samej osoby: na pomniku (lub tablicy) mieszkańców danego miasta lub wsi, na pomnikach sportowców, członków grupy zawodowej, monumencie poświęconym poległym żołnierzom danego pułku oraz na symbolicznym nagrobku wystawianym na cmentarzach przez rodzinę.

Formy upamiętniania żołnierzy poległych w czasie II wojny światowej

Ostatnią, najmniejszą grupą odnalezionych pomników, nie ujętą w tym zestawieniu, ale wartą krótkiej wzmianki są symboliczne pomniki poległych w czasie II wojny światowej. Zostały one odnalezione jedynie w kilkunastu miejscach na cmentarzach wiejskich i w lapidariach cmentarzy miejskich. Ich mała liczba jest oczywista, ludność niemiecka nie zdążyła (i nie miała możliwości) zbudować do końca wojny pomników swym poległym członkom rodzin czy sąsiadom. Najbardziej typowymi zabytkami z tego okresu jest np. kamień na cmentarzu w Zajączkowie w powiecie słupskim, upamiętniający dwóch poległych w 1941 roku w Rosji żołnierzy, czy kamienny pomnik z Ugoszczy w powiecie bytowskim poświęcony żołnierzowi poległemu już 8 września 1939 roku w kampanii polskiej. Obiekt ten jest ciekawy z jeszcze jednego powodu. Na wyrytym tam wizerunku Krzyża Żelaznego, w miejscu, gdzie w poprzednich wojnach widniał monogram cesarski, teraz znalazła swoje miejsce mała swastyka.

Losy pomników żołnierskich po II wojnie światowej

Losy pomników po 1945 roku są bardzo zróżnicowane. W miastach, zwłaszcza w przypadku obiektów ustawionych w centrum, proces ich demontażu rozpoczął się wkrótce po ustaleniu radzieckiej władzy okupacyjnej czy później władzy polskiej administracji. Później, bo przede wszystkim w latach 70-tych XX wieku w czasie szeroko zakrojonej akcji likwidacji cmentarzy ponemieckich zniszczono większość istniejących tam pomników żołnierskich. Niekiedy jednak na całkowicie zniszczonych cmentarzach ostał się właśnie nienaruszony pomnik żołnierski, jak w Przytocku w powiecie

słupskim czy w Zielnicy w powiecie sławieńskim. Być może wydał się on ekipie likwidującej cmentarz czymś szlachetniejszym, godnym zachowania. Niestety, na wielu cmentarzach (np. w Niepogłędziu w powiecie słupskim) o miejscu usytuowania pomnika świadczy tylko niewielkie wzniesienie z pustym fundamentem pośrodku cmentarza, prowadzące donikąd schodki (Bruskowo Małe, powiat słupski) czy po prostu znaczek na przedwojennej mapie wojskowej (Kępno w powiecie słupskim czy Jutrzenka w powiecie bytowskim).

Pomniki żołnierskie z I wojny światowej były wielokrotnie wykorzystywane powtórnie jako pomniki żołnierzy polskich i radzieckich (np. w Okonku w powiecie złotowskim). Jednak w miarę upływu czasu i wystawiania nowych, budowanych od podstaw polskich pomników, były one likwidowane. Część pomników po zdjęciu z podstawy nie była rozbijana, ale zakopywana obok swojego pierwotnego miejsca (w Lekowie w powiecie świdwińskim obok pustej podstawy widać wystający spod trawy szczyt pomnika). Inne pozabawiano jedynie tablic inskrypcyjnych (usuwanych lub zabetonowywanych) i wykorzystywano jako podstawę pod figury Jezusa, świętych czy Panny Marii (Zagórzycza w powiecie słupskim), nie skuwając nawet innych elementów – jak liście dębu – po których można łatwo dokonać atrybucji obiektu. Gdzie indziej procesu usuwania ozdób dokonywano tak niedbale, że są one wciąż częściowo widoczne (Mikorowo w powiecie bytowskim czy Pietrzykowo w powiecie człuchowskim).

Od kilku lat można zaobserwować nowe zjawisko wzmożonego zainteresowania tymi zabytkami. Z inicjatywy mieszkańców wsi, niekiedy przy pomocy finansowej organizacji byłych mieszkańców Pomorza Środkowego obiekty te są wydobywane z ukrycia, odkopywane i na powrót ustawiane na swoich pierwotnych miejscach (np. Biskupicach w powiecie szczecineckim czy Krępie w powiecie słupskim) lub na terenie cmentarzy wiejskich (Biała, powiat szczecinecki). W innych miejscowościach pomniki stawiane są od nowa (Głodowo, powiat bytowski) lub rekonstruuje się zlikwidowane dawniej fragmenty (Piaszczyna w powiecie bytowskim). Niekiedy prowadzi to do konfliktów w obrębie lokalnych społeczności (jak w Wodnicy, powiat słupski), ale można ogólnie uznać, iż nowe pokolenie mieszkańców Pomorza Środkowego zmienia swój stosunek do byłych, niemieckich mieszkańców tych ziem i nie łączy z tymi pomnikami uczucia zagrożenia, a raczej łączy poczucie dumy z historii swojej „Małej Ojczyzny”. Niestety, proces niszczenia tych zabytków dziejów Pomorza nie został do końca zatrzymany. Nie dalej jak w 2010 roku w Kwakowie w powiecie słupskim zniszczona została doszczętnie zachowana do tego momentu podstawa pomnika poległych w I wojnie światowej mieszkańców.

Zakończenie

Poszukiwanie dawnych pomników to przygoda, która nie ma końca. Niestety, odwieczna i niezależna od czasu i przestrzeni zasada opisująca stosunek człowieka do pamiątek przeszłości głosi, iż najpierw trzeba zniszczyć większość takich obiektów, aby pozostałości otaczać opieką i żałować, że tak wiele z nich przypadło na zawsze. Tak jest też i w tym przypadku.

Nigdy nie można być pewnym, gdzie i kiedy będzie dane nam odkryć nie znaną wcześniej pocztówkę, fotografię, mapę z zaznaczonym pomnikiem, książkę z jego opisem, relację osób, które pamiętają, gdzie taki pomnik stał i jak wyglądał. To właśnie stanowi największą atrakcję tej poszukiwawczej pasji.

Na mapie powiatu słupskiego jest jeszcze wiele białych plam. Jakie pomniki żołnierskie stały na słupskim cmentarzu? Skoro Słupsk był miastem garnizonowym, stać ich musiało tam wiele! Jak wyglądały tablice w kościele w Ustce, Smołdzinie, Gardnie Wielkiej? Gdzie stał pomnik w Stowięcinie – dużej miejscowości, w której taki pomnik musiał przecież być? Jaka inskrypcja kryje się pod tynkiem pokrywającym pomnik w Zagórzycy czy w Swołowie? Takich pytań można zadawać setki.

Jednej osobie bardzo trudno jest uzyskać na takie pytania odpowiedzi. Poszukiwanie dawnych pamiątek kultury materialnej Małych Ojczyzn jest dzisiaj pasją tysięcy ludzi w całej Polsce i Europie. Serdecznie zapraszam do udziału w tym szlachetnym przedsięwzięciu. Zachęcam wszystkich do złożenia wizyty na mojej stronie www.wojna.machura.slupsk.pl, na której prezentuję wszystkie posiadane wiadomości o pomnikach – nie tylko niemieckich, ale i francuskich, rosyjskich, radzieckich i polskich. Będę bardzo wdzięczny za wszelkie informacje, wskazówki i opinie; proszę o przesyłanie ich na adres: wmachura@wp.pl.

Warcisław Machura

*Pomniki zbiorowe wystawione
przez gminę i parafie
– Słupsk*

■ *Tablice w kościele Mariackim z nazwiskami mieszkańców Słupska poległych w I wojnie światowej*

Nie zachowane, drewniane tablice z nazwiskami mieszkańców Słupska poległych w czasie I wojny światowej, wisiały do 1945 roku w nawie północnej kościoła pod wezwaniem Najświętszej Panny Marii.

Posiadane zdjęcia ukazują tablice jedynie fragmentarycznie i nie pozwalają na pełne określenie liczby upamiętnionych na nich osób. Biorąc pod uwagę, że w jednej kolumnie długiej znajdowało się 40 nazwisk, zaś w kolumnie krótkiej 10, to na widocznych na zdjęciach tablicach znajdowało się ok. 540 nazwisk. Na tablicach, których istnienia można się domyślać, zakładając symetryczność zestawu, mogłoby się znajdować kolejnych ok. 160 nazwisk.

Na obecnym etapie badań brak wizerunku ściany nawy północnej w jej wschodnim końcu, nie wiadomo więc, czy i tam nie znajdowały się tablice. Gdyby tak było, to ogólna liczba poległych słupszczan przekroczyłaby najprawdopodobniej 900-1000 osób.

Na tablicach znajdowały się, co można dostrzec na zdjęciu, nazwiska wypisane w porządku chronologicznym wraz z podaniem stopnia i daty dziennej śmierci żołnierza. W centralnym miejscu zestawu tablic znajdowała się niewielka tabliczka z cytatem z Biblii:

NIEMAND HAT GRÖßERE LIEBE DENN DIE, DASS
ER SEIN LEBEN LÄSSET FÜR SEINE FREUNDE.

*(Nikt nie ma większej miłości od tej, gdy ktoś życie swoje oddaje
za przyjaciół swoich. – Ewangelia św. Jana 15, 13.)*

W roku 2011 podjęto próbę odtworzenia listy poległych mieszkańców Słupska na podstawie następujących źródeł:

- a. akta Miasta Słupska sygn.: AMS 5233, AMS 5234, AMS 5236, AMS 5237, AMS 5238 AMS 5239, AMS 5240 przechowywane w Archiwum Państwowym w Koszalinie – Oddział w Słupsku;
- b. zdjęcia nie istniejących tablic pamiątkowych poświęconych poległym sportowcom i urzędnikom miejskim z terenu miasta Słupska;
- c. zachowanych (jak również znanych jedynie z fotografii) nagrobków na słupskim cmentarzu;
- d. strony internetowej www.weltkriegsopfer.de.

Stworzony w ten sposób spis zawierający 970 nazwisk nie może być traktowany jako ostateczny i pewny. Konieczne są dalsze poszukiwania, które

być może pozwolą na poszerzenie tej listy, jednak nie należy oczekiwać, by ostateczna lista poległych mieszkańców Słupska znacznie przewyższyła liczbę 1000 osób. Wskazuje na to szacunkowa lista nazwisk poległych, umieszczonych na tablicach w kościele Mariackim w Słupsku. Nie ma również pewności, czy niektóre wymienione osoby o tym samym imieniu, ale o różnych datach życia

były w rzeczywistości innymi ludźmi, czy też zaszła w tej kwestii zrozumiwała w wojennym chaosie pomyłka urzędowa i należy uznać je za jedną osobę. Problem ten również musi być przedmiotem kolejnych badań.

Na stronach 203 - 239 zamieszczona została lista nazwisk mieszkańców Słupska umieszczonych do 1945 roku na drewnianych tablicach w kościele Mariackim w Słupsku.

■ *Tablice w kościele św. Jacka z nazwiskami żołnierzy 1. i 2. Pułku Przybocznego Huzarów poległych w I wojnie światowej*

Drewniane płyty z nazwiskami poległych w I wojnie światowej żołnierzy z 1. i 2. Pułku Przybocznego Huzarów (Leibhusaren-Regiment) wstawione są obecnie w balustradę chóru organowego w kościele św. Jacka w Słupsku. Płyty zostały przecięte, jedna z części została zamocowana odwrotnie.

Stanowią one fragmenty tablicy epitafijnej umieszczonej pierwotnie w kościele Mariackim w Białogardzie. Po Traktacie Wersalskim, ograniczającym liczebność armii niemieckiej i likwidacji tych pułków, ich tradycję przejął 5. Pułk Huzarów mający swój garnizon w Słupsku (tutaj też znajdowały się rezerwy 1. Pułku). Z tego też powodu tablicę tę przeniesiono w okresie międzywojennym do Słupska i umieszczono w kościele garnizonowym p.w. św. Jacka (do 1945 roku św. Jana).

Biała tablica inskrypcyjna z wypisanymi 199 nazwiskami poległych z 1. pułku oraz 235 nazwiskami poległych z 2. pułku obramowana została dwoma neobarokowymi spiralnymi kolumnami z głowicami kompozytowymi. Powyżej, ponad gzymsem w architrawie, pomiędzy dwoma czaszkami ze skrzyżowanymi piszczelami, znajduje się werset z Ewangelii św. Jana:

NIEMAND HAT GRÖSSERE LIEBE, DEM DIE...

Zdanie dokończone zostało na płaszczyźnie poniżej tablicy, pomiędzy dwoma lwimi głowami:

DASS ER SEIN LEBEN GIBL FÜR SEINE FREUNDE. JOH. 15.13.

(Nikt nie ma większej miłości od tej, gdy ktoś życie swoje oddaje za przyjaciół swoich. – Ewangelia wg św. Jana 15,13.)

Całość zwieńczona została godłem brygady huzarów (?) umieszczonym na tle z liści akan-tu.

Jak wynika z li-teratury, w kościele w Słupsku znajdowała się jeszcze jedna tablica z nazwiskami poległych żołnierzy z 5. Pułku Huzarów i Rezerwy 1. Pułku Huzarów. Niestety, nie zachowały się po niej żadne szczątki, brak też na obecnym etapie badań jakichkolwiek zdjęć tej tablicy.

■ *Tablica poświęcona urzędnikom i pracownikom przedwojennego Urzędu Miasta poległym w I wojnie światowej*

Umieszczona do 1945 roku w holu I piętra słupskiego ratusza biała, kamienna tablica poświęcona jest pamięci urzędników i pracowników przedwojennego Urzędu Miasta poległych w czasie I wojny światowej. Lista poległych flankowana jest kanelowanymi pilastrami. Na architrawie wyryto formułę upamiętniającą.

Na podstawie danych zawartych w wydawnictwie „Verwaltungsbericht der Stadt Stolp für die Jahre 1925 und 1926 mit kurzen Rückblicken auf die Jahre 1919 - 1924, Stolp” można dokonać rekonstrukcji pełnej listy osób wymienionych na tablicy. Źródło to zawiera również wykaz funkcji pełnionych przez poległych przed wybuchem wojny oraz daty ich śmierci.

Napis umieszczony na tablicy:

DEM GEDÄCHTNIS / DER IM WELTKRIEGE / GEFALLENEN
/ EHRENBEAMTEN, BEAMTEN / ANGESTELLTEN
U[ND] ARBEITER / DER STADT STOLP.

(Pamięci poległych w Wojnie Światowej honorowych i stałych urzędników (państwowych), pracowników umysłowych i fizycznych, pracujących dla Urzędu Miasta Słupsk.)

Lista poległych urzędników i pracowników urzędu (w polskim tłumaczeniu):

- Otto Bahr [robotnik zakładu energetycznego – zaginiony]
August Baschelke [motorniczy tramwaju – zaginiony]
Johannes Becker [stażysta w magistracie – zginął 29.5.1917]
Gustav Bernitzki [inspektor montażu w zakładzie energetycznym- zginął 5.1.1916]
Otto Berndt [przedstawiciel władz miejskich, prokurator – zginął 15.7.1915]
Willi Besuch [robotnik w St. Georg – w majątku ziemskim należącym do miasta – zginął 8.4.1918]
Robert Bolle [motorniczy tramwaju – zginął 16.11.1914]
Hermann Brunke [motorniczy tramwaju – zginął 18.11.1914]
Franz Dettmann [urzędnik magistratu – zginął 19.3.1918]
Friedrich Engel [inspektor policji – zginął 5.9.1916]
Karl Eppinger [ogrodnik – zginął 6.9.1916]
Emil Erdmann [strażak – zginął 18.11.1916]
Karl Flemming [stażysta w magistracie – 2.2.1915]
August Gumz [motorniczy tramwaju – zginął 23.2.1915]
Karl Gysae – pracownik urzędu miasta [osoba nie wymieniona w dokumencie]
Paul Hermann [robotnik gazowni – zginął 19.3.1916]
Franz Herzog [robotnik gazowni – zginął 6.6.1919]
Emil Jeschke [instalator gazowni – zginął 3.5.1915]
Max Käding [robotnik gazowni – zaginiony]
Otto Kautz [pracownik gazowni – zginął 25.12.1914]
Gustav Klohn [motorniczy tramwaju – zginął 13.5.1917]
Eduard Koch – Zarząd Miejski [osoba nie wymieniona w dokumencie]
Paul Koglin [pomocnik montera w zakładzie energetycznym – zginął 24.9.1917]
Wilhelm Krause [motorniczy tramwaju – zginął 17.12.1914]
Paul Kusch [robotnik gazowni – zginął 16.10.1914]
Karl Loewe [robotnik w St. Georg – zmarł w Słupsku 8.1.1919]
Max Märzke [robotnik w St. Georg – zginął 30.8.1914]
Reinhold Magdzig [w dokumencie Magzig – strażak – zginął 5.2.1915]
August Martsch [w dokumencie sierżant policji – zginął 2.9.1916]
Richard Maske [robotnik pracujący w urzędzie budowlanym – 16.9.1917]
Ferdinand Massell [robotnik gazowni – zginął 10.1.1916]
Ernst Müller [urzędnik magistratu – zginął 8.5.1918]
Otto Müller [motorniczy tramwaju – zginął 23.9.1916]
Richard Otto [sierżant policji – zginął 1.3.1918]
Willi Pantel [ogrodnik – zginął 5.8.1916]
Willi Pudlitzki [pomocnik montera w zakładzie energetycznym – zginął 1.2.1915]

Ernst Radde [robotnik w St. Georg – zginął 7.10.1916]
Reinhold Sass [robotnik gazowni – zginął 21.10.1914]
Paul Sellke [robotnik gazowni – zginął 4.6.1917]
Reinhold Sill [murarz w St. Georg – zginął 26.7.1915]
Emil Schröder [motorniczy tramwaju – zginął 13.9.1914]
Friedrich Thiele [robotnik zakładu energetycznego – zginął 20.8.1914]
Ernst Villmow [pomocnik montera w zakładzie energetycznym – zginął
15.7.1915]
Willi Waldow [technik w zakładzie energetycznym – zmarł 17.7.1919]
Alfred Wetzel Stadtrat [radca miejski, zastępca burmistrza Koszalina –
zginął 15.11.1914]
Hermann Winkel [motorniczy tramwaju – zginął 29.9.1915]
Franz Wockenfuss [murarz pracujący w urzędzie budowlanym – zaginiony]
Karl Zielske [robotnik gazowni – zginął 11.8.1916]
Karl Zuhl [motorniczy tramwaju – zginął 11.2.1918]

1914 / 1918

■ *Tablica poświęcona zmarłym jeńcom francuskim*

Nie zachowała się tablica w kształcie zbliżonym do prostokąta, ozdobiona w górnej części krzyżem wpisanym w wieniec laurowy z szarfami, poświęcona pamięci zmarłych spośród jeńców francuskich, których aż 1400 przetrzymywano od 30.XII.1870 do 6.IV.1871 roku w Słupsku w tzw. Aktienstall (stajniach zbudowanych w 1869 roku w miejscu późniejszych koszar).

Wizerunek tablicy znajduje się w książce R. Hardowa, „Alte und neue Grabdenkmäler im Stadt – und Landkreis Stolp”, Stolp i. Pommern 1930. Wykonana z drewna bukowego, od 1926 roku, po przeniesieniu z cmentarza komunalnego, przechowywana była w zbiorach Muzeum Regionalnego w Słupsku i wg autora znajdowała się wtedy w stosunkowo dobrym stanie.

Dalsze jej losy pozostają nieznane.

Napis na tablicy:

HIER RUHEN / FRANZÖSISCHE KRIEGER /
GESTORBEN IN STOLP IN JAHRE 1871.

*(Tu spoczywają żołnierze francuscy
zmarli w Słupsku w 1871 roku.)*

Corporal A. Raux
B. Gagnieux
L. J. Jolivet
L. Foëville
J. M. Valèe
L. Chevillard
L. Brissot
F. Boucaud
I. Verges
L. Guillet
N. Tepaz
I. M. Raullet

J. G. André
J. P. Juban
I. Duval
I. Holliet
I. Bonnaure
I. Routt
I. Papeil
I. Lajeunis
I. Lebert

R[equiescat] i[n] p[ace]

■ *Pomnik załogi sterowca SL 6*

Nie zachowany pomnik załogi sterowca SL 6 ustawiono w 1916 roku na cmentarzu w Słupsku. Wypadek, w którym żołnierze sterowca stracili życie wydarzył się 18 listopada 1915 roku. Dwa sterowce SL 4 i SL 6 wystartowały do lotu patrolowego nad Zatokę Fińską. Oznaczenie SL mówi, że oba należały do typu „Schütte-Lanz”, który różnił się od Zeppelinów drewnianą konstrukcją kadłuba. Dowódcą SL 6 był Kapitänleutnant (kapitan marynarki) Hans Boemack. Krótco po starcie, w pobliżu Kępna [Kempen], miejscowości położonej ok. 20 km na północny wschód od Słupska, na pokładzie sterowca

nastąpiła eksplozja, po której runął on w płomieniach na ziemię i rozbił się. Jego szczątki odnaleziono w pobliżu majątku (Rittergut) w Kępnie. Przyczyny katastrofy nigdy nie ustalono; rzekomo miało to być pęknięcie przewodu paliwowego. Zginęła cała, dwudziestoosobowa załoga.

Załoga drugiego sterowca SL 4 obserwowała śmierć kolegów z odległości 20 mil morskich (ok. 40 km).

Większość poległych w katastrofie została pochowana w zbiorowej mogile na cmentarzu komunalnym w Słupsku. Jedynie ciało porucznika Hansa Schapera, jednego z oficerów wachtowych pochowano 26 listopada 1915 roku na cmentarzu Ohlsdorfer Friedhof w Hamburgu.

W rok po katastrofie odsłonięto pomnik poległej załogi.

Napis na pomniku:

Kapitanleutnant Boemack
Oberleutnant z. S. Schaper
Ober Steuermann Jedermann
Ober Maschinist Post??schell
Ober Sign. Maat Petersen
Ober Sign. Maat Lindemann
Ober Masch. Maat Paljas(?)
Ober Masch. Maat Bars???ader
Ober Masch. Maat Moshack
Ober Masch. Maat Kuhlmann

Masch. Maat Deiss
Masch. Maat Kundinzer
Masch. Maat Hochbaum
Masch. Maat Claus(?)
Bootsm. Maat Klein
Bootsm. Maat Dicks den Ballese (?)
Bootsm. Maat Sieber
E. T. (?) Maat Feder
E. T. (?) Maat Schell
???? Maat Zahel

■ *Pomnik huzarów poległych w czasie I wojny światowej*

Odsłonięty 16 grudnia 1925 roku pomnik poległych pod Tannenbergiem, w Polsce, w Kurlandii, na Ukrainie, w Macedonii oraz w Flandrii w czasie I wojny światowej 960 huzarów z 5. Liniowego Pułku Huzarów oraz 1. Rezerwowego Pułku Huzarów został usytuowany na południowej pierzei ówczesnego Placu Schradaera (obecnie Plac Powstańców Warszawskich) w Słupsku. W uroczystości wzięli udział – marszałek von Mackensen i nadburmistrz Hasenjaeger.

Pomnik został postawiony z inicjatywy i za pieniądze oficerów 5. Pułku Jazdy [Reiter-Regiment 5], bo tak od 1920 roku nazywał się były pułk huzarów. Jego autorem był rzeźbiarz Franz Dorrenbach.

Na pomniku umieszczono napis:

DEM HUSAREN REGIMENT / FÜRST BLÜCHER VON WAHLSTATT
POMMERSCHEN NO. 5 / DEM RES. HUS. RGT. NO. 1 UND IHREN
IM WELTKRIEGE / 1914-1918 / GEFALLENEN HELDEN.

(Poległym bohatersko w czasie Wojny Światowej [żołnierzom] Pułku Huzarów księcia Blüchera von Wahlstatt Nr. 5 i Rezerwowego Pułku Huzarów Nr 1.)

Po II wojnie światowej w miejscu tego monumentu wzniesiono pomnik powstańców warszawskich.

■ ***Pomnik mieszkańców Słupska poległych w wojnach o zjednoczenie Niemiec z lat 1864 - 1871***

Nie zachowany do dziś pomnik mieszkańców Słupska poległych w wojnach o zjednoczenie Niemiec w latach 1864 - 1871 postawiono na Placu Stephana (Placu Zwycięstwa) w miejscu poprzedniego pomnika, poświęconego jedynie poległym w wojnie francusko-pruskiej. Inicjatorem jego wystawienia był nadburmistrz Słupska, Zielke.

Przyczyną zmiany pomnika było to, że na starym monumencie wyryto jedynie nazwiska poległych w wojnie 1870 - 1871 roku, nie upamiętniając tych słupszczan, którzy zginęli w czasie wojen z Danią i Austrią.

Pomnik zaprojektował, za sumę 56.000 marek, profesor Johannes Boese z Berlina. Warunki umowy z artystą stanowiły m.in., że wysokość pomnika sięgnie

10 metrów, przez wzgląd na wieżę ratusza, a sama figura i wszystkie elementy ozdobne wykonane zostaną z prawdziwego brązu.

Gotowy pomnik ustawiono na przygotowanym miejscu w końcu sierpnia 1910 roku. W specjalnej skrytce wewnątrz fundamentu umieszczono hermetycznie zamkniętą kapsułę z raportem o powstaniu monumentu, a także informację, iż na uroczystości odsłonięcia pomnika oczekiwani są Cesarz i jego Małżonka. Ponadto w kapsule znalazły się: roczne sprawozdanie władz miasta i słupskiego powiatu ziemskiego za rok 1909, lista członków Magistratu, lista radnych Rady Miejskiej, lista członków władz powiatu ziemskiego, oraz po jednym egzemplarzu wydawanych w mieście gazet. Uroczyste poświęcenie nowego pomnika odbyło się 5 września 1910 roku w obecności przybyłej na uroczystości 600-lecia Słupska pary cesarskiej.

W okresie międzywojennym pomnik został przeniesiony z centralnego placu miasta na dzisiejszą ulicę Sienkiewicza, gdzie stał aż do rozbiórki pod koniec okresu międzywojennego lub na początku wojny. Kamienne płyty pochodzące z tego pomnika zostały po wojnie wykorzystane przy budowie nagrobków na słupskim cmentarzu.

Pomnik wykonany został w typowej dla tej klasy obiektów formie, z postacią cesarza Wilhelma I siedzącego na koniu. Figura ustawiona została na prostopadłościennym bryle pomnika, na którego bokach znajdowały się brązowe tablice inskrypcyjne z listami poległych. Niestety, do tej pory nie natrafiono na zapis treści owych tablic.

■ *Pomnik poległych z powiatu słupskiego w czasie wojny francusko-pruskiej*

Pomnik poświęcony poległym z powiatu słupskiego w czasie wojny francusko-pruskiej został wzniesiony w 1875 roku. Fundusze pochodziły z dobrowolnych składek oraz z dotacji władz miasta i powiatu: w sumie zebrano 12.821 marek i 10 fenigów. Wykonany z piaskowca monument wznosił mistrz murarski Pipper na dzisiejszym Placu Zwyciestwa. Ówczesny Plac Wełniany, służący od 1717 roku jako targ wełniany oraz koński, nie był wówczas tak reprezentacyjnym miejscem jak później – po osuszeniu, podwyższeniu, wybrukowaniu (1885 - 1886), przemianowaniu na Plac von Stephana [Stephanplatz] i zbudowaniu przy nim w 1901 roku ratusza.

W roku 1910 uroczyście obchodzono 600-lecie Słupska, z tej okazji na Placu von Stephana wystawiono nowy konny pomnik cesarza Wilhelma I, a stary pomnik poległych przeniesiono na cmentarz bohaterów [Heldenfriedhof], gdzie stał w głównym

narożniku, po prawej stronie od wejścia do szpitala.

W okresie międzywojennym dodano na pomniku napis: „Den Gefallenen des Weltkrieges”, który świadczył, iż obiekt ten pełnił również funkcję upamiętnienia żołnierzy poległych w I wojnie światowej. Analiza zdjęć wskazuje jednak, iż pierwotne tablice z listą poległych w wojnie francusko-pruskiej nie zostały wymienione.

Po II wojnie światowej, aż do całkowitej rozbiórki w latach siedemdziesiątych, pomnik tkwił jeszcze zapomniany w krzakach porastających tę część cmentarza. Niestety, nie odnaleziono do tej pory żadnej fotografii lub źródła pozwalającego odtworzyć treść inskrypcji.

■ *Tabliczka upamiętniająca Waltera Wenera*

Na wydanej najprawdopodobniej w 1917 roku pocztówce przedstawiona została tabliczka upamiętniająca Waltera Wenera, nauczyciela 2. Gemeindeschule w Słupsku (obecnie Szkoła Podstawowa nr 2 przy ulicy Henryka Pobożnego), poległego 18 maja 1816 roku.

Wykonana być może przez uczniów przedstawia rodzaj ołtarzyka (?), w którego centralnym miejscu, na podwyższeniu z inskrypcją, ustawiony został hełm żołnierski oraz krzyż w formie miecza z zawieszonym wieńcem laurowym. Po bokach umieszczono dwie płonące świece. Poniżej znajduje się inskrypcja wykonana (jak i całość tabliczki) z wbitych w drewniane podłoże ozdobnych gwoździ.

Napis na tabliczce:

DEM GEDÄCHTNIS / UNSERER GEFALLENEN
/ 1914 - HELDEN - 1917
ALLES GROSSE MUSS IM TOD BESTEHN.

*(Dla upamiętnienia poległych bohaterów 1914-1917.
Wszystko, co wielkie musi przetrwać śmierć.)*

Taka technika, możliwa do zastosowania również przez dzieci, była przypuszczalnie często używana do wytworzenia nieformalnych form upamiętnienia.

Trudno określić, kto wydał wizerunek tej tabliczki w formie pocztówki: mogli to zrobić rodzice, dyrekcja szkoły lub władze oświatowe w Słupsku.

■ *Nagrobki upamiętniające zmarłych w szpitalach wojskowych w ostatnim okresie wojny lub po jej zakończeniu*

Zespół 25 betonowych nagrobków umieszczonych obecnie na terenie lapidarium słupeckiego cmentarza, wcześniej wykorzystywany był jako przydrożne krawężniki. Upamiętniają one żołnierzy zmarłych w ostatnim okresie wojny lub po jej zakończeniu w szpitalach wojskowych znajdujących się na terenie garnizonu słupeckiego. Byli oni odsyłani tam z linii frontu po ciężkim, nie dającym szans na wyzdrowienie zranieniu lub po wyczerpującej chorobie uniemożliwiającej dalszą służbę. Niektórzy z nich zginęli lub zostali ciężko ranni podczas szkolenia i służby w jednostkach znajdujących się w Słupsku. Nie można na obecnym etapie badań określić, ile takich pomników znajdowało się pierwotnie na słupeckim cmentarzu, jednak z całą pewnością te, które ocalały do dziś, stanowią jedynie ułamek ich pierwotnej liczby.

Nie można mieć również pewności, czy upamiętnieni w ten sposób żołnierze byli wszyscy przed 1914 rokiem mieszkańcami Słupska.

Lista zmarłych żołnierzy:

Ferdinand Baaske / Ldstm. / Ldst. Ers. Batl. XXII / 24.6.1875 / 18.3.1923

Robert Bromund / Lands. / Inf. Reg. 175 / 3.2.1876 / 11.8.1920

Friedrich Dreher / Ldstm. / I. R. 128 / 17.8.1874 / 21.1.1919

Paul Du[ske?]

Aug. Wilh. Duske / Ldstm. / Arm. Ers. Batl. 17 / 1.4.1871 / 4.8.1922

Hans Engel / U. Wachtmstr / Ausb.
 Esk. R. R. 5 / 4.4.1894 / 20.12.1921
 Wilhelm Gruschke / Sergt. / Flieg Beob.
 Schule Stolp / 11.9.1889 / 27.7.1918
 Emil Gutzmann / Ldstm. / Bez. Komm.
 Schlawe / 15.10.1872 / 1.4.1919
 Max Halfpap / Chauff. / Kraftw. Kol.
 „Kurland” / 30.4.1894 / 18.1.1920
 Leo Hermann / Flieger / Flieger Horst
 Stolp / 30.11.1897 / 19.6.1920
 Karl Hischke / Sergt / Luftsch. Abtl. 9
 / 24.11.1887 / 13.1.1920
 Hermann Hoppe / Musk. / Inf. Rgt.
 41 / 26.3.1897 / 22.6.1920
 Emil Lietz / Arm. Sold. / Arm. Batl.
 „Rothenstedt” / 23.4.1888 / 17.8.1922
 Emil Mindach / Untfz. / Inf. Reg. 129 /
 22.5.1892 / 9.12.1919
 Reinhold Müller / Untffz. ...Inf Ers. Btl. „Allenstein” / 12.1.1876 / 13.3.1923
 Walter Müller / Offz. Stellv. / Flieg. Ers Abt. 2 / 7.2.1889 / 7.2.1923
 Emil Papenfuss / Sergeant / Ldst. Btl. Stolp 2 / 9.11.1870 / 12.11.1918
 Alfred Po[lke] / Gefr. / Eisenb. Bau. Komp. / 26.4.1890 / 1.3.1917
 Franz Rahn. Gefr. / 3 Komp. Ers. Btl. Inf. Reg. 61 / 25.12.1892 / 9.7.1918
 Karl Roggatz / Gefr. / Feldartl. Haub. Btr. 1006 / 1.10.1894 / 17.7.1924
 Wilhelm Röske / Eh. Matrose / Vers. Amt Stolp / 18.12.1895 / 3.8.1920
 [M]ax Schulz / Kan. / E. 2 Gard. Fussart. R. / 13.1.1900 / 22.2.1919
 Friedrich Vandersee / Kan. / 6 Btr. Feldatl. Rgt. 73 / 9.7.1888 / 3.2.1919
 Paul Welke / Einj. Freiw. / Inf. Rgt. 49 / 5.2.1894 / 4.5.1917
 Franz Wichert / Arm. Sold. / Arm. Ers Batal. XXII / 27.7.1877 / 19.2.1923

■ *Kaplica szpitalna św. Jerzego*

Kaplica szpitalna św. Jerzego pierwotnie usytuowana była przy obecnej ulicy Tuwima (Hospitalstrasse). Po rozebraniu szpitala przeniesiono ją w latach 1912 - 1913 na skwer przy obecnej ulicy Zamkowej. W 1935 roku stwo-

rzono w niej miejsce pamięci słupszczyzan poległych w czasie I wojny światowej. Listę nazwisk ofiar wojny spisano w specjalnej księdze, której los po 1945 roku pozostaje nieznany. Oprócz księgi w kaplicy wypisane były na ścianach listy poległych, istniał tam również pomnik zwieńczony najprawdopodobniej wizerunkiem Krzyża Żelaznego.

Szczątkowe wiadomości o wyposażeniu kaplicy pochodzą z pism Wydziału Społecznego Zarządu Miejskiego w Słupsku z roku 1948, w których na podstawie polecenia Wojewódzkiego Wydziału Konserwatora i Sztuki nakazuje się (a następnie stwierdza wykonanie) przeprowadzenie

prac polegających na usunięciu wszelkich napisów na pomnikach „gloryfikujących” Niemców. W ramach tych prac skuto napisy na murach, pomalowano całe wnętrze na jednolity kolor oraz zbito wizerunek Krzyża Żelaznego z pomnika.

■ ***Pomnik sportowców ze słupskiego Stowarzyszenia Sportowego Germania poległych w czasie I wojny światowej***

Nie zachowany pomnik poległych w czasie I wojny światowej sportowców ze słupskiego Stowarzyszenia Sportowego Germania wykonany został w formie kamiennej tablicy z wyrytą na przedniej płaszczyźnie formułą upamiętniającą i listą poległych.

Napis na pomniku:

FÜR DER VATERLAND STARBEN FOLGENDE /
MITGLIEDER DER SPORTVEREINS GERMANIA E. V.
STOLP / IM WELTKRIEGE 1914/18 DES HELDENTOD.

*(Członkowie Związku Sportowego Germania Słupsk bohatersko
polegli za Ojczyznę podczas Wojny Światowej 1914/18.)*

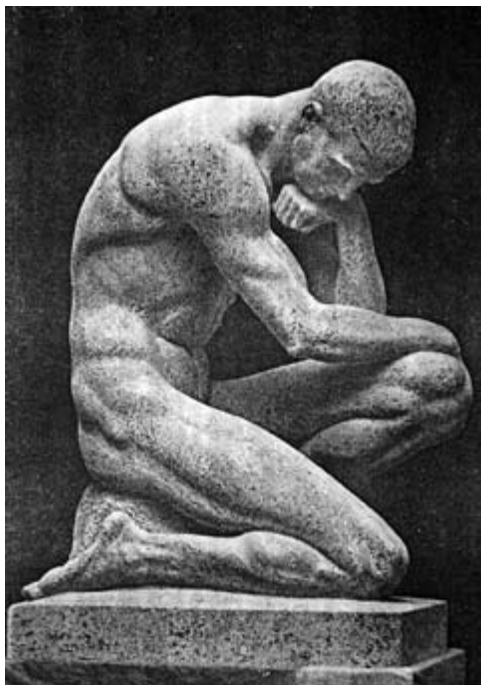
Oswald Hillebrand 24.10.1914
Walter Voss 18.11.1914
Willi Waldow 25.1.1915
Erich Wiedenhöft 17.2.1915
Walter Zaddach 2.3.1915
Robert Blaeske 9.3.1915
Max Buchert 17.3.1915
Karl Kühl ???.1915
Georg Franz ???.1915
Fritz Schalk 12.10.1915
Fritz Becker 12.10.1915
Fritz Grancke 14.12.1915 (?)
Karl Tegge 17.9.1916
Erich Wittke 23.11.1916

Ernst Stoebner ???.1917
Franz Kiesow 7.6.1917
Günther Tosh 25.8.1917
Paul Koglin 24.9. 1917
Karl Nimtz 4.10.1917
Hans von Schmitz 18.10.1917
Fritz Corduan 6.11.1917
Erich Mund 1.3.1918
Paul Brose 12.4.1918
Paul Barz 13.5.1918 (?)
Gustav Panthen 1.6.1918
Paul Mutschall(?) ???.1918
Ernst Lietz(?) ???.191?

■ *Pomnik poświęcony niesprawiedliwie przegranej wojnie światowej*

Rzeźba „Upokorzony”, dzieło berlińskiego rzeźbiarza Fritza Klimscha (1870 - 1960) powstała w 1919 roku, wzorowana była być może na rzeźbie Augusta Rodina „Myśliciel”. Pełna zadumy (rozpaczy?) naga postać symbolizowała los Niemców po 1918 roku, po – niesprawiedliwie – zdaniem większości społeczeństwa – przegranej wojnie światowej.

Posąg został zakupiony w Berlinie w 1921 roku i następnie ustawiony w Damnicy w powiecie słupeńskim na grobowcu Karla von Gampa. Po wojnie cmentarz został zdewastowany, a sama rzeźba obłana smołą, dlatego też w 1971 roku podjęto decyzję o przeniesieniu jej do Słupska i ustawieniu na dzisiejszym Skwerze Pierwszych Słupszczyzan.

W roku 1988 pomnik ten został wpisany do katalogu zabytków.

*Pomniki zbiorowe wystawione
przez gminy i parafie
– Powiat słupski*

- ***Barcino – kamienna podstawa pomnika poległych w I wojnie światowej***

Na zdjęciu widoczna jest uszkodzona kamienna podstawa pomnika poległych w I wojnie światowej, znajdująca się w centrum wsi. Niegdyś ustawiona była na niej kamienna stela z napisem, zwieńczona figurą orła.

Na zdjęciu prawym pomnik w stanie sprzed 1945 roku.

- ***Będziechowo – pomnik poległych w I wojnie światowej***

Nie zachował się pomnik w kształcie umieszczonej na dwustopniowej podstawie płyty zwieńczonej krzyżem, wspartym na wizerunku hełmu żołnierskiego. Na przedniej płaszczyźnie znajdowała się czarna tablica z inskrypcją.

- ***Bierkowo – pomnik poległych w I wojnie światowej***

Pomnik poległych w I wojnie światowej, zwieńczony niegdyś figurą orła, obecnie wykorzystywany jest jako podstawa pod figurę Chrystusa. Na bocznych płaszczyznach pomnika – obecnie otynkowanych – znajdowały się najprawdopodobniej tablice z nazwiskami poległych.

■ ***Biesowice – glorieta poświęcona
żołnierzom poległym na frontach
Rosji, Francji i Rumunii***

Postawiona w lesie, na skarpie za boiskiem sportowym glorieta, poświęcona jest dziewiętnastu miejscowym żołnierzom poległym na frontach Rosji, Francji i Rumunii. Dawniej na cokole, umieszczonym na środku panteonu, stał odlany z brązu pomnik klęczącego żołnierza w trudnej do jednoznacznej interpretacji pozie (walka wręcz, obrona?). Obecnie pozostał jedynie murowany cokół.

Na wewnętrznym architrawie wyryto napis w języku niemieckim:

DEN AUS BESSWITZ
FÜR KAISER UND REICH
FÜR KÖNIG UND
VATERLAND FÜR UNS
ALLE IM WELTKRIEG
1914 - 1918 GEFALLENEN
UND GEBLIEBENEN
GEWIDMET AM 19. 9. 1924.
HERR MACH UNS FREI!

*(Wystawiona dnia 19.9.1924 ku
pamięci mieszkańców Biesowic,
którzy polegli i nie powrócili
z Wojny Światowej 1914-1918
za Cesarza i Rzeszę, Króla
i Ojczyznę, za nas wszystkich.
Panie, uczyń nas wolnymi!)*

Nazwiska poległych wypisane na kolumnach gloriety (w polskim tłumaczeniu):

Woźnica / Paul Nemitz / Gefr. 2 / Fussart. R. / 11 11.11.1914 w Rosji
Robotnik / Wilhelm Sarpe / Musk. 11 / Inf. R. 129 / 18.11.1914 w Rosji
Robotnik rolny / Emil Lieder / Musk. 10 / Inf. R. 129 / 11.12.1914 w Rosji
Robotnik rolny / Franz Krüger / Musk. 10/Inf. R. 129 / 15.10.1914 w Rosji
Murarz / Karl Berndt / Ldstm 3 / Ldst. Batl. Ganzig / 13.7.1915 w Rosji
Robotnik rolny / Richard Potratz / Musk. 5 / Inf. R. 129 / 25.7.1915 w Rosji
Kowal / Franz Haase / Gefr. 3 / Jäg. R. z. p.f. 9 / 4.9.1915 w Rosji
Stolarz / Willj Stricker / Pion. 2. / Garde Pion. Komp. / 22.2.1916 we Francji
Młynarz / Albert Schröder / Gefr[eiter] 4/Inf. R. 72 / 10.4.1916 we Francji
Nauczyciel szkoły podstawowej / Hermann Molzow / Offz. Stellv. 5 / Inf. R. 375 / 29.9.1916 w Siedmiogrodzie
Robotnik rolny / Wilhelm Dunkel / Ldstm 9 / Inf. R. 362 / 29.7.1917 w Rosji
Robotnik rolny / Johann Hinz / Untffz Podoficer / 6 / Inf. R. 129 / 1917 w niewoli rosyjskiej
Robotnik rolny / Willi Zahnge / Gefr. 10 / Inf. R. 175 / 9.9.1917 we Francji
Robotnik rolny / Otto Röske / Musk. 9 / Inf. R. 426 / 22.3.1918 we Francji
Robotnik rolny / Karl Kuschel / Gefr. 6/Inf. R. 129 / 30.4.1918 we Francji
Robotnik rolny / Albert Barnefske / Gefr. 4/Gren. R. 5 / 26.7.1918 we Francji
Robotnik rolny / Gustav Mainhack / Landsturmmann / 22.8.1917
Robotnik rolny / Hermann Hein / Lardsturmmann / 7.3.1918
Robotnik rolny / Karl Rufflet / Landsurmmann / 29.3.1919

■ *Borzęcino – pomnik poległych mieszkańców wsi w I wojnie światowej*

Nie zachowany, zaznaczony na przedwojennej mapie pomnik poległych w I wojnie światowej mieszkańców wsi, ustawiony był niedaleko dawnej szkoły, przy skrzyżowaniu dwóch ulic. Obecnie teren, na którym stał pomnik stanowi własność prywatną, w miejscu pomnika posadzony został las.

■ ***Bronowo – pomnik poległych
mieszkańców wsi w I wojnie światowej***

Pomnik poległych w I wojnie światowej mieszkańców wsi przerobiono po 1945 roku na kapliczkę. Z przedwojennego monumentu przetrwała podstawa i część zasadnicza z trzema wnękami, w których niegdyś znajdowały się tablice – jedna z formułą upamiętniającą i dwie z nazwiskami poległych. Górna część kapliczki jest najprawdopodobniej powojenna.

■ ***Bruskowo Małe – podstawa pomnika poległych w I wojnie światowej***

Zachowała się tylko podstawa pomnika poległych w I wojnie światowej, złożona z dwóch stopni murowanych, na których ustawiony jest trzeci stopień – kamienny. Prowadzą do niej od głównej drogi wiejskiej – kamienne schodki.

Brak jest informacji o pierwotnym wyglądzie pomnika.

■ *Budowo – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Pomnik poległych w I wojnie światowej postawiono w obrębie wsi. Składał się z wielostopniowej podstawy, na której ustawiono część zasadniczą z umieszczoną w niszy tablicą zawierającą 22-25 nazwisk poległych mieszkańców wsi.

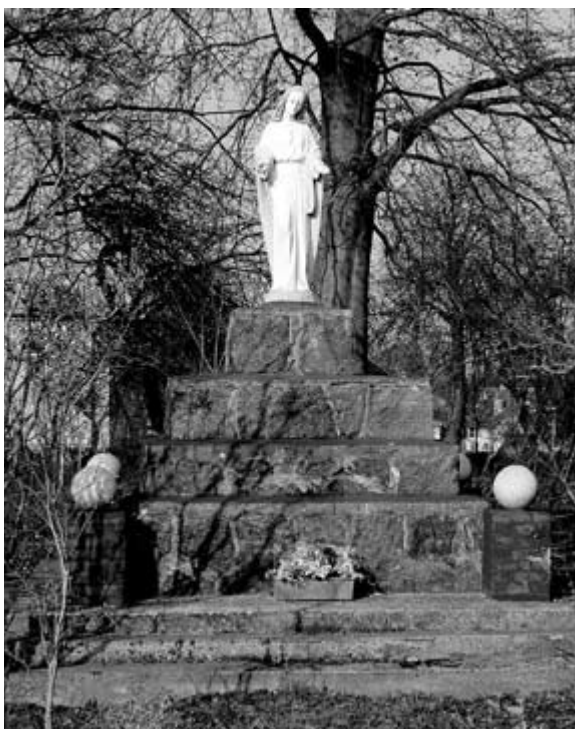
Na tablicy wyryto napis:

DEN / HELDENTOD FÜRS
VATERLAND / STARBEN
IM WELTKRIEG 1914-18.

*(Poległym bohatersko
za Ojczyznę w Wojnie
Światowej 1914-18.)*

Całość wieńczył wizerunek hełmu żołnierskiego spoczywającego na bagnecie.

Z pomnika zachowała się obecnie jedynie kamienna podstawa, na której ustawiono figurę Najświętszej Marii Panny. Nie zachowały się na niej żadne napisy.

■ *Cecenowo – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Pomnik poległych w I wojnie światowej ustawiony został przed kościołem i wykonany z jednej bryły kamiennej, wspartej na drobnych kamieniach tworzących podstawę. Napis na nim jest mocno uszkodzony, mało czytelny, wykonany był złuszczającą się czarną farbą.

Treść napisu:

IM WELTKRIEGE
/ STARBEN DEN
HELDENTOD / AUS
DER GEMEINDE.

*(Poległym bohaterom
z naszej gminy,
walczącym za Ojczyznę
w Wojnie Światowej.)*

... Kurt Büttner 15.12.1914 Westen*
Untfz. Felix Büttner 16.7.1915 Osten**
... Ernst Drusch _2.1919 Lettland
Schütze Rich[ard] Gawert 17.9.1915
Schütze Herm[ann] Gomoll 21.9.1915
Schütze Rich[ard] Gomoll _9.4.1918
Feldw. Karl Heldigel 20.8.1914 Osten
Gefr. Karl Joch 20.8.1919 Franz. Gef.***
Schütze Wilh[elm] Kottwitz 10.1.1920 Zesenow
... Hugo Maess 17.11.1914 Westen
Schütze Fried[rich] Maess 12.8.1915 Westen
Offiz. Stellv[ertretend] Walter Maess 23.4.1917 Westen
Leutn. Paul Mautsch 16.7.1915 Osten
... Paul Martens 21.1.1916 Frankfurt a. O.
Schütze Otto Martens
... Emil N..gser 17.11.1914 ...
Fahrer Wilh[elm] Nowack 10.8.1916 Osten
Wehrm. Karl Peth 26.2.1915 ...
... Alb[ert] Peth 22.4.1917 Osten
Res. Wilh[elm] Reetz 15.11.1914 ...
Feldw. Karl Schalk 23.12.1914 Osten
Schütze Karl Schalk 22.9.1915 ...
Gefr. Otto Schwochow 28.11.1915 Osten
Wehrm. Franz Swantusch 25.8.1915 Osten
Gefr. Otto Sylvester 24.11.1916 Westen
Untfz. Wilh[elm] Wandersee 14.7.1917 Westen

* Zginął na froncie zachodnim

** Zginął na froncie wschodnim

*** Zginął w niewoli francuskiej

- ***Charnowo – pomnik poległych w I wojnie światowej***

Pomnik poległych w I wojnie światowej ustawiono na terenie cmentarza przykościelnego, przy głównej ulicy miejscowości. Wykonany był w kształcie pionowo ustawionej na wielostopniowej podstawie płyty flankowanej dwiema kolumnami (?). Po wojnie na podstawie zniszczonego pomnika ustawiono figurę Najświętszej Panny Marii. Niedawno dokonano kolejnej przebudowy – na okazałą kapliczkę.

■ *Ciecholub – tablica poświęcona poległym w czasie wojen napoleońskich*

Drewniana tablica mieszkańców wsi poległych w czasie wojen napoleońskich, pochodząca z kościoła w Ciecholubiu, przechowywana jest obecnie w Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku. Nadano jej formę prostokąta, pomalowanego na czarno, ujętego w prostą ramę. Napisy wykonane zostały na niej jasną farbą.

Napis na tablicy:

AUS DIESER GEMEINE
/ STARBEN FÜR KÖNIG
UND / VATERLAND.

*(Z naszej gminy polegli
za Króla i Ojczyznę.)*

1. Musketier Johan[n] Lange beÿ / Damm d. 15. Aprill 1813
2. Muskieter Ernst Kawitzky beÿ / Damm d. 15. Aprill 1813:
3. Muskieter Christian Glienke, im / Infant[erie] Regiment Colberg d: 20; Juni 1815 / beÿ Namur

- ***Ciemino – pomnik poległych
w I wojnie światowej***

Rozbity pomnik poległych w I wojnie światowej mieszkańców wsi był umiejscowiony w lesie, na zachód od osady.

Płyta została zrzuciona z podstawy, brak jest tablicy inskrypcyjnej. Podstawa pomnika została również mocno uszkodzona.

■ *Damnica – mauzoleum poległych w I wojnie światowej*

Usytuowane obecnie za boiskiem sportowym mauzoleum poległych w I wojnie światowej żołnierzy, składało się z kaplicy i wysadzonej drzewami alei z płytami nagrobnymi.

Kaplicę o dwuspadowym dachu, niedawno odremontowano. Jest otwarta z trzech stron, wsparta na prostopadłościennych kolumnach połączonych półokrągłym łukiem. Przed kaplicą znajduje się obszerny, kwadratowy, wy-

brukowany plac, na który prowadzi od strony drogi sześć szerokich stopni.

Na zdjęciu widoczne są też płyty kamienne, ułożone dawniej pod szpalerem drzew. Po wojnie płyty te zostały zakopane w miejscach pierwotnego usytuowania.

Odczytane napisy na niektórych płytach:

HERMANN KOSBAB /

3.9.1980 / 8.12.1918(?)

KARL BÖHNKE / 12.2.1880 / 27.6.1915

KARL KOSBAB / 9.2.1892 / 5.10.1915

■ *Damnica – pomnik poświęcony żołnierzowi poległemu w czasie wojny francusko-pruskiej w 1871 roku*

Nie zachowany, zaznaczony na przedwojennej mapie pomnik poświęcony pochodzącemu z Damnicy żołnierzowi poległemu w czasie wojny francusko-pruskiej w 1871 roku, wzniesiony został w 1926 roku (świadczy o tym data obok wizerunku Krzyża Żelaznego). Wykonano go z jednej bryły kamiennej, z wypolerowaną przednią płaszczyzną.

Na pomniku umieszczono napis:

1871 + 1926 / ZU EHREN DES
SERGEANTEN / HEINRICH
PIONKE / GEB[OREN] 24.6.1840
/ ZU HEBRONDAMNITZ / GEF.
23.1.1871 IM GEFECHT VOR
DIJON / ALS FAHNENTRÄGER
/ DES II BATLS. 8. POMM.
INFTR. REGTS. NR 61. /
GETREU BIS IN DEN TOD.

(1871 + 1926. Ku pamięci sierżanta Heinricha Pionke, urodzonego 24.6.1840 w Damnicy, poległego 23.1.1871 w bitwie pod Dijon, chorążego II Batalionu 8. Pomorskiego Pułku Nr 61. Wierny aż do śmierci.)

■ *Dębica Kaszubska – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Kamienny pomnik poległych w I wojnie światowej o wysokości ok. 3 metrów, obecnie służy jako podstawa figury Matki Boskiej.

Na przedniej ścianie dawnego pomnika znajduje się współczesna marmurowa płyta z inskrypcją o treści religijnej. Niegdyś (co widać na przedwojennym zdjęciu) pomnik zwieńczony był rzeźbą przedstawiającą Krzyż Żelazny. Na czarnej tablicy z inskrypcją znajdowało się 60-70 nazwisk poległych w I wojnie światowej mieszkańców miejscowości.

■ *Domaradz – tablica poświęcona poległym w I wojnie światowej*

Wykonana ze sklejk, ujętej w prostą drewnianą, czarną ramę, tablica przechowywana jest w kościele filialnym w Domaradzu.

Na tablicy umieszczono napis:

1914-1918 / ZUM GEDÄCHTNIS
DER AUS DIESER GEMEINDE /
FÜR KÖNIG UND VATERLAND
GEBLIEBENEN HELDEN.

*(1914-1918. Dla upamiętnienia
mieszkańców tej gminy
poległych śmiercią bohaterską
za Króla i Ojczyznę.)*

Kolumna lewa:

Heinr. Zielke Wehrm. 16.11.14
Wilh. Gleffe Gefr. 18.11.14
Wilh. Daske Reserv. 10.12.14
Leo Tuschy Grenad. 4.7.15
Max Müller Musk. 2.8.15
Karl Stubbe Untfz. 23.12.15
Otto Below Wehrm. 13.3.16
P. Wiedenhöft Untfz. 7.8.16
Fritz Daske Musk. 9.8.16

Kolumna prawa:

Paul Rahn Musket. 4.9.16
P. Publikowsky Untfz. 30.12.16
Paul Jagnow Gefr. 1.4.17
H. Albrecht Grenad. 30.7.17
Franz Jarke Hornist. 1.10.17
Rob. Keschull Gefr. 20.4.18
August Gleffe Sergeant 13.8.18
Rudolf Hingst Musk. 5.10.18
Karl Jarke Musket. 21.10.18

■ *Duninowo – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Pomnik, wykonany z jednej bryły szarego granitu, ustawiono opodal kościoła na podstawie z polnych kamieni i zwieńczono kamiennym krzyżem.

Na krzyżu umieszczono napis:

FÜR UNS.

(Dla nas.)

Napis na przedniej płaszczyźnie:

UNSEREN IM WELTKRIEGE
/ 1914-1918 / DAHIN
GERAFFTEN / BRÜDERN
/ FÜR UNS SEI GETREU
BIS IN DEN TOD.

(Naszym braciom, którzy tutaj dorosli i polegli w Wojnie Światowej 1914-1918, [będąc] dla nas wiernymi aż do śmierci.)

Skoro na pomniku nie zamieszczono listy poległych, to musiała ona znajdować się w kościele wypisana na drewnianych tablicach, które nie zachowały się do naszych czasów.

■ *Gałęzów – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Nie zachowany pomnik poległych w czasie I wojny światowej mieszkańców wsi ustawiony był przy wejściu na zniszczony obecnie doszczętnie wiejski cmentarz. Nie ma już żadnego śladu po pomniku.

Był to typowy pomnik w kształcie ustawionej na jedno-stopniowej podstawie kamiennej płyty, zwężającej się ku górze, zwieńczonej wizerunkiem Krzyża Żelaznego. W centralnej części znajdowała się tablica inskrypcyjna, ozdobiona wizerunkiem liści palmowych (?). Poniżej umieszczono na niej nazwiska 14 poległych oraz cytaty z Pisma Świętego.

■ *Gardna Wielka – pomnik żołnierzy poległych w I wojnie światowej*

Pomnik żołnierzy poległych w I wojnie światowej znajduje się przed kościołem parafialnym. Na murowanym fundamencie ustawiono sześcienną podstawę z niegładzonego kamienia. Powyżej znajduje się część zasadnicza, złożona z dwóch marmurowych brył o kształcie zbliżonym do prostopadłościanu, pokryta z czterech stron inskrypcjami. Na płaszczyźnie południowej jest inskrypcja upamiętniająca, a poniżej – wizerunek kotwicy.

Na pomniku obecnie znajduje się figura Najświętszej Marii Panny, poprzednio był Krzyż Żelazny, umieszczony na gładkiej marmurowej kolumnie.

Napis umieszczony na płaszczyźnie południowej pomnika:

WO IHR AUCH SCHLUMMERT / NOCH GOTTES RAT /
KÜNFTIGER ERNTE BLUTIGE SAAT / NIMMER VERGESSEN
/ IM DEUTSCHEN LAND / RUHET IN FRIEDEN IN
GOTTES HAND / DORT IN DER HEIMAT BEI JESU.

*(Gdzie nie drzemalibyście z Bożego rozkazu – krwawy zasiew
przyszłego żniwa nigdy w Ojczyźnie nie zapomniani, śpijcie
spokojnie Bożą ręką kołysani, tam w ojczyźnie u Jezusa.)*

Gross Garde

Landstm. Reinhold Sawallisch * 28.8.84 +28.8.14 Frankreich
Obermatr. Albert Jost *24.7.91 +24.1.15 S.M.S. Blücher*
Obermatr. Karl Nork *17.3.90 +24.1.15 S.M.S. Blücher
Matr. Albert Rennhark *25.9.92 +24.1.15 S.M.S. Blücher
Pion. Heinrich Klick *26.11.87 +8.3.15 Russland
Landstm. Richard Dunst *9.12.75 +30.5.15 Russland
Musk. Franz Hübner *9.5.86 +2.9.15 Russland
Musk. Karl Buttke *5.6.94 +15.9.15 Russland
Obermatr. Karl Rodemerk 18.9.88 +23.10.15 S.M.S. Prinz Adalbert**
Obermatr. Gustav Pollex *3.10.86 +31.10.15 Belgien
Musk. Hans Folk *17.10.96 +19.2.16 Graudenz
Gefr. Paul Renke *20.3.94 +9.6.16 Frankreich
Landstm. Paul Behnke *18.10.76 +1.8.18 Frankreich
Musk. Paul Griechen *17.2.96 +26.10.18 Frankreich
Kann. Karl Pigors *10.4.95 +3.2.17 Russland
Landstm. Friedrich März *19.8.77 +17.4.17 Frankreich
Vizefeldvebel Reinhold Bunde *10.1.92 +6.5.17 Frankreich
Kan. Karl Jost *8...92 +4.6.17 Saal(?)
Landstm. August Krause *31.12.73 +8.8.17 Rumänien
Untfz. August Buttke *30.12.85 +18.10.18 Frankreich
Jäg. Willj Ring *18.9.98 +12.10.17 Frankreich
Obermatr. Karl Jost *16.8.79 +7.1.18 Gr. Garde
Obermatr. Wilhem Prien *30.6.87 +27.6.18 Belgien
Gefr. Karl Bruder *24.8.83 + 28.8.18 Frankreich
Obermatr. August Jost *7.10.8 +12.9.18 Kiel
Musk. Karl Sawallisch *23.8.90 +5.2.19 Russland
Musk. Albert Dublin *24.10.92 verm. 20.8.14 Russland
Pion[ier] August Jost *12.9.83 verm. 27.8.14 Russland
Musk. Franz Rodemerk *18.2.93 +18.12.14 Russland
Musk. Ernst Bunde aus Wittstock *4.1.84 +24.2.15 Russland
Gefr. Hermann Domröse *3.4.90 +13.1.20 Gr. Garde
Schütze Heinrich Böther aus Wittstock *3.10.77 +4.9.18 Russland
Musk. Heinrich Guhl *9.2.88 + 30...15 Russland
Kann. Paul Bruder *20.2.90 +8.4.17 Frankreich
Wehrmann Franz Krause aus Rotten *7.4.77 +12.3.15 Russland
Kan. Wilhem Krause *13.9.92 +22.9.8 Frankreich

Klein Garde

Musk. Franz Jost * 13.2.92 +20.8.14 Russland

Gefr. Wilhelm Jost *18....78 +13.10.14 Russland
 Res. Franz Noffke *4.5.88 +11.10.14 Russland
 Schütze Theodor Hübner *10.2.92 +12.6.15 Russland
 Musk. Walter Drems(?) *14.11.94 + 1.8.15 Russland
 Gefr. Rudolf Gabbey *14.5.87 + 29.9.15 Russland
 Obermatr. Paul Kennbock *2.2.90 +23.10.15 Prinz Adalbert
 Gefr. Karl Griechen *30.12.93 +25.10.15 Karpatien
 Pion. Kurt Ehlert *16.10.80 +10.3.16 Frankreich
 Musk. Franz Grommisch *2.1.96 +8.11.18 Frankreich
 Kan. Richard Raddatz *9.8.94 +18.9.17 Frankreich
 Musk. Willy Mork *19.12.93 +29.5.18 Frankreich

Aus Wendischbuckow

Musk. Albert Heldt *23.4.91 +20.8.14 Tannenberg
 Musk. Werner Ruch *31.1.86 +17.11.14 Russland
 Gefr. Ferdinand Heldt *18.12.89 + 5.2.15 Russland
 Res. Otto Bordel *19.11.86 +23.10.15 Serbien
 Musk. Otto Durdel *10.9.92 +12.6.16 Russland
 Jäger Paul Treptow *28.7.94 +3.9.16 Frankreich
 Obergefr. Friedrich Bellin *30.7.95 +20.7.17 Belgien
 Gefr. Albert Popp *18.8.84 +17.7.18 Frankreich

Miejscowości wymienione na pomniku:

Gross Garde – Gardna Wielka
 Klein Garde – Gradna Mała
 Rotten – Retowo
 Wendischbuckow – Bukowa
 Wittstock – Czysta

Nazwy okrętów wymienionych na pomniku:

* S.M.S. Blucher – niemiecki krążownik pancerny zatopiony przez flotę brytyjską 24 stycznia 1915 roku w bitwie na Ławicy Dogger, na Morzu Północnym.

** S.M.S. Prinz Adalbert – niemiecki krążownik pancerny zatopiony 23 października 1915 roku przez angielski okręt podwodny koło Lipawy na Morzu Bałtyckim.

■ *Gardna Wielka – witraże poświęcone poległym w I wojnie światowej*

Dwa witraże wypełniające ostrołukowe okna, umieszczono we wschodniej ścianie kościoła po obu stronach ołtarza. Poświęcone są poległym w czasie I wojny światowej żołnierzom sił lądowych (witraż po lewej stronie) oraz poległym marynarzom (witraż po prawej stronie).

Witraż po lewej stronie przedstawia Jezusa pochylającego się nad kochającym żołnierzem, stanowi bardzo bogatą kolorystycznie i dynamiczną kompozycję. Jezus pochyla się nad leżącym u jego stóp rannym żołnierzem w szaro-czarnym mundurze i zamyka powieki umierającemu. Pod przedstawieniem umieszczono napis:

DEN IM WELTKRIEG 1914-1918 / GEFALLENEN
HELDEN DER LANDMACHT.

*(Poległym bohatersko w czasie Wojny Światowej
1914-1918 żołnierzom sił lądowych.)*

Witraż po prawej stronie prezbiterium ukazuje Chrystusa chodzącego po falach i podtrzymującego tonącego, wystraszonego Piotra. Lewą, uniesioną ręką o otwartej dłoni, Jezus ucisza morze, prawą obejmuje rozbitka wyciągającego ku niemu dłoń, jakby chciał się go przytrzymać. W tle, nad głową Piotra ukazano ujęty fragmentarycznie statek z postawionymi żaglami.

U dołu umieszczono napis:

DEN IM WELTKRIEG 1914-1318/ GEFALLENEN
HELDEN DER SEEMACHT.

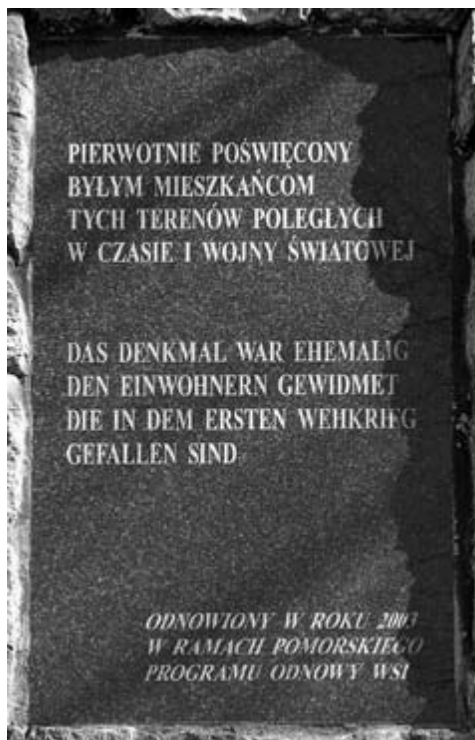
(Poległym bohatercko w czasie Wojny Światowej 1914-1918 marynarzom.)

W prawym dolnym narożniku znajduje się sygnatura artysty wykonana czarną minuskułą:

GLASMALEREI / FERD. MULLER / QUEDLINBURG / 1920.

(Witraż / Ferd. Muller / Quedlinburg / 1920.)

■ *Głobino – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Pomnik poległych w I wojnie światowej usytuowano za wsią, na wysokiej skarpie, nad stadionem sportowym. Zbudowano go z ociosanego kamienia spojenego zaprawą w kształcie dwóch, ustawionych na sobie ściętych ostrosłupów. Na przedniej płaszczyźnie górnego ostrosłupa znajduje się czarna tablica ze współ-

czesnym, polsko-niemieckim napisem, wstawionym w miejscu poprzedniej, prawdopodobnie zniszczonej. Na szczycie pomnika ustawiono wspólnie wykonaną rzeźbę Chrystusa Dobrego Pasterza.

■ *Główczyce – kamienny monument przed kościołem*

Kamienny monument umieszczono przed kościołem parafialnym. Składał się z prostopadłościennej głównej bryły z czterema tablicami na każdej płaszczyźnie bocznej. Zwieńczony był brązową figurą żołnierza ze sztandarem oraz dwoma kamiennymi skrzydłami pełniącymi również funkcję ław. Skrzydła zakończone były mniejszymi prostopadłościnnymi kamieniami z czarnymi tablicami inskrypcyjnymi na bocznych płaszczyznach, zwieńczonymi wyrzeźbionymi w kamieniu wizerunkami Krzyży Żelaznych.

Obecnie w miejscu postaci żołnierza stoi figura Marii Panny, a zamiast bocznych pomników ustawione są betonowe kwietniki. Na bryle głównej widać ślady po śrubach trzymających niegdyś tablice z napisami.

■ *Gogolewko – kamienna podstawa pomnika poległych w I wojnie światowej*

Kamienna podstawa pomnika poległych w czasie I wojny światowej mieszkańców wsi znajduje się obecnie na terenie prywatnego gospodarstwa rolnego.

Z relacji mieszkańców wynika, iż na zachowanym cokole stała ok. 2-metrowa płyta, na której w dwóch rzędach były wyryte nazwiska poległych. W latach 60. XX w. usunięto z pomnika napisy, a następnie płytę obalono i zakopano obok fundamentu.

■ *Grapice – pomnik żołnierski*

Mocno uszkodzony dziś pomnik żołnierski, poświęcony prawdopodobnie pamięci poległych w I wojnie światowej, w kształcie wykonanej z granitowej kostki, widocznej z dużej odległości wieży obrotowej, z płonąącym niegdyś zniczem na szczycie, umiejscowiono na wzgórzu nie opodal wsi.

Wewnątrz widoczna jest zachowana rura doprowadzająca paliwo do znicza. Od strony północnej i południowej częściowo zachowały się nisze, w których znajdowały się małe tabliczki, być może z nazwiskami poległych żołnierzy.

Obok pomnika leżą niewielkie, potrzaskane szczątki wzmocnionej stalowymi drutami betonowej tablicy z inskrypcją.

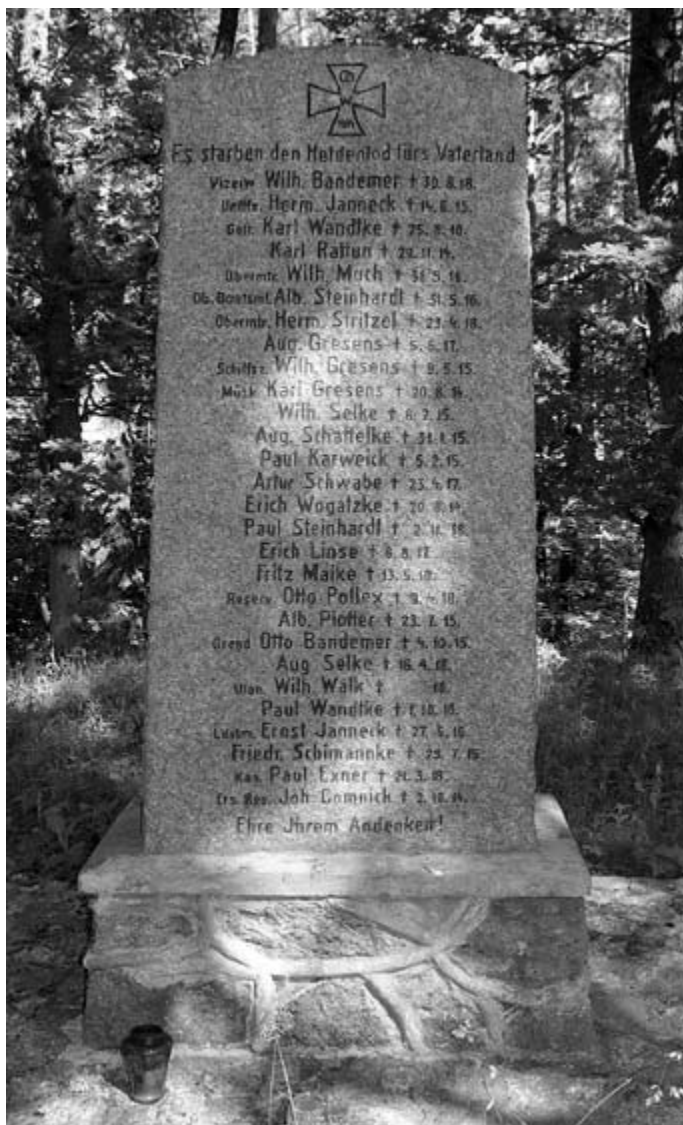
■ *Izbica – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Pomnik poległych w I wojnie światowej umiejscowiono na wiejskim cmentarzu, w najwyższym jego miejscu. Na dwustopniowej kamiennej podstawie płytę wykonano z granitu z wklęsłym tekstem. Litery wypełniono czarną farbą. W górnej części płyty umieszczono wizerunek Krzyża Żelaznego z koroną i datą 1914.

Na płycie umieszczono napis:

ES STARBEN DEN
HELDENTOD
FÜRS
VATERLAND.

*(Polegli śmiercią
bohaterską
za Ojczyznę.)*

Vizefw. Wilh. Bandemer 30.8.18
Untffz. Herm. Janneck 14.6.15
Gefr. Karl Wandtke 25.8.18
Karl Rattun 22.11.14
Obermtr. Wilh. Much 31.5.16
Ob. Boetsmt. Alb. Steinhardt 31.5.16

Obermtr. Herm. Stritzel 23.4.18
Aug. Gresens 5.6.17
Schiffsz. Wilh. Gresens 9.5.15
Musk. Karl Gresens 20.8.14
Wilh. Selke 6.2.15
Aug. Schaffelke 31.1.15

Paul Karweick 5.2.15
Artur Schwabe 23.4.17
Erich Wogatzke 20.8.14
Paul Steinhardt 2.11.18
Erich Linse 6.8.17
Fritz Maike 13.5.18
Reserv. Otto Pollex 9.4.18
Alb. Piotter 23.7.15

Grend. Otto Bandemer 4.10.15
Aug. Selke 16.4.18
Ulan Wilhelm Walk 16
Paul Wandtke 1.10.18
Ldstm Ernst Janneck 27.5.16
Friedr. Schimannke 29.7.15
Kan. Paul Exner 21.3.18
Ers. Res. Joh. Comnick 2.12.14

EHRE IHREM ANDENKEN.

(Cześć ich pamięci.)

■ *Jawory – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Mały granitowy pomnik poległych w I wojnie światowej znajduje się na nieużywanym, ale uporządkowanym cmentarzu wiejskim.

W górnej części jest ozdobiony wizerunkiem Krzyża Żelaznego. Pismo umieszczonego na nim napisu jest wklęsłoryte, litery zaznaczone są czarną farbą.

Napis na pomniku:

AUS GAFFERT
FIELEN / IM
WELTKRIEGE.

*(Mieszkańcy Jaworów,
którzy polegli w czasie
Wojny Światowej.)*

Fritz Stolp
Richard Stolp
Paul Hartmann
Richard Kosbab
Fritz Kosbab
Otto Schubert
Willi Pommeranz

Willi Radde
Emil Radde
Wilhelm Reddel
Paul Ventzke
Ernst Balde
Albert Freudenthal

■ *Kępice – kamienny pomnik poległych w I wojnie światowej*

Kamienny pomnik poległych w czasie I wojny światowej mieszkańców Kępic umiejscowiony jest na cmentarzu za (współczesnym) kościołem.

Pomnik w kształcie obelisku ustawiono na podstawie z kamiennych kostek. Na przedniej płaszczyźnie znajdowała się tablica inskrypcyjna z listą poległych (do dzisiaj pozostały widoczne zagłębienia po przytrzymujących tablicę śrubach). Druga biała tablica znajdowała się na podstawie. Obie ozdobione były rysunkami Krzyża Żelaznego i gałzkami laurowymi.

Na górnej tablicy wypisano nazwiska 42 poległych, na dolnej – 12.

Obecnie przed pomnikiem umieszczono poskładane szczątki tablicy inskrypcyjnej, na której dostrzec można pojedyncze imiona i fragmenty nazwisk.

■ *Kępno – pomnik kamienny*

Nie zachowany i nie zidentyfikowany pomnik kamienny usytuowany był pierwotnie przy drodze gruntowej na północ od Kępna. Uszkodzony obiekt istniał jeszcze w latach 90-tych XX w., obecnie nie ma po nim śladu. Droga w miejscu, gdzie kiedyś znajdował się pomnik jest umocniona gruzem i odłamkami kamienia, możliwe iż pochodzą one z tego monumentu.

Mógł być on poświęcony poległym w I wojnie światowej mieszkańcom wsi lub ofiarom katastrofy sterowca, który w 1915 roku rozbił się w okolicach Kępna.

■ Kluki – pomnik poległych w I wojnie światowej

Pomnik poległych w czasie I wojny światowej ma kształt pionowo ustawionej na trzystopniowej podstawie granitowej płyty z dwudzielną, wgłębioną i oszlifowaną tablicą na przedniej płaszczyźnie. Napisy są wklęsłoryte, w dwóch rozmiarach, w części zawierającej imiona i nazwiska – wypełnione czarną farbą. Powyżej nich i poniżej, małymi, słabo wyrytymi literami, nie zaznaczonymi farbą i przez to trudnymi do odczytania, określono stopień, nazwę oddziału oraz datę śmierci. Najpierw, w porządku

chronologicznym wymieniono dziesięciu poległych, potem sześciu zmarłych (w tym trzech lub czterech po zakończeniu wojny).

Napis na tablicy:

IM WELTKRIEGE 1914 – 18 / STARBEN DEN
HELDENTOD FÜRS VATERLAND / AUS DER GEMEINDE
KLUCKEN U[ND] SEL[ESENER] KLUCKEN.

*(Podczas Wojny Światowej zginęli śmiercią bohaterską
pochodzący z gminy Kluki i Kluki Żeleskie.)*

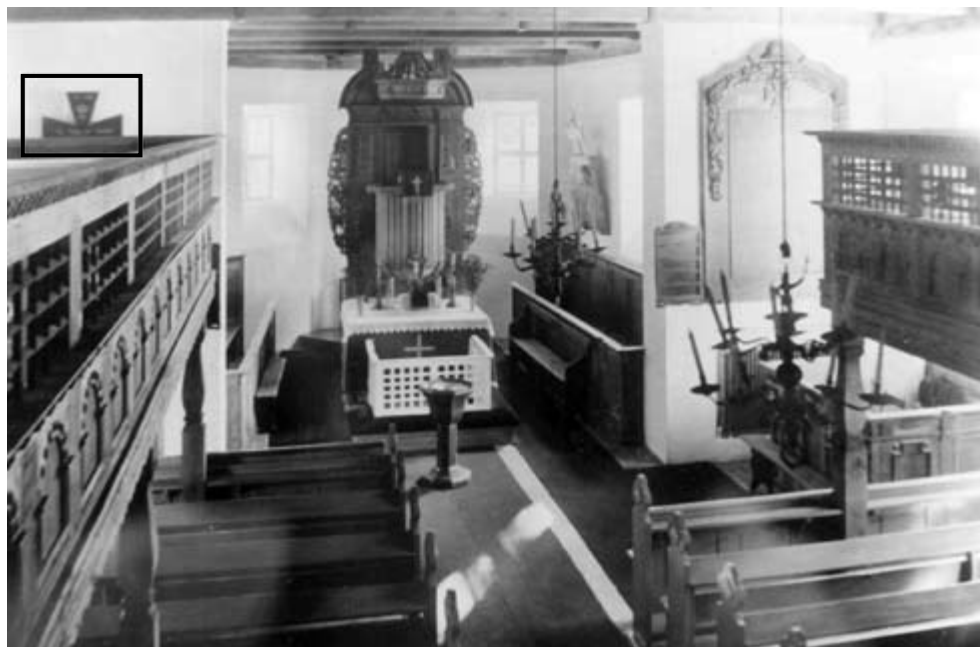

Ob. Matr. / Otto Ruch / I. Matr. Regt gef. 16.8.14
Res.-Matr. / Ewald Barnow / M. Matr. Regt gef. 22.6.15
Ers.-Reser. / Hermann Barnow / Ldw. Regt 21 gef. 26.7.15
Musk. / Otto Eick / Inf. Regt 49 gef. 5.11.16
Gefr. / Paul Stricker / Ldw. Inf. Regt 21 gef. 28.4.17
Musk. / Paul Reimann / Ldw. Inf. Regt 21 gef. 7.5.17
Musk. / Ernst Rutz / Inf. Regt 21 gef. 31.10.17
Telepf. / Karl Manthey / Fernspr. Abtl. 16 gef. 19.4.18
Musk. / Emil Klick / Inf. Regt 168 gef. 25.4.18
Torp. Ob. Matr. / August Pollex / Vort. Flott. Gef. 19.7.18
Matr. / Otto Klück / Matr.-Div. Gest. 21.8.16
Ob. Matr. / August Kirk / Matr.-Div. Gest. 16.8.17
Torp. Ob. Matr. / Hermann Jost / Torp. Div. Gest. 28.3.??
Musk. / Emil Klick / Inf. Regt 868(?) gest. 9.4.20
Gefr. / Franz Bonke / Inf. Regt 5 gest. ?7.7.20
Ob. Matr. / Karl Czirr / Luftsch-Abtl. Seddin gest. 17.7.24

JOHANNES 15. 13
NIEMAND HAT GRÖSSERE LIEBE DENN DIE, DASS
ER SEIN LEBEN LÄSSET FÜR SEINE FREUNDE.

*(Nikt nie ma większej miłości od tej, gdy ktoś życie swoje oddaje
za przyjaciół swoich. – Ewangelia św. Jana 15, 13.)*

■ *Kobylnica – trzy drewniane tablice*

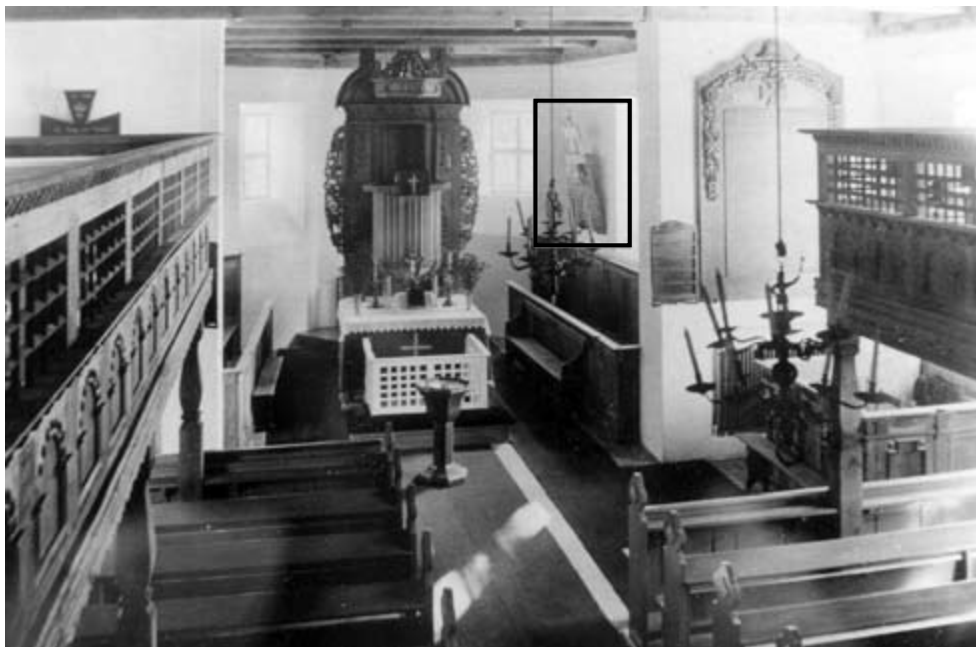
Na zachowanym zdjęciu wnętrza kościoła w Kobylnicy widoczne są trzy drewniane tablice poświęcone poległym w trzech wojnach: napoleońskich, o zjednoczenie Niemiec i pierwszej wojnie światowej. Niestety, nie dotrwały one do naszych czasów w komplecie.

Tablica poległych w wojnach o zjednoczenie Niemiec nie została – jak pozostałe – ponownie wykorzystana. Połamane jej szczątki zostały ostatni raz sfotografowane w latach 80-tych przez pracowników służby ochrony zabytków. Tablice z dwóch pozostałych wojen zostały przerobione na boczne ołtarze. Trudno ocenić, czy napisy pierwotnie na nich istniejące zostały przy tym trwale zniszczone.

Pierwsza tablica znajdująca się do 1945 roku w kościele kobylnickim, po lewej stronie od prezbiterium, poświęcona była najprawdopodobniej żołnierzom pochodzącym z terenu parafii poległym w wojnach napoleońskich w latach 1806 - 1815. Na zachowanym zdjęciu jest ona widoczna tylko szczątkowo (zasłonięta przez boczną empore).

Zobaczyć można jedynie wieńczący tablicę wizerunek Krzyża Żelaznego z nieczytelnym napisem.

■ ***Kobylnica – fragment tablicy poświęconej żołnierzom poległym w wojnach o zjednoczenie Niemiec***

Na zdjęciu zaznaczono nie zachowany do dzisiaj fragment tablicy poświęconej żołnierzom poległym w czasie wojen o zjednoczenie Niemiec w latach 1866 - 1871.

Tablica ta pierwotnie znajdowała się w prezbiterium, po prawej stronie ołtarza. Składała się z drewnianego krzyża z inskrypcją oraz z gipsowej figury anioła niosącego wieniec laurowy.

Na tym zdjęciu, wykonanym w latach 80-tych XX w. widać kilka (3 lub 4) oddzielne części tablicy przesłonięte dodatkowo drewnianą listwą. Umieszczony na niej napis jest możliwy do odczytania jedynie fragmentarycznie.

Napis na krzyżu:

GOTT WAR MIT UNS / IHM SEI DIE EHRE
/ R[EX] W[ILHELMUS] / 1866.

(Bóg był z nami, chwała Mu. Król Wilhelm [I] 1866.)

Napisy na fragmentach tablicy:

GEDACHTNISS UND EHREN=TAFEL.

(Tablica pamiątkowa.)

...C. RAHN FIEL IN
DER SCHLACHT /
KONIGSGRÄTZ AM 3 JULI. /

*(C. Rahn poległ 3 lipca w bitwie
pod Hradec Králové)*

...AM STARB IM LAZARETH
ZU / ...AUGUST AN
DER CHOLERA.

*(Zmarł w szpitalu wojskowym
w sierpniu [...] na cholere.)*

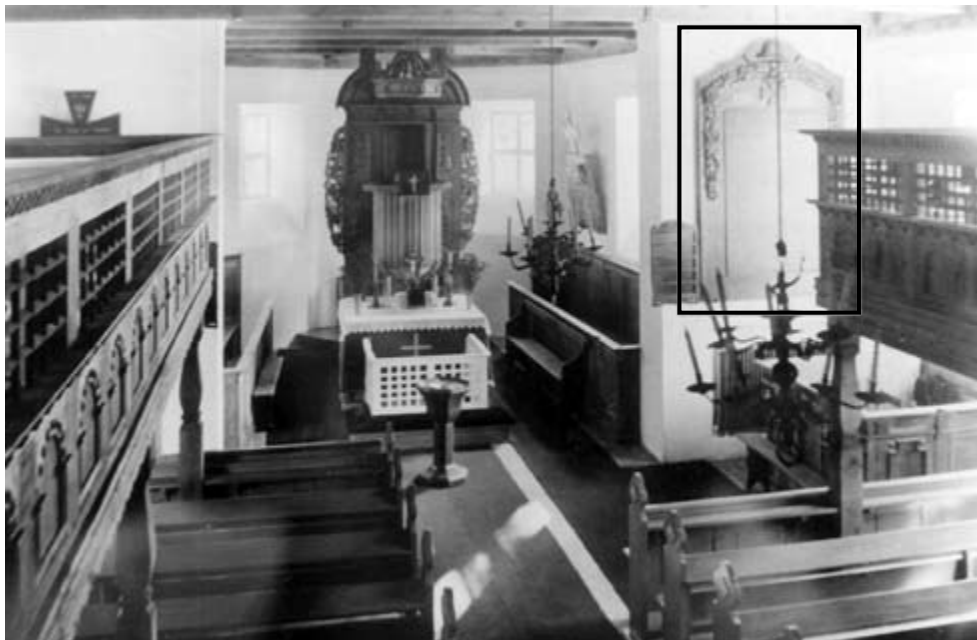
[PIONIER CARL
ALBRECHT]* STARB
IN GR. TAYAX.

*(Carl Albrecht zmarł
w Gr. Tayax.)*

Na tablicy mogły też znajdować się dane huzara gwardii (Gardehusar) Hermanna Albrechta poległego w wojnie z Francją 1870 - 1871 roku.

■ *Kobylnica – drewniana tablica upamiętniająca poległych w I wojnie światowej*

Drewnianą tablicę upamiętniającą poległych w czasie I wojny światowej mieszkańców wsi lub parafii kobylnickiej umiejscowiono w kościele parafialnym na ścianie po prawej stronie prezbiterium.

Kształtem zbliżona do prostokąta, ozdobiona została girlandą z szarfami i wizerunkiem Krzyża Żelaznego. Całość zwieńczono wizerunkiem hełmu żołnierskiego.

Poniżej znajduje się tablica inskrypcyjna zawierająca około 20 nazwisk.

Po 1945 roku tablica została przerebiona na jeden z dwóch istniejących w kościele ołtarzy bocznych. Świadczy o tym kształt ołtarza i zachowana girlanda o niezmiennym kształcie.

- ***Korzybie – pomnik poległych w I wojnie światowej***

Pomnik poległych w czasie I wojny światowej umiejscowiony jest na skarpie ponad cmentarzem. Obecnie z pomnika pozostała jedynie wykonana z kamiennych kostek podstawa, na której (najprawdopodobniej) podczas urządzania lapidarium ze szczątków nagrobków, umieszczono kamień nagrobny rodziny Zierbel – Griese.

Teren wokół podstawy jest wyrównany i otoczony betonowymi słupkami.

■ *Kuleszewo – podstawa pomnika żołnierzy poległych w I wojnie światowej i drewniana tablica*

Przed kościołem w Kuleszewie znajduje się podstawa pomnika żołnierzy poległych w I wojnie światowej w formie prostopadłościanu, zbudowanego z dużych granitowych kostek, wspartego na trzystopniowym fundamencie. Na podstawie znajduje się obecnie figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem, dawniej najprawdopodobniej umiejscowiona była tam tablica z formułą upamiętniającą. Niestety, na razie nie natrafiono na zdjęcie dokumentujące przedwojenny kształt pomnika.

Lista poległych umieszczona była wewnątrz kościoła na drewnianej tablicy, widocznej częściowo na przedwojennym zdjęciu wnętrza tej świątyni.

Tablica ujęta była w szeroką, bogato zdobioną ramę z liści akantu, ozdobioną też wizerunkami miecza i Krzyża Żelaznego. Na niedużej, umieszczonej w centrum tabliczce inskrypcyjnej znajdowało się 9 nazwisk żołnierzy (lub 18, jeśli założyć istnienie dwóch kolumn tekstu). Na ramie widoczna data: 1918 jednoznacznie identyfikuje ten zabytek.

Jakość jedyne zachowanego zdjęcia nie pozwala na dokonanie odczytu nazwisk i dat.

■ *Kwakowo – kamienna podstawa pomnika*

Zniszczona ostatecznie w 2011 roku kamienna podstawa, nie zachowanego pomnika poległych w I wojnie światowej mieszkańców wsi, wykorzystywana była do czasu rozbioru jako postument pomnika św. Józefa z Dzieciątkiem Jezus.

Wokół pomnika widoczna była betonowa ścieżka.

- ***Kwakowo – drewniana tablica poświęcona poległym w wojnach o zjednoczenie Niemiec***

Odkrytą na strychu kościoła drewnianą tablicę poświęcono pamięci poległych mieszkańców wsi najprawdopodobniej w okresie wojen o zjednoczenie Niemiec w latach 1864 - 1871. Brak jakiegokolwiek daty na tablicy nie pozwala na jednoznaczne rozstrzygnięcie kwestii czasu jej powstania.

Tablicę, wykonaną z czterech desek, otokono prostą drewnianą ramą. Brak jest śladów po innych, zniszczonych ozdobach. Tło czarne, litery niegdyś białe, dziś są mocno zatarte, chociaż czytelne. W górnej części był namalowa-

ny wizerunek Krzyża Żelaznego. Tablica jest uszkodzona, deski rozłączyły się, między nimi widoczne są szpary.

Napis na tablicy:

AUS DIESEM KIRCHSPIEL STARBEN FÜR
KÖNIG UND / VATRELAND.

(Z tej parafii zginęli za króla i Ojczyznę.)

Louis von Blumenthal Rittmeister und Ritter des Eisernen / Kreuzes aus
Quackenburg*

Gottlieb Griep Landwehrmann aus Silkow**

Johann Gottlieb Hildebrandt Landwehrmann aus Krussen***

Martin Kautz Landwehrmann aus Lüllemin****

Johann Krampe Landwehrmann aus Lüllemin

Johann Lawrenz Landwehrmann aus Quackenburg

Johann Neumann Landwehrmann aus Lüllemin

Franz Runge(?) Gardist aus Wendisch Plassow*****

George Schlottke Landwehrmann aus Wendisch Plassow

Nazwy miejscowości przywołane w napisie:

* Kwakowo

** Żelki

*** Kruszyna

**** Lulemino

***** Płaszewo

■ Łupawa – pomnik poległych w I wojnie światowej

Pomnik poległych w I wojnie światowej wykonano z jednej bryły jasnego piaskowca ustawionego przed kościołem. Na przedniej płaszczyźnie znajduje się wklęsłoryty wizerunek Krzyża Żelaznego i napis:

UNSEREN GEFALLENEN
HELDEN 1914 - 1918.

*(Naszym bohaterom
poległym 1914-1918.)*

Widoczne są ślady wcześniejszych prób zacierania napisu. Obecnie wizerunek krzyża i daty – pociągnięte zieloną farbą.

■ *Machowinko – pomnik żołnierzy z I wojny światowej*

Zniszczony pomnik żołnierzy z I wojny światowej znajduje się obok dawnego, zlikwidowanego cmentarza wiejskiego. Zbudowany był z kilku (5?) prostopadłościennych brył z piaskowca, ustawionych jedna na drugiej, na kwadratowej podstawie. Obecnie kamienie zostały przewrócone, co uniemożliwia dokonanie pełnego odczytu inskrypcji.

Treść inskrypcji na pomniku:

AUS KLEIN MACHMIN / DER IM / WELTKRIEGE GEFALLENEN.

([Mieszkańcom] Machowinka poległym w Wojnie Światowej.)

Ldwm. Ernst Papenfuss 28.8.14
Res. Karl Radde 27.9.14
Res. Richard Rennhack 4.11.14
Oberkast. Walter Rehfelde 31.5.16
Musk. Karl Krauss 1.8.16
Füs. Fritz Krauss 13.9.16
Ldwm. Friedrich Hild 25.10.16
Musk. Heinrich Zesin 20.8.17
Musk. Paul Zesin 29.1.18
Gren. Ernst Schmöckel 4.9.18
Gren. Walter Kasiske 10.10.18
Gren. Hermann Witte 17.8.18

■ ***Machowino – drewniana tablica poświęcona poległym w I wojnie światowej***

W wieży kościoła przechowywana jest obecnie drewniana tablica w kształcie stylizowanego krzyża łacińskiego, pomalowana szarą farbą. Ponad inskrypcją umieszczono wizerunek hełmu żołnierskiego na tle skrzyżowanych bagnietów. Poniżej dekorują ją gałązki dębowe z liśćmi.

Dane poległych zapisano w dwóch kolumnach, osobno dla mieszkańców każdej wsi.

Napis na tablicy:

ES STERBEN DEN
HELDENTOD
FÜR KÖNIG UND
VATERLAND IM
WELTKRIEGE
1914-18.

*(Bohatersko polegli
za Króla i Ojczyznę
w Wojnie Światowej
1914-18.)*

aus Karzin*

Kann. Ernst Mayhack 22.8.17
Gefr. Rich. Müller 22.10.17
Res. Paul Frobels 20.12.17
Fahr. Aug. Mayhack 12.2.18
Untffz. Georg Heddergott 23.3.18
Musk. Franz Mayhack 11.4.18
Kann. Max Groth 29.8.18
Musk. Wilh. Mayhack 3.9.18
Fahr. Werner Lemm 11.10.18
Ldst. Paul Groth 31.10.18
Musk. Willy Klix 10.4.18

aus Bedlin**

Gefr. Franz Mickley 10.9.14
Res. Rich. Boldt 27.11.14
Ldst. Wilh[elm] Kunde 8.6.15
Res. Willi Böhlke 26.8.15
Musk. Franz Duske 27.8.15
Musk. Willi Kautz 11.8.16
Musk. Rich. Schlawin 2.3.17
Gren. Hugo Müller 16.6.18
Gefr. Franz Stumm 24.7.18

SEI GETREU BIS IN DEN TOD SO WILL ICH
DIR DIE KRONE DES LEBEN GEBEN!

*(Bądź wierny aż do śmierci, a dam ci wieniec
życia! – Objawienie św. Jana 2, 10.)*

Nazwy miejscowości przywołane na tablicy:

* Karzino

** Bydlino

■ *Możdżanowo – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Ustawiony na kwadratowej podstawie betonowej pomnik poległych w I wojnie światowej jest w kształcie zwężającej się ku górze prostopadłościenną kolumny, zwieńczonej głowicą i ozdobionej na trzech płaszczyznach wizerunkami Krzyży Żelaznych na tle liści dębu. Na czwartej płaszczyźnie umieszczono napis: „1914-1918”.

Na przedniej płaszczyźnie znajduje się wizerunek miecza (bagnetu) otoczonego liśćmi dębowymi. Napisy na pomniku są bardzo słabo czytelne, pokryte porostami. Powierzchnia monumentu jest silnie zerodowana, pełna nierówności.

Na ścianie zachodniej (przedniej) znajduje się napis:

DEN / IM WELTKRIEGE / GEFALLENEN BRUDERN
/ AUS GEMEINDE / MÜTZENOW.

(Braciom z gminy Możdżanowo poległym w Wojnie Światowej.)

Napis na ścianie wschodniej:

GOTT IST UNSER ZUVERSICHT / UND STARKE EINE HÜLFE
IN / DEN GROSSEN NÖTEN DIE / AUS GETROSTEN HABEN.

(Bóg jest naszą nadzieją i pomocą w utraceniach, które nas nękały.)

Na ścianie południowej i północnej wymieniono nazwiska poległych.

Nazwiska na ścianie południowej:

Whrm. Hermann / Schutz / 6.10.14
Untfz. Richard / Honner / 14.11.14
Untfz. Reinhold / Kohn / 26.11.14
Res. Paul / Schumacher / 27.12.14
Gefr. Johannes Jaruszewski / 17.7.15
Musk. Max / Völkner / 21.7.15
Ers. Res. Reihold / Hass / 23.7.15
Gefr. Wilhelm / Hass / 8.10.16
Gefr. Erich / ... / 9.8.15
Inf. Res. Hermann / Schwurtzow / 16.8.15

Nazwiska na ścianie północnej:

Ldstm. Erich / Zaddach / 25.9.15
Musk. Karl / Godtke / 31.12.15
Musk. Hermann / Salz / 2.4.16
Untfz. Hermann / Glock / 25.7.16
Vzfw. Gefr. Otto / Kloth / 3.4.18
Gefr. Willi / Hartke / 20.6.18
Res. Willi / Zaddach / 4.7.18
Ers. Res. Otto / Riehn / 10.4.19
Viz. Felw. Otto / Hoffmeister / 19.7.19

- ***Niepogłędzie – fundament pomnika
żołnierzy poległych w I wojnie światowej***

Na opuszczonym cmentarzu wiejskim, położonym na północ od wsi, zachował się kamienny fundament pomnika żołnierzy poległych w czasie I wojny światowej. Usytuowany jest w centrum cmentarza, na sztucznie usypanym, niewielkim pagórku.

■ *Objazda – pomnik poległych mieszkańców wsi w I wojnie światowej*

Pomnik poległych w I wojnie światowej mieszkańców wsi ustawiono na skłonie wzgórza, poniżej kościoła. Wykonano go w kształcie ołtarza (?). Część środkowa, najwyższa jest w kształcie steli ozdobionej medalionem z wizerunkiem św. Jerzego walczącego ze smokiem. Był to mo-

tyw często stosowany w Niemczech w tego typu przedstawieniach, na terenie powiatu słupskiego zaś – jedynie właśnie w Objeździe.

Na powierzchni steli niegdyś znajdowała się skuta obecnie inskrypcja (widoczne tylko zarysy kilku liter). Na bocznych, mniejszych bryłach zwieńczonych kamiennymi kulami (tylko jedna zachowana), wyryte są: gryf pomorski i orzeł pruski – symbolizujące podwójny: pomorski i pruski patriotyzm mieszkańców wsi.

■ *Osowo – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Ustawiony na trzystopniowym fundamencie, wykonany z betonu prostopadłościenny pomnik poległych w I wojnie światowej, służy obecnie jako podstawa pod figurę Najświętszej Marii Panny.

Po wojnie zmieniono orientację pomnika, pierwotnie był on skierowany frontową płaszczyzną z napisem upamiętniającym ku drodze prowadzącej do kościoła; obecnie posąg zwrócony jest w stronę kościoła, a płaszczyzna z danymi poległych stała się przednią stroną monumentu.

Napisy na pomniku próbowano ukryć, zamurując je i zamalowując, jednak część zaprawy odpadła i pod warstwą farby można dostrzec fragmenty inskrypcji.

Napis na (obecnej) płaszczyźnie bocznej:

ZU / ...GEDACH... / VON
DEM PATRON / DER
KIRCHENGEMEINDE
/ WUSSOW

(Ku pamięci patrona parafii w Osowie.)

Odczytane napisy na drugiej płaszczyźnie:

[1914]	Paul Stork
Otto...	
Max...	1915
Paul...	Otto Dally
Otto...	Richard Dally
Herman...	Arnold Dobruttz
Herman...	Paul Dainke
Karl(?)...	Emil Ewald
Karl Senterd(?)	Max Gast

Wilhelm Gülzow
Emil Jahn
Friedrich Hasitzki
Paul...

Odczytane napisy na trzeciej
płaszczyźnie:

...Kah...
Franz Krause
Otto Kullter
Wilhelm...
Wilhelm
Franz Hübke
Franz...
...Malz...
Otto Rauf
Karl Sch...

Willy Schulz(?)
Heinrich...
Franz To...ke
Albert Wa...
Paul Wegner

Odczytane napisy na czwartej
płaszczyźnie:

Reinhold Mah...
Wilhelm Matz...
Reingold(?) Pinz
Emil Schilling
Gerhard Steingorst
hermann Tobi
... ..tatzke
... ..tzke
Otto ...lemke

■ ***Płocko – miejsce po zlikwidowanym pomniku z okresu I wojny światowej***

Wyznaczone podwójnym kręgiem kamiennym miejsce przypomina o zlikwidowanym pomniku z okresu I wojny światowej. Na obecnym etapie badań brak jest innych wizerunków tego obiektu.

- ***Pobłocie – płyta kamienna z nazwiskami mieszkańców wsi poległych w I wojnie światowej***

Płyta kamienna z wrytymi nazwiskami poległych w czasie I wojny światowej mieszkańców wsi umieszczona została na postumencie z granitowej kostki i zwieńczona figurą orła trzymającego w szponach wieniec żałobny z krzyżem.

Pomnik znajdował się obok cmentarza, w amfiteatralnie ukształtowanym zagłębieniu terenu, otoczonym wałem ziemnym.

■ *Przytocko – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Niewielki, kamienny pomnik poległych w I wojnie światowej znajduje się na opuszczonym i zdewastowanym cmentarzu poniemieckim. Składa się z dwóch kamiennych części, ozdobionych wizerunkiem Krzyża Żelaznego. Pod nim umieszczono napis:

UNSEREN
GEFALLENEN
1914-1918 / ICH
LEBE / UND
IHR SOLLT
AUCH LEBEN.

*(Naszym poległym
1914-1918. Ja żyję
i Wy żyć będziecie.
– Ewangelia św.
Jana 14, 19.)*

■ *Runowo – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Pomnik żołnierzy poległych w I wojnie światowej umiejscowiono na opuszczonym cmentarzu wiejskim, w lesie na północ od wsi i otoczono niskim murem tworzącym półokrąg.

Na jednostopniowej podstawie płyta kamienna zwieńczona była ułamany (leży u stóp pomnika) kamiennym Krzyżem Żelaznym. Na czarnej tablicy zachował się wklesłoryty napis białą czcionką.

Pomnik ozdobiony jest motywami liści dębu i jemioli oraz falistymi, secesyjnymi liniami. Częściowo jest uszkodzony, w tablicy z inskrypcją widoczny jest duży, okrągły otwór (po kuli?).

Tekst na tablicy:

IM GROSSEN VÖLKERRINGEN / 1914-1918 / STARBEN DEN
HELDENTOD FÜRS VATERLAND / AUS GROSSRUNOW:

*(Z Runowa Wielkiego bohatersko polegli za Ojczyznę
w wielkich zmaganiach narodów 1914-1918:)*

Res. Paul Chill 20.8.14
Untffz. Otto Chill 26.7.15
Res. Karl Pethke 20.8.14
Gefr. Willi Pethke 2.1.18
Seesold. Otto Rahn 11.11.14
Grend. Willi Topel 13.2.15
Jäger Hermann Topel 13.2.15
Grend. Hermann Rennhack 27.7.15
Grend. Ernst Schoth 20.5.16
Ers. Res. Paul Bijeschke 8.7.16
Musk. Robert Bijeschke 15.11.16
Musk. Hermann Pethke 7.8.16
Musk. Otto Gurtz 17.8.16
Kann. Willi Fruggel 9.10.16
Gefr. Paul Fruggel 21.4.17
Musk. Fritz Fruggel 20.4.18
Res. Otto Erdmann 30.6.17
Untffz. Max Prüske 18.4.18
Musk. Otto Knuth 18.6.18
Untffz.ke 28.8.18
M... ..29.9.18
Lehrer Vz... ..oseck 7.5.18
Lehrer Lt. d. R. Paul Schuth 23.8.18
Lehrer Musk. Erich Schramm 28.3.16
Lehrer Musk. Johannes Mews 7.6.17

SIE LEBTEN IHRER PFLICHT / WER DIESEN RUHM
GEWANN, STIRBT AUCH IM TODE NICHT.

(Żyli dla obowiązku. Kto tym zastąpił, nie zginie nawet po śmierci.)

■ *Rzechcino – pomnik poległych mieszkańców wsi w I wojnie światowej*

Kamienny pomnik poległych w czasie I wojny światowej mieszkańców ustawiony był na skraju wsi, na skarpie półokrągłego zagłębienia terenu. Jak wynika z napisu umieszczonego u dołu pomnika, został on wzniesiony w 1937 roku, w czwartą rocznicę przejścia władzy przez Adolfa Hitlera.

Pomnik jest obecnie przewrócony, napis na nim nie jest widoczny. W centralnym miejscu płacyku stoi obecnie krzyż otoczony dwoma kręgami wykonanymi z kamieni polnych.

Zamieszczone zdjęcie wykonano przed przewróceniem pomnika.

Napis na pomniku:

DEN HELDENTOD
FÜRS VATERLAND
/ STARBEN IM
WELTKRIEGE
1914-18 / AUS DER
GEMEINDE REXIN.

(Z gminy Rzechcino bohaterską śmierć za Ojczyznę w Wojnie Światowej 1914-1918 ponieśli:)

Karl Felgner
Otto Felgner
Paul Falk
Wilhelm Ness
Karl Schlollag
Richard Wiese
Konrad Köpke
Paul(?) Hennig
Paul Janusch
Gustav Kaufmann
Wilhelm Kaufmann
Otto Klemke
Gustav Oronske
Max Köpke
Otto Marien (?)
Konradf Srange

ERRICHTEN IM 4-JAHRE
DER / MACHTÜBERNAHME
A[DOLF] H[ITLER].

*(Wzniesiono w 4. rocznicę
przejęcia władzy przez
Adolfa Hitlera.)*

■ *Siemianice – tablica poległych w I wojnie światowej*

Granitowa tablica poległych w I wojnie światowej ustawiona była niegdyś w centrum wsi, w miejscu obecnego placu zabaw. Usunięto ją w latach 90-tych XX wieku. Obecnie leży porzucona na terenie zdewastowanego cmentarza wiejskiego, usytuowanego na północ od Siemianic.

Napis na tablicy jest już bardzo słabo widoczny. Farba wypełniająca wklęsłoryte litery została wymyta przez deszcz.

Napis na tablicy:

AUS SCHMAATZ
/ STARBEN DEN
HELDENTOD /
FÜRS VATERLAND
IM WELTKRIEGE
/ 1914-1918.

*(Mieszkańcy
Siemianic, którzy
polegli bohatersko
za Ojczyznę
w Wojnie Światowej
1914-1918.)*

Hermann Heyer 20.8.1914 (?)
Walter Mach 24.10.1914 (?)
Otto Redmann 14.11.1914 (?)
Karl Heyer 7.1.1915 (?)
Otto Nipkow 18...1915 (?)
Paul Dargusch 29.6.1915
Bruno Völz 11.6.1916
Franz Gliewe 17.9.1916

Friedrich Bonnke 12.12.1916
Karl Lossin 20.3.1917
Artur Magulla 4.10.1917
Otto Rosin 4.4.1918
Max Rethke 20.7.1918
Robert Töpfer 11.8.1918
Karl Mielke 31.10.1918

EHRE IHREM ANDENKEN.

(Cześć ich pamięci.)

- ***Sierakowo Słupskie – pomnik poległych w I wojnie światowej***

Pomnik poległych w I wojnie światowej służy obecnie jako podstawa figury Jezusa. Na dwustopniowym fundamencie znajduje się część zasadnicza pomnika o kształcie zbliżonym do prostopadłościanu ze ściętymi narożnikami. Na czterech tablicach na bokach pomnika widoczne są ślady po skutych napisach upamiętniających żołnierzy. W narożnikach bryły pomnika umieszczono wizerunki bagnetów owiniętych pasami żołnierskimi z płomieniami wokół rękojeści – symbole śmierci żołnierskiej. W dolnej części przedniej strony pomnika znajduje się wizerunek Krzyża Żelaznego i napis:

DER TOD / IST VERSCHLUNGEN IN DEN SIEG / I KOR 13.55.*

(Zwycięstwo pochłonęło śmierć.)

Na zachowanym przedwojennym zdjęciu widać wieńczącą pomnik figurę orła. Wokół pomnika są ślady czterech słupków podtrzymujących niegdyś metalowe ogrodzenie lub łańcuch.

Pomnik w Sierakowie jest przykładem częstego w pomnikach niemieckich braku właściwych proporcji. Były one zbyt niskie w stosunku do ich szerokości. Obecny wygląd pomnika, dzięki zwieńczeniu go wysoką rzeźbą, jest zdecydowanie bardziej proporcjonalny.

*W rozdziale 13 I Listu św. Pawła do Koryntian nie występuje wers 55. Przywołany fragment Biblii pochodzi z I Listu św. Pawła do Koryntian, rozdział 15, wers 54.

■ Siodłonie – pomnik poległych w I wojnie światowej

Pomnik poległych w I wojnie światowej usytuowano na opuszczonym cmentarzu wiejskim w pobliżu wsi. Na dwustopniowej podstawie z granitowej kostki ustawiono kamienną bryłę z krzyżem na szczycie. Na przedniej płaszczyźnie umieszczono czarną płytę z inskrypcją. Pismo na niej jest wklęsłoryte. Ponad napisem wyryto wizerunek Krzyża Żelaznego oraz gałązki lauru i dębu.

Na krzyżu znajduje się napis:

NIEMAND HAT GRÖßERE
LIEBE DENN DIE, DASS
ER SEIN LEBEN LÄSSET
FÜR SEINE FREUNDE.

*(Nikt nie ma większej miłości
od tej, gdy ktoś życie swoje
oddaje za przyjaciół swoich. –
Ewangelia św. Jana 15, 13.)*

Napis na tablicy:

DEN HELDENTOD
STARBEN IM WELTKRIEGE
/ 1914-18 AUS ZEDLIN.

*(Mieszkańcy Siodłoni
polegli śmiercią bohaterską
w Wojnie Światowej
1914-18.)*

Landw. August Reetz * 29.12.1880 + 26.2.1915
Landstm. Wilhelm Denzin * 6.3.1886 + 26.10.1915
Gef. Ernst Kurrasch * 9.10.1878, vermisst* 7.11.1915
Untffz. Wilhelm Wick * 28.1.1896 + 11.4.1918
Jäg. Paul Berndt * 19.9.1895 + 26.4.1918
Musk August Berndt * 28.12.1897 + 5.6.1918
Ltn. d. Res. Paul Schuth * 16.7.1894 + 23.8.1918
Obermatr. Otto Pollex * 17.3.1882 + 18.9.1918

* Zaginął bez wieści

■ *Skórowo – pomnik poświęcony poległym żołnierzom napoleońskim*

Na usypanym sztucznie pagórku usytuowanym na skrzyżowaniu dróg na południowym krańcu wsi, obsadzonym czterema lipami ustawionymi w kwadrat, najprawdopodobniej znajdował się pomnik poświęcony poległym żołnierzom napoleońskim.

Na obecnym etapie badań brak innych informacji dotyczących tego pomnika.

■ *Skórowo – pomnik żołnierski z czasów I wojny światowej*

Opodal kościoła zachowała się dwustopniowa kamienna podstawa pomnika żołnierskiego z czasów I wojny światowej, na której stoi obecnie posąg Jezusa.

Na podstawie pomnika brak jest jakichkolwiek napisów.

■ ***Skórowo – witraże poświęcone poległym w czasie I wojny światowej i władztwu rodu von Bonin***

W prezbiterium kościoła w Skórowie zachowały się dwa witraże. Jeden poświęcony jest poległym w czasie I wojny światowej, drugi służy upamiętnieniu władztwa rodu von Bonin. Na obu witrażach występuje motyw krzyża zbliżonego kształtem do Krzyża Żelaznego.

Witrażowi po lewej stronie (częściowo przesłonięty elementem wystroju kościoła) nadano formę podzielonego pionowo na trzy kwatery prostokąta zamkniętego łukiem ostrym. W dwóch górnych kwaterach przedstawiona jest frontalnie postać Chrystusa

sa z prawą dłonią uniesiona ku górze i lewą wspartą na drzewcu krzyża. Pod stopami widoczne jest obrzeże grobu, w tle – budowla. Całość obramowana jest wizerunkami Krzyży Żelaznych w dolnych narożnikach.

W dolnej kwaterze znajduje się wizerunek pelikana rozdziobującego pierś i karmiącego swoją krwią młode (symbol Chrystusa, ale też poświęcenia i oddania krwi dla Ojczyzny).

W dolnym prawym rogu znajduje się sygnatura autora:

FERD[INAND] MÜLLER / – GLASMALEREI / QUEDLINBURG.

(Ferd[inand] Müller / – witraż / Qedlinburg.)

Poniżej, w lewym rogu umieszczono napis:

GESTIFTET / VON HERRN / ZUM WINKEL / IN / GROSSRUNOW.

(Ufundowane przez Pana zum Winkel z Runowa.)

Napis w prawym rogu:

ZUM / GEDÄCHTNIS / DER IM / WELTKRIEGE
/ GEFALLEN / HELDEN.

(Dla upamiętnienia poległych bohatersko w Wojnie Światowej.)

Witraż po prawej stronie skonstruowany jest podobnie jak poprzedni, przedstawia Chrystusa modlącego się w Ogrójcu. Poniżej znajduje się herb rodu von Bonin. Napisy w dolnych rogach witraża możliwe są do odczytania jedynie częściowo, bo dolne wersy zostały zamalowane farbą olejną.

Napis w prawym rogu:

GESTIFTET VON DEM / MAJORATSHERRN / ERNST
VON BONIN / – LUPOW BESITZER / DER GÜTER
GROSS- / RUNOW VANGERSKE U[ND] ...

(Ufundowane przez ordynata

*Ernesta von Bonina –
właściciela Łupawy i dóbr
Runowa i Węgierskie.)*

Napis w lewym rogu:

ZUR / ERINNERUNG /
AN DIE 112 JÄHRIGE
/ BESITZZEIT DER /
FAMILIE / VON BONIN /
IN DEN LUPOWER / ...

*(Na pamiątkę 112-letniego
władania rodu von Bonin
dobrami łupawskimi.)*

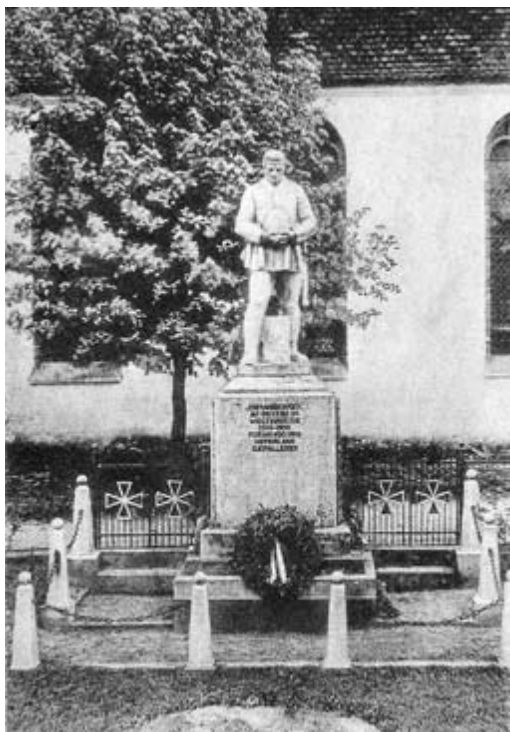
■ *Słonowice – podstawa pomnika żołnierzy poległych w I wojnie światowej*

Obok kościoła parafialnego znajduje się podstawa nie zachowanego pomnika żołnierzy poległych w I wojnie światowej.

Wykonano ją z głazów polnych połączonych mocno dziś zerodowaną zaprawą betonową. W miejscu zajmowanym przez pomnik obecnie znajduje się figura Najświętszej Panny Marii.

■ *Smółdzino – pomnik poległych mieszkańców wsi w I wojnie światowej*

Nie istniejący po II wojnie światowej pomnik poległych w I wojnie światowej mieszkańców Smółdzina umiejscowiony był obok kościoła parafialnego. Jako pierwsza zniszczona została figura żołnierza, kamienna podstawa przetrwała do lat 70-tych XX wieku. Tę ostatnią zniszczono jako pamiątkę niemieckiej obecności na tym terenie, choć umieszczone na niej nazwiska poległych wywodzących się z rodzin słowińskich, świadczyły raczej o pierwotnej kaszubskości tych terenów przed ostateczną germanizacją w XIX wieku.

Wg relacji mieszkańców Smółdzina podstawę pomnika

wrzucano do przepływającej przez Smołdzino rzeki Łupawy. Jej poszukiwania nie przyniosły na razie efektów. Po zabytku pozostała do dziś jedynie widoczna betonowa płyta fundamentowa po północnej stronie kościoła.

Na prostopadłościennym postumencie z napisem upamiętniającym na przedniej płaszczyźnie i czarnymi tablicami z nazwiskami na płaszczyznach bocznych, ustawiona była figura pogrążonego w smutku (modlitwie?) żołnierza po walce, w pełnym rynsztunku, ale z odsłoniętą głową, bez hełmu.

Na ogrodzeniu za pomnikiem widoczne były cztery wizerunki Krzyża Żelaznego z nazwiskami żołnierzy ze Smołdzina, wyróżnionych w czasie wojny tym odznaczeniem bojowym.

Napis na płaszczyźnie przedniej pomnika:

ZUM ANDENKEN / AN UNSERE IM / WELTKRIEGE / 1914-
1918 / FÜR KÖNIG UND / VATERLAND / GEFALLENEN.

*(Dla upamiętnienia mieszkańców poległych za Króla
i Ojczyznę w Wojnie Światowej 1914-1918.)*

■ *Smoldzino – witraże poświęcone poległym w I wojnie światowej*

Dwa witraże umieszczone w oknach we wschodniej ścianie kościoła za ołtarzem poświęcono pamięci poległych w I wojnie światowej. Każdy podzielony jest pionowo na dwa pola. Styl witraży zdradza związki ze sztuką kubiścyczną.

W witrażu po lewej stronie umieszczono wizerunek pługa i orła, w witrażu po prawej stronie – wizerunek krzyża i miecza.

Dyskusyjna jest kwestia wymowy umieszczonych na nich przedstawień. Były one używane w niemieckiej publicystyce historycznej jako symbole niemieckiej misji kolonizacyjnej na Wschodzie, gdzie Niemcy przybysze przynosili dobrobyt (pług), prawo i władzę (miecz i orzeł) oraz religię chrześcijańską (krzyż).

W takiej interpretacji owe witraże byłyby jednym z najbardziej nacjonalistycznych zachowanych zabytków niemieckich na tym terenie.

U dołu witraży umieszczono napisy:

UNSEREN IM WELTKRIEGE 1914-
1918 GEFALLENEN KRIEGERN
/ IN TREUEM GEDENKEN
UND DANKBARER LIEBE.

*(Naszym żołnierzom poległym w Wojnie
Światowej 1914-1918 w prawdziwej
podzięce z wdzięcznej miłości.)*

SEI GETREU BIS IN DEN TOD, SO
WILL [ICH] DIR / DIE KRONE DES
LEBENS GEBEN. OFFB. JOH. 2 V. 10.

*(Bądź wierny aż do śmierci, a dam ci wieniec
życia. – Objawienie św. Jana 2, 10.)*

■ *Smółdziński Las – pomnik poległych mieszkańców kilku wsi w I wojnie światowej*

Nie zachowany pomnik poległych w czasie I wojny światowej mieszkańców kilku wsi wokół Smółdzińskiego Lasu umiejscowiony był pierwotnie na całkowicie zniszczonym po 1945 roku, opuszczonym cmentarzu wiejskim.

Miał kształt kamiennej steli, którą ustawiono na jednostopniowej podstawie. Na przedniej płaszczyźnie znajdowała się czarna tablica z wrytym tekstem, ozdobiona w górnej części wizerunkiem wieńca z szarfami i umieszczonym pośrodku Krzyżem Żelaznym. Całość zwieńczona była figurą orła z szeroko rozpostartymi skrzydłami, trzymającego w szponach zwinięty sztandar (?).

Lista nazwisk wypisana była w trzech kolumnach. Jakość zdjęcia pozwala jedynie na odczytanie imion i nazwisk, nie pozwala natomiast na ustalenie stopni oraz dat życia.

Napis na tablicach:

IM WELTKRIEGE 1914-18 STARBEN DEN HELDENTOD /
AUS GEMEINDE HOLZKATHEN, SCHLOPIN, GRÜNHOF
WILHELMSHOF U[ND] BRENKENHOFSTAL.

*(Poległym bohatersko w Wojnie Światowej mieszkańcom wsi Smołdziński
Las, Czółpino, Grünhof (miejscowość nie ustalona), Łokciowe i Przybynin.)*

Franz Noffke	Johannes Klück
Paul Müller	Ewald Lack
Franz Kutscher	Wilhelm Knop
Paul Noffke	Arthur Schulz
Franz Marz	Paul Rennhack
Otto Kirk	Karl Pollex
Hermann Prey	Franz Piotter
August Kirk	Karl Eick
Karl Kirk	Franz Eick
Albert Prey	Karl Knop
Gustav Prey	Karl Pollex
Karl Martelock	August Pollex
Wilhelm Pesch	Richard Rohr
Ewald Knop	Paul Merchel
Gustav Martelock	Max Knop
Franz Lüdtke	Richard Vandersee
Karl Lack	Karl Jagdmann

Napis na podstawie pomnika:

NIEMAND HAT GRÖSSERE LIEBE DENN DIE, DASS
ER SEIN LEBEN LÄSSET FÜR SEINE FREUNDE.

*(Nikt nie ma większej miłości od tej, gdy ktoś życie swoje oddaje
za przyjaciół swoich. – Ewangelia św. Jana 15,13.)*

■ *Starkowo – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Pomnik poległych w I wojnie światowej, ustawiony przed wojną na terenie wsi (dokładna lokalizacja dotychczas nie została ustalona), wykonany był w formie kamiennej steli, zwieńczonej figurą orła o szeroko rozpostartych skrzydłach, ozdobiony rysunkiem liści lauru i dębu.

Osobliwością inskrypcji na tym pomniku jest dokładne określenie pokrewieństwa między poszczególnymi członkami rodzin, co nie miało miejsca na żadnym innym znanym pomniku z terenu Pomorza Środkowego.

Z powodu niskiej jakości zdjęcia nie zdołano odczytać dnia i miesiąca śmierci żołnierzy.

Treść inskrypcji:

DEN HELDENTOD FÜRS VATERLAND / STARBEN AUS
GEMEINDE STARKOW / IM WELTKRIEGE / 1914-18.

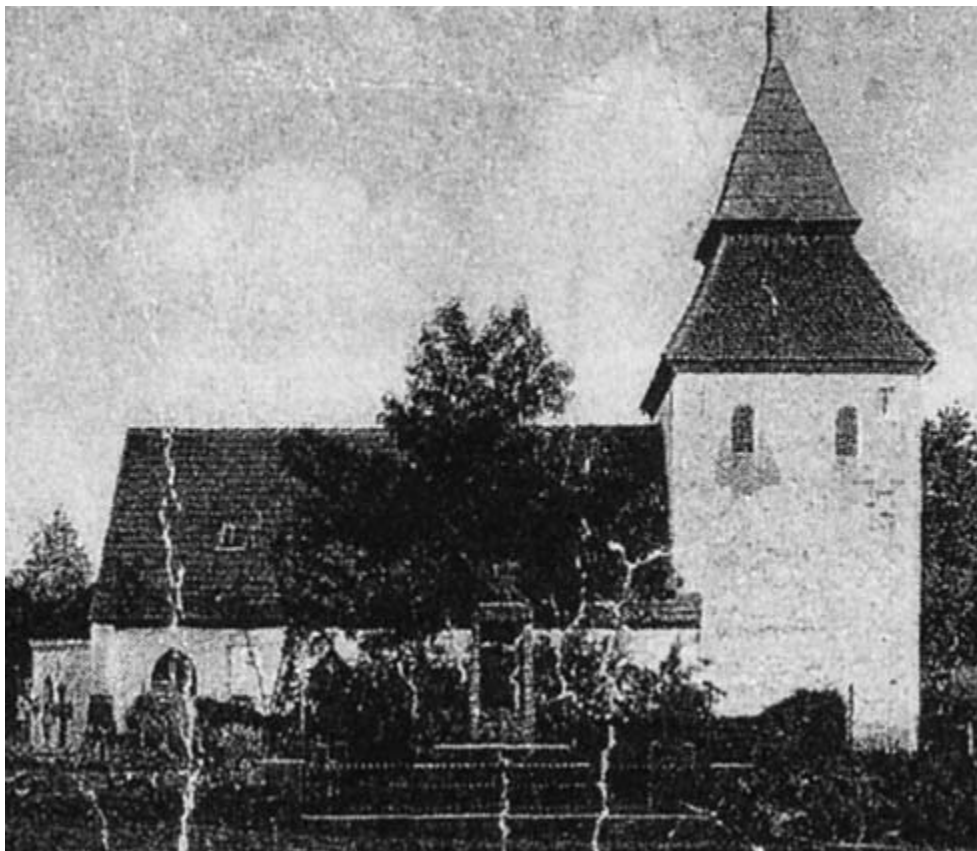
*(Poległym bohaterom ze wsi Starkowo walczącym
za Ojczyznę w Wojnie Światowej 1914-18.)*

Uffz. Bernhard Zessin, Bruder, Frankreich, 1914
Jäger Herbert Zessin, Bruder, Siebenbürgern, 1916
Wehrm. Paul Zaddach, Bruder, Russland 1914
Gefr. Richard Zaddach, Bruder, Russland 1914
Uffz. Franz Müller, Bruder, Ostpreussen, 1914
Pion? Karl Müller, Bruder, Rumänien, 1918
Uffz. Friedrich Meyer, Vater, Ostpr. 1914
Uffz. Franz Meyer, Sohn, Russland 1914
Musk. Erich Meyer, Sohn, Frankreich 1918
Res. Wilhelm Zessin, Russland 1914
Gren. Ernst Duske Frankreich, 1915? 1918?
Musk. Bernhard Reddmann, Bruder, Russland 1915
Musk. Wilhelm Reddmann, Bruder, Frankreich 1917
Wehrm. Ernst Zessin, Bruder, Russland 1915
Uffzz. Erich Zessin, Bruder, Frankreich 1918
Geffr. Otto Block, Bruder, Russland 1915
Grenad.? Willy Block, Bruder, Frankreich 1918
Jäger Bertold Voss, Russland, 1914
Musk. Reinhold Golz, Bruder, Rumänien, 1917
Musk. Ewald Golz, Bruder, Russland, 1917
Kan. Reinhold Varsbotter, Frankreich 1917
Grenad. Konrad Granzow, Frankreich 1918
Kan. Johann Reddmann, Frankreich 1918
Jäger Werner Müller, Frankreich 1918?

Nazwy krajów wymienionych na pomniku:

Frankreich – Francja
Siebenbürgern – Siedmiogród
Russland – Rosja
Ostpreussen – Prusy Wschodnie
Rumänien – Rumunia

■ *Swołowo – pomnik poległych
w I wojnie światowej*

Wykonany z kamienia pomnik poległych podczas I wojny światowej w kształcie płyty ustawionej na trzystopniowym fundamencie, obecnie służy jako podstawa pod figurę Najświętszej Panny Marii.

Tablica z pierwotną inskrypcją pokryta jest grubą warstwą pomalowanego na biało tynku, w który wprawiono małą tabliczkę z napisem o treści religijnej.

W miejscu figury prawdopodobnie znajdował się wcześniej wizerunek Krzyża Żelaznego lub orła.

W ramach projektu „Kraina w kratę” należałoby usunąć tynk i odsłonić napis na pomniku.

■ *Sycewice – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Dolną część kamiennego pomnika poległych w czasie I wojny światowej mieszkańców wsi porzucono w parku dworskim, poza pierwotnym miejscem usytuowania.

Pomnik wykonany był pierwotnie w postaci płaskiej steli z czarną tablicą inskrypcyjną. Na zachowanym fragmencie widoczne są nazwiska sześciu żołnierzy.

Nazwiska na fragmencie tablicy:

Musk...	Fahr. Franz Albrecht 25.9.18
Gefr. Ot...	Hus(?) Artl. Otto Albrecht 27.9.18
Landst. Karl Ba...	Gren[adier] Paul Woggon 9.10.18
Ers. R. Wilhelm Nagel...7.18	Kan[onier] Paul Schulz 12.11.18
Schütze Paul Schulz 31.8.18	

■ *Szczypkowice – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Pomnik poległych w I wojnie światowej zachował się na opuszczonym i zdewastowanym cmentarzu wiejskim.

Na dwustopniowej podstawie umieszczono granitową płytę z wyciętym krzyżem na szczycie. Na przedniej płaszczyźnie – wygładzona tablica z inskrypcją. Pismo na niej jest wklęsłoryte, zaznaczone niegdyś czarną farbą, częściowo zatarte, gdyż została ona już wymyta przez deszcz.

Napis na krzyżu:

SIE GABEN IHR ALLES / IHR LEBEN IHR BLUT / SIE
GABEN ES HIN / MIT HEILIGEN MUT FÜR UNS.

(Oddali wszystko, życie i krew, oddali [to] za nas ze świętą odwagą.)

Napis na tablicy:

AUS ZIPKOW STARBEN DEN HELDENTOD FÜRS
VATERLAND / IM WELTKRIEGE 1914-18.

*(Poległym bohatersko za Ojczyznę w Wojnie Światowej
1914-1918 mieszkańcom Szczypkovic.)*

Tamb. Paul Baller *6.10.92 +13.11.14
Musk. Otto Schulz *16.8.92 +28.11.14
Grend. Leo Wegner *17.11.89 +28.11.14
Res. Wilhelm Pillasch *11.9.89 +10.12.14
Land. Paul Wuske *25.1.85 +25.12.14
Untffz. Ernst Tomaschke *30.5.91 +17.3.15
Landw. Hermann Remus *11.3.85 +27.5.15
Untffz. Ernst Desens *16.8.89 +13.5.15
Res. Wilhelm Krapick *15.7.80 +27.5.15
Oberltnt. Karl v. Schmidt *5.1.86 +15.10.15
Gefr. Franz Zühlsdorf *21.8.92 +27.2.16
Musk. Ernst Hildebrandt *2.12.88 +8.5.16
Musk. Ewald Tomaschke *7.10.96 +7.8.16
Res. Karl Kottwitz *6.9.90 +10.10.16
Grend. Georg Desens *30.11.98 +17.6.17
Gefr. August Pinnisch *27.8.93 +26.8.17
Musk. Paul Tomaschke *18.6.93 +22.9.17
Musk. Wilh. Hildebrandt *23.2.96 +21.3.18
Gefr. Wilhelm Gustke *1.9.95 +24.3.18
Musk. Wilhelm Sonntag *12.3.99 +4.5.18
Gefr. Karl Paeth *13.7.94 +10.6.18
Musk. Hermann Reetz *23.9.89 +20.7.18
Fahr. August Pehta *8.1.92 +21.7.18
Ldstm. Eduard Pillasch *5.6.87 +5.10.18
Gefr. Wilhelm Stach *9.6.91 +26.9.18

■ *Ustka – pomnik poległych
w I wojnie światowej*

Odlana w brązie postać śmiertelnie rannego wojownika, który nadludzkim wysiłkiem próbuje jeszcze powstać do walki i osłonić się tarczą przed ciosami wroga (na tarczy pierwsze wyobrażenie usteckiego herbu) upamiętnia 76. poległych w czasie I wojny światowej mieszkańców Ustki. Pomnik ufundowali, za 57 tysięcy marek, ustczanie ze społecznych składek. Odświeżono go 22 stycznia 1922 roku. Widniał na nim wtedy niemiecki napis, który po przetłumaczeniu brzmiał:

„Naszym poległym żołnierzom”.

Po II wojnie światowej zastąpiono niemiecki napis polskim napisem:

„Bezimiennym bohaterom wojen światowych – społeczeństwo Ustki”.

Z czasem jednak tabliczka z polskim napisem zaginęła. Autorem rzeźby jest Josef Thorak (1889 - 1952), słynny rzeźbiarz niemiecki, który zaprzedał się Hitlerowi. Tworzył m.in. monumentalne rzeźby na Stadionie Olimpijskim oraz w Kancelarii Rzeszy w Berlinie. W Polsce tylko Ustka ma monument jego autorstwa.

Uzupełnieniem dla pomnika były tablice z nazwiskami poległych przechowywane do końca II wojny światowej w kościele parafialnym w Ustce. Niestety, brak jest obecnie wizerunków tych tablic.

- ***Warblewo – pomnik poległych w I wojnie światowej***

Pomnik poległych w I wojnie światowej mieszkańców Warblewa usytuowany był w śródpolnej kępie drzew znajdującej się na północny zachód od wsi, w pewnej odległości na północ od drogi.

Obecnie w tym miejscu nie ma żadnych śladów pomnika, część terenu wykorzystana została po wojnie jako piaskarnia.

Na obecnym etapie badań brak jest jakichkolwiek wizerunków pomnika.

■ *Widzino – pomnik poległych mieszkańców wsi w I wojnie światowej*

Nie zachował się pomnik poległych w czasie I wojny światowej mieszkańców wsi. Był w kształcie ustawionego na dwustopniowej podstawie, wykonanego z kamiennych kostek prostopadłościanu zwieńczonego kamiennym wyobrażeniem Krzyża Żelaznego.

Na zdjęciu widoczne są dwie tablice inskrypcyjne: przednia z formułą upamiętniającą i ośmioma nazwiskami oraz boczna, na której umieszczono piętnaście nazwisk niemożliwych jednak – z uwagi na jakość zdjęcia – do odczytania.

Napis na pierwszej tablicy:

DEN IM WELTKRIEGE / GEFALLENEN HELDEN.

(Bohaterom poległym w Wojnie Światowej.)

Herm. Albrecht...
Max Albrecht...
Paul Lange...
Wilh. Chotzke...

Max Glendz (?)...
Reinh[old] Goltz...
Otto Albrecht...
Paul Bolduan...

■ *Witkowo – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Nie zachowany pomnik poległych w czasie I wojny światowej mieszkańców wsi był w kształcie umieszczonego na wielostopniowej podstawie prostopadłościanu, z rzeźbą orła z szeroko rozpostartymi skrzydłami na szczycie.

Stał najprawdopodobniej na terenie zniszczonego po 1945 roku cmentarza.

Napis na zdjęciu jest mało wyraźny, dlatego też odczyt dat i niektórych miejsc śmierci pozostaje niepewny.

Odczytana treść napisu na pomniku:

1914-1918 FÜR UNSER
VATERLAND / STARBEN
AUS VIETKOW.

*(1914-1918. Za naszą
Ojczyznę polegli
mieszkańcy Witkowa.)*

Leutn. Willy Eick *6.1.84 +14.09.18 Frankr.
Oberjäg. Gustav Eick *18.05.86 + 8.1.18 Italien
Sgt. Otto Reetz *21.10.87 +18.6.14 Frankr.
Ldst. Max Pollex *16.8.82 +27.1.17 Stettin
Uffz. Paul Heratsch *12.6.92 +29.3.18 Frankr.
Ldst. Herm. Schiewer *18.10.74 +21.5.16 Russl.
Obermaat Paul Hasse *2.12.86 +3.11.14...
Gfr. Franz Marzenke *18.11.83 +30.8.18 Frankr.

Sgt. Bernh. Pigorsch *06.04.81 +21.9.18 Frankr.
Matr. Leo Prien *2.8.92 +8.11.14(!) Gneisenau*
Musk. Herm. Prien *5.3.93 +6.8.15 Russl.
Land. Otto Czirr *9.4.83 +20.5.15 Russl.
Gfr. Werner Czirr *8.12.83 +31.10.17 Spandau
Gren. Walt. Pigorsch *25.2.92 +10.8.17 Frankr.
Ldst. Fritz Jost *17.2.89 +12.4.18 Frankr.
Ldst. August Klick *1.7.83 +8.7.17 Vietkow
Gfr. Alb[ert] Martellock *7.12.85 +17.11.14 Russl.
Uffz Erwin Schaar(?) *1.3.89 +30.9.18 Frankr.
Musk. Gerhard Schaar *1.2.91 +28.5.15 Russl.
Jäg. Otto Kropp *8.7.93 +21.12.15 Insterburg
Musk. Willi(?) Eick *23.2.92 +... ...
Musk. Aug.Pigorsch *11.1.90 +28.3.15 Russl.

EHRE EUREM ANDENKEN!

(Cześć Waszej pamięci!)

* Gneisenau – S.M.S. Gneisenau, niemiecki krążownik pancerny zatopiony w bitwie koło Falklandów 8 grudnia 1914 roku. Na pomniku podano błędną datę tego wydarzenia.

- ***Włynkowo – pomnik poległych w I wojnie światowej***

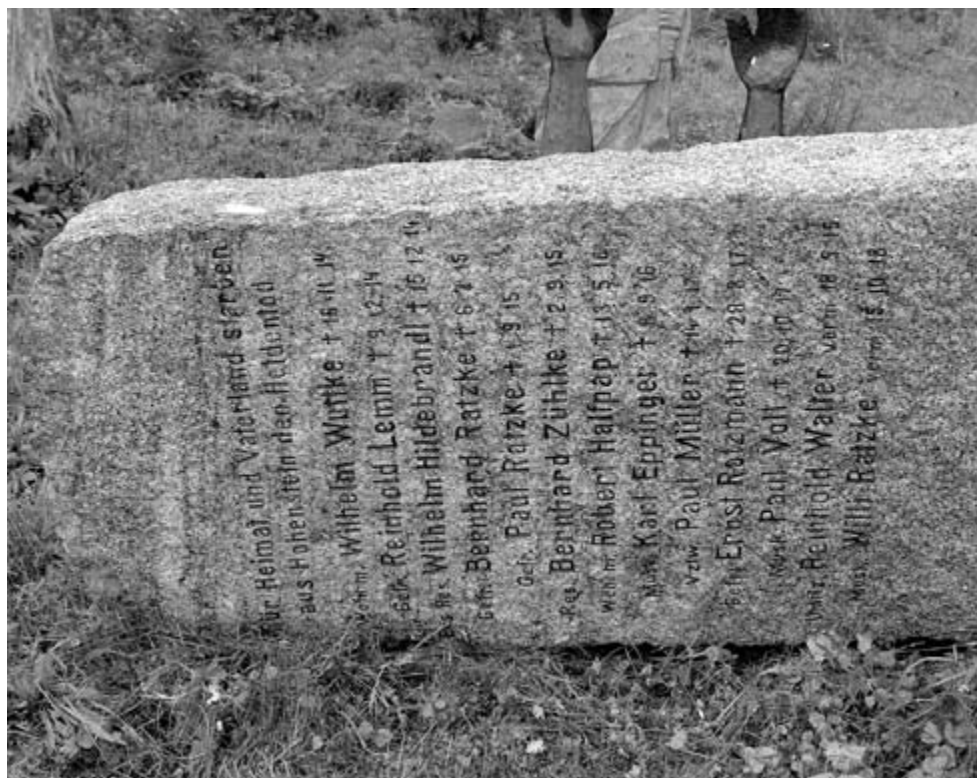

Nie zachowany pomnik poległych w I wojnie światowej ustawiony był w centralnym punkcie miejscowości. Na trójstopniowej podstawie bryła zasadnicza wykonana była z czarnego kamienia w kształcie zwężającego się ku górze prostopadłościanu.

Na szczycie pomnika znajdował się wizerunek Krzyża Żelaznego, wykonany również z czarnego kamienia.

■ *Wodnica – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Pomnik poległych w I wojnie światowej w kształcie zaokrągłej u góry kamiennej płyty pierwotnie znajdował się na cmentarzu. Przewrócony i zapomniany, został niedawno odnowiony. Z inicjatywy części obecnych oraz byłych mieszkańców wsi miał być, po uzupełnieniu o polsko-niemiecki napis na odwrocie, ustawiony ponownie na poprzednim miejscu.

Niestety, z powodu sporów pomiędzy mieszkańcami, do tej pory do tego nie doszło.

Napis, który znajduje się na pomniku:

FÜR HEIMAT UND VATERLAND STARBEN /
AUS HOHENSTEIN DEN HELDENTOD.

(Za małą i wielką Ojczyznę polegli bohaterstwo mieszkańcy Wodnicy.)

Wehrm. Wilhelm Wuttke +16.11.14
Gefr. Reinhold Lemm +9.12.14
Ers. Res. Wilhelm Hildebrandl +15.12.14
Gefr. Bernhard Ratzke +6.2.15
Gefr. Paul Ratzke 1.9.15
Res. Bernhard Zühlke +2.9.15
Wehrm. Robert Halfpap +13.5.16
Musk. Karl Eppinger +8.9.16
Vzf. Paul Müller +14.1.17
Gefr. Ernst Ratzmann +28.8.17
Musk. Paul Voll +20.10.17
Untfz. Reinhold Walter verm[isst] 18.5.15
Musk. Willi Ratzke verm. 15.10.18

■ ***Wolinia – pomnik poległych
w I wojnie światowej***

Wykonany z kamiennych kostek pomnik poległych w I wojnie światowej mieszkańców wsi ustawiony był w centrum miejscowości.

Na dwustopniowej podstawie znajdowała się bryła zasadnicza pomnika w kształcie szerokiego, ściętego ostrosłupa, zwieńczona pierwotnie kamiennym krzyżem (nie wizerunkiem Krzyża Żelaznego!). Obecnie znajduje się na niej kapliczka z figurką Najświętszej Panny Marii. Na przedniej płaszczyźnie, w miejscu tablicy z listą 13 poległych, wmontowano współczesną tablicę z inwokacją religijną.

■ *Zagórzycza – pomnik poległych w I wojnie światowej*

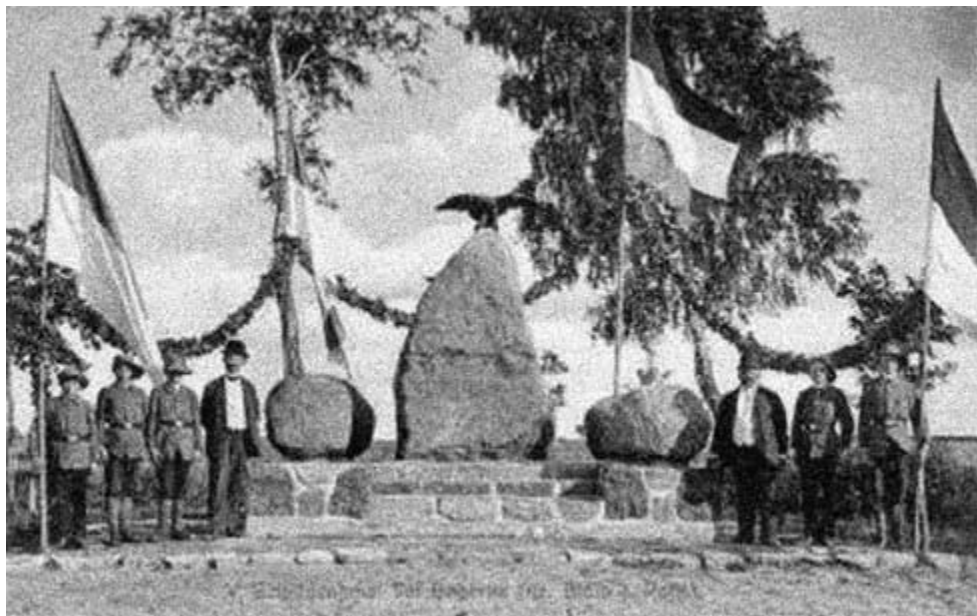
Pomnik poległych w I wojnie światowej ustawiony przy kościele, obecnie pełni funkcję podstawy pod pomnik Najświętszej Panny Marii.

Na dwustopniowej podstawie znajdowała się bryła prostopadłościenna – zasadnicza. Przednia płaszczyzna, na której niegdyś znajdowała się inskrypcja otoczona jest ozdobną bordiurą. Pomnik zakończony był dawniej daszkiem z wizerunkiem Krzyża Żelaznego; do dziś zachowała się jedynie podstawa zwieńczona ozdobiona motywem liści dębu oraz kulami w narożnikach.

Pod tynkiem istnieją nadal inskrypcje upamiętniające i nazwiska poległych, odkryte ostatnio podczas remontu pomnika, jednak ponownie pokryte zaprawą.

■ *Zagórzycza – pomnik uapmiętniający bitwę pod Mianowicami*

Wykonany z granitowych głazów oraz kostki pomnik ustawiono przy drodze z Mianowic do Zagórzyczy na pamiątkę bitwy pomiędzy pruskim oddziałem majora Schilla a Polakami dowodzonymi przez generała Sokolnickiego, walczącymi u boku Napoleona, która odbyła się w tym miejscu 18 marca 1807 roku.

Obelisk odsłoniła we wrześniu 1910 roku cesarzowa niemiecka Augusta Wiktorja przy okazji wizyty cesarskiej pary w Słupsku.

Napis w języku niemiecki na tablicy brzmiał (w tłumaczeniu):

„Dla upamiętnienia potyczki pod Mianowicami 18 marca 1807, w której jazda Schilla zwyciężyła Polaków na żołdzie Napoleona, wzniesione przez Związek Weteranów, Zagórzycza 1910.”

■ *Zaleskie – pomnik mieszkańców wsi poległych w I wojnie światowej*

Pomnik poległych w I wojnie światowej mieszkańców wsi uwieczniony został na zachowanej pocztówce z 1941 roku. Widać na niej typowy rdzeniowy monument zwieńczony prawdopodobnie małą figurą orła ze złożonymi skrzydłami.

Po 1945 roku pomnik został zburzony, a jego zachowany, choć częściowo obtłuczony kamienny rdzeń, został porzucony na podmokłym terenie opodal kościoła.

Napis na pomniku brzmiał (odczyt J. Dąbrowskiego):

1914

...ch Wolff Inf. Regt. 129 +11 XI
...renn Res Inf. Regt. 5 +27 XI
Otto Baumann Res. Inf. Regt.t. 5 +28...

1916

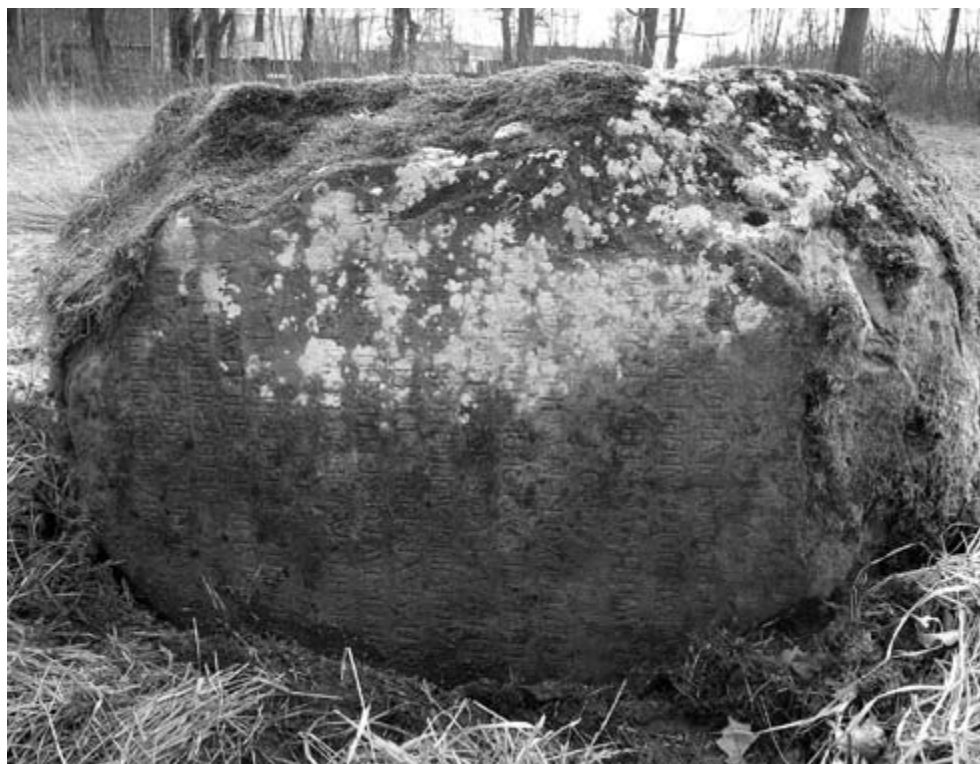
...Feld Artl. Regt. 5...
...Otto Proehl Inf. Regt. Schwpr...
...Paul Schulz Inf. Regt. 184 +...

1915

Fritz Taube Ldw. 5 +10 I...
...ell Willy Falk Garde Reg. 4 +13...
...s Paul Tomm Inf. Regt. 61 +21...
...h Beckmann Inf. Regt. 129 +1 VII
Franz Sass Jaeger-Batll. 5 +27 IV

1917

...art Papineuss Inf. Regt. 42 ...
...arz Min-w Komp. 4. +...
...ing Pion. Batll. ...

Napis na drugiej stronie pomnika, od kościoła:

1917

Offz. Stellv. Fritz Neuendorf Inf. Regt. ...
...eir. Karl Tietz Garde Inf. Regt. 261 +1 ...
Ldstm. Franz Mueller Inf. Regt. 4 +19 VI

Wehrm. Albert Scheill DW. 5 +26 X
Gefr. Fritz Krueger Res. Jaeg. 17 +27 ...

1918

Musk. Hermann Bodke Inf. Regt. 61 +8 V
Artl. Gustav Loosefeld Artl. Regt 17 +12 VI
Gefr. Max Borreck Inf. Regt. 76 +21 VIII
Offz. Stellv. Heinr. Albrecht 1 Gardes Regt +2 IX
Gefr. Paul Stobbe Artl. Regt. 71 +1 XI
Sergt. Otto Wolke Maschgew. Komp. 8 +... XI

1919

Ldstm. Wilhelm Voss Fuhrp. Koll. 100 +...
Ldstm. Karl Hoecken Dorffldst. Bail. +...
...t Walter Barwich Res[erve]. Feldart[illerie]. ...

Vermisst

...h kautz W...

■ *Zaleskie – tablica poświęcona pamięci mieszkańców wsi poległych w wojnie wyzwolénczej z wojskami napoleońskimi*

Odkryta na strychu kościoła drewniana tablica poświęcona pamięci mieszkańców wsi poległych w wojnie wyzwolénczej z wojskami napoleońskimi w latach 1813 - 1815 miała wymiary ok. 160 x 80 cm. Po 1945 roku pokryta została warstwą czarnej farby i wykorzystywana była prawdopodobnie jako tablica ogłoszeniowa lub wieszak na ubrania (w deski wbite są trzy duże gwoździe).

Na tablicy widoczne są po bokach w górnej części dwie blaszane ozdoby w postaci zwisów. Na ramie można dostrzec ślady po gwoździach, które najprawdopodobniej przytrzymywały ozdoby otaczające inskrypcje.

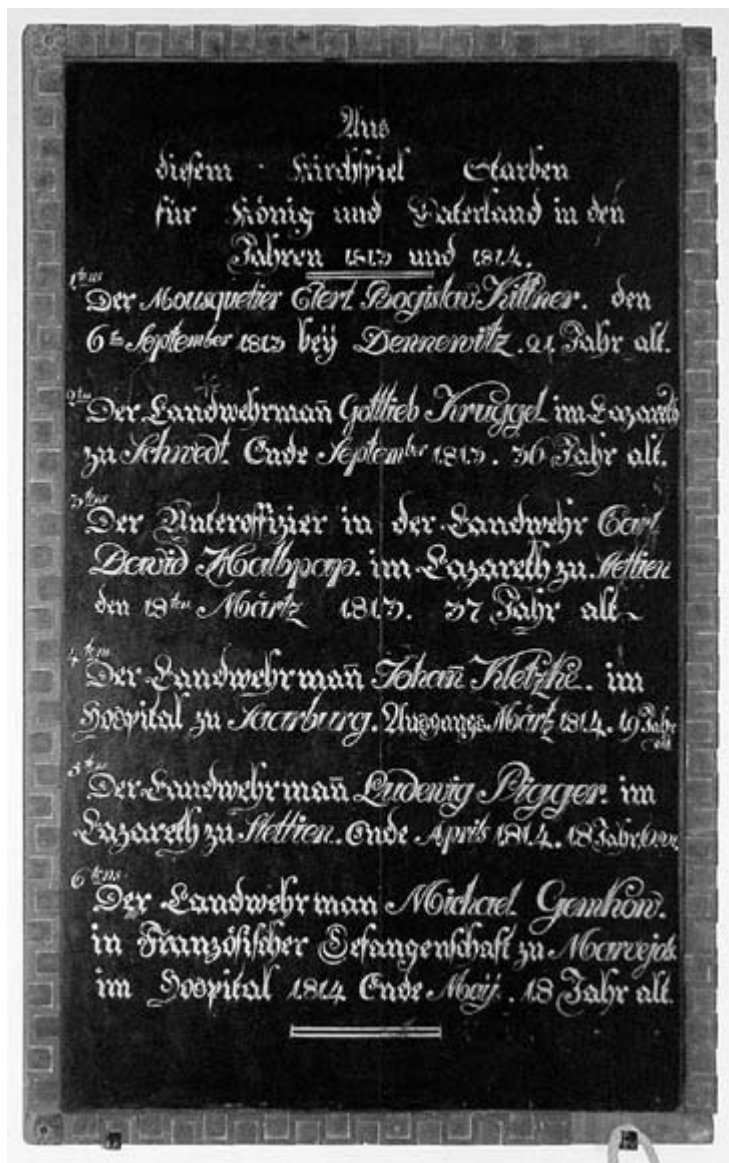
Obecnie widoczne są jedynie zarysy liter (pierwotnie białych, piśnianych dwoma rodzajami), lepiej widoczne w dolnej części zabytku. Na tablicy prawdopodobnie upamiętniono pięć lub sześć osób poległych w latach 1813 - 1815.

Tablica ma być wkrótce poddana konserwacji i będzie można wtedy dokonać pełnego odczytu napisów.

■ **Zimowiska – tablice upamiętniające poległych w wojnach napoleońskich, o zjednoczenie Niemiec i w I wojnie światowej**

Unikalny na terenie powiatu słupskiego jest komplet trzech tablic upamiętniających poległych w wojnach: napoleońskich, o zjednoczenie Niemiec i w I wojnie światowej. Przed 1945 rokiem takie zestawy istniały w wielu kościołach, niestety po II wojnie światowej zostały w większości zniszczone. Jedynie w Zimowiskach przechowały się w ukryciu. Mimo złego stanu zostały odnowione i wraz z zachowanym wyposażeniem kościoła, emporami, płytami nagrobnymi i tablicami

erekcyjnymi tworzą nie spotykany nigdzie więcej na Pomorzu Środkowym zestaw zabytków sztuki.

Pierwsza tablica poświęcona jest pamięci żołnierzy poległych w czasie wojny wyzwolenczej spod władzy Napoleona w latach 1813 - 1814. Na jej czarnym tle znajduje się napis wykonany białym i czarnym ozdobnym, kursywnym pismem. Częściowo jest uszkodzona zielona rama ozdobiona szarymi kwadratami i rozetami w narożnikach.

Napis umieszczony na tablicy (w polskim tłumaczeniu):

*Poświęcone pochodzącym z tej parafii żołnierzom poległym
za Króla i Ojczyznę w kampaniach 1813 i 1814.*

Elert Bogislav Kittner, żołnierz poległy w wieku 21 lat, w bitwie pod Dennewitz, 6 września 1813.

Gottlieb Kruggel, żołnierz, zm. w wieku 36 lat, w szpitalu wojskowym (Schwedt), pod koniec września 1813.

Carl / David Halbpap, podoficer Landwehry, zm. w wieku 37 lat, w szpitalu wojskowym (Szczecin), 18 marca 1837.

Johan[n] Kletzke, żołnierz, zm. w wieku 19 lat, w szpitalu (Saarburg), pod koniec marca 1814.

Ludewig Pigger, żołnierz, zm. w wieku 18 lat, w szpitalu wojskowym (Szczecin), pod koniec kwietnia 1814.

Michael Gemkow, żołnierz, zm. w wieku 18 lat w szpitalu w niewoli francuskiej, (Marvejols), pod koniec maja 1814.

■ **Zimowiska – tablica poświęcona
pamięci żołnierzy poległych
w wojnach z Austrią i Francją**

Pamięci żołnierzy poległych w czasie wojen z Austrią i Francją o zjednoczenie Niemiec poświęcono tablicę. Na czarnym tle wykonano napis białym i czarnym ozdobnym, kursywnym pismem. W narożach umieszczono cztery wizerunki Krzyża Żelaznego, tablicy dano prostą ramę w kolorze złotym.

Napis na tablicy (w polskim tłumaczeniu):

[Pochodzącym] z tej parafii poległym za króla i Ojczyznę.

Muszkietier August Heinrich Papenfuss z Niestkowa, 21 Pułk Piechoty [zmarł] w szpitalu wojskowym w Brünn 26 sierpnia 1866.

Dragon Robert Zoschke z Zimowisk, 3 Pułk Dragonów [zmarł] w szpitalu wojskowym w Görlitz 17 września 1866.

Muszkietier Karl Joh[ann] Wilhelm Strelow z Przewłoki, 49 Pułk Piechoty zmarł podczas marszu na Kostrzyń 28 lipca 1870.

Muszkietier Karl Friedr[ich] Wilh[elm] Noffke z Przewłoki zaginął pod Metzem w październiku 1870.

■ **Zimowiska – drewniane eiptafium poświęcone poległym w I wojnie światowej**

Drewniane epitafium w formie tryptyku poświęcono poległym w I wojnie światowej. Na każdej z trzech czarnych tablic złotym pismem wymieniono rangi, nazwiska i daty śmierci żołnierzy pochodzących z trzech wsi wchodzących w skład parafii.

Napis nad tablicami:

ES STARBEN DEN HELDENTOD FÜR DAS VATERLAND.

(Polegli śmiercią bohaterską za Ojczyznę.)

Napisy na tablicach:

Neseckow*

Res. Hermann Pfaff 20.8.14

Musk. Paul Albrecht 23.7.15

Res. Richard Lemm i. Gef. 29.4.17

Wehrm. Friedrich Lemm vermisst Juli 17

Res. Richard Panten 4.7.18

Wintershagen**

Wehrm. Richard Hildebrandt 20.8.14

Musk. Fritz Schoodt 23.8.14

Untffz. Leo Bemkow 16.11.14

Franz Res. Boldt 24.10.14

Untffz. Hermann Schulz 12.2.15
 Kann. Karl Schlanke 15.7.15
 Letnd. R. Friedrich Stahlbusch 7.8.16
 Kan. Friedrich Boldt i. Laz. 29.11.16
 Landstrm. Johann Albrecht 25.10.16
 Musk. Helmut Wendt 4.6.16
 Musk. Willi Schüttkäker 4.10.17
 Gefr. Hermann Schüttkäker 22.3.18
 Gefr. Bernhard Steckmann 7.4.18
 Gren. Wilhelm Prange 27.5.18
 Musk. Willi Boldt 27.10.18

Strickershagen***
 Res. Willi Bergunde 22.11.14
 Gefr. Walter Wockenfuß 15.3.15
 Musk. Hermann Gemkow 28.3.15
 Landstrm. Franz Bätber 19.4.16
 Landstrm. Paul Ruch 19.10.16
 Musk. Ferdinand Bergunde 24.11.16
 Landstrm. Karl Bottin 5.9.17
 Heizer Ernst Hildebrandt 19.9.18
 Musk. Willi Schoodt 15.10.18
 Ob. Prim. Lothar Schumacher 13.11.18

Nazwy miejscowości przywołane
 na tablicach:

- * Niestkowo
- ** Zimowiska
- *** Przewłoka

■ *Zochowo – pomnik poległych w I wojnie światowej*

Stojący opodal kościoła pomnik poległych w I wojnie światowej zbudowano z dwustopniowej, murowanej i kamiennej podstawy, na której ustawiono – wsparty na mniejszych kamieniach – głaz z inskrypcją.

Napis na pomniku:

DAS DANKBARE
SOCHOW SEINEN IM
WELTKRIEGE 1914-1918
GEFALLENEN HELDEN
UND WEN DEN TOD
IM HEILIGEN KAMPFE
FAND RUHT AUCH IN
FREMDER ERDE IM
VATERLAND.

(Bohaterom poległym w wojnie światowej 1914-18 – wdzięczni mieszkańcy Zochowa.

A kto znalazł śmierć w świętej walce, ten nawet w obcej ziemi spoczywa jak w ojczyźnie.)

Na pierwszym stopniu podstawy widoczna jest data postawienia monumentu: 1925. (Erbaut: 1925.)

■ *Żelkowo – pomnik poległych
w I wojnie światowej*

Pomnik stoi przed kościołem. Na trójstopniowej podstawie z kamiennej kostki ustawiono trzy połączone kamienne stele, spośród których wyrasta kamienny krzyż. Na wszystkich stelach występowały wklęsłoryte napisy. Obecnie są prawie nieczytelne z powodu widocznych prób ich skuwania i wypełnienia betonem.

Najlepiej zachował się napis na trzecim stopniu podstawy:

WIR WOLLEN SEIN
EIN EINIG VOLK.

(Chcemy być jednym Narodem.)

Na frontowej steli umieszczono wers 13 z rozdziału 15 Ewangelii św. Jana:

NIEMAND HAT GRÖßERE
LIEBE DENN DIE, DASS
ER SEIN LEBEN LÄSSET
FÜR SEINE FREUNDE.

*(Nikt nie ma większej miłości
od tej, gdy ktoś życie swoje
oddaje za przyjaciół swoich.)*

Na dwóch pozostałych stelach
znajdowała się lista poległych z
datą i miejscem śmierci.

Nazwiska poległych:

Funker Stöwer Arthur Sorchow 27.7.1918
Musk. Garber O. 18.7.1918 Frankreich
Schütze Schmidt August Sorchow 29.4.1918, Finnland
Musk. Zaddach Fritz Sorchow 21.4.1918
Musk. Berg Ernst Sorchow 18.4.1918, im Westen
Kan. Garbe Gustav Sorchow 26.2.1918 Frankreich
Serg. Bonnke Wilhelm Sorchow 20.2.1918, Russland
Uffz. Zaddach Richard Sorchow 3.11.1917, bei Laon gefallen
Kanonier Karlin/Kerlin Gustav Sorchow 24.10.1917 Flandern
? Desens R. ?
? Kranzusch B. ?
Gefreiter Zaddach Ernst Sorchow 06.08.1916 an der Somme

Miejsca przywołane na pomniku:

Frankreich - Francja
Finnland - Finlandia
Im Westen - na froncie zachodnim
Russland - Rosja
bei Laon gefallen - w bitwie pod Laon
Flandern - Flandria
an der Somme - w bitwie nad Sommą

■ *Żelkowo – kamienna wieża*

Na wzgórzu nad cmentarzem w Żelkowie znajduje się wysoka na 7-8 metrów kamienna wieża o nieznanym przeznaczeniu (pomnik rodowy, pomnik poległych w wojnach 1866 - 1871?).

Nie występują na niej jakiegokolwiek napisy ani ślady po zniszczonych tablicach.

■ *Żelkówko – trzon pomnika poległych w I wojnie światowej*

Uszkodzony kamiennie-betonowy trzon pomnika poległych w czasie I wojny światowej mieszkańców wsi o wymiarach ok. 200 x 100 x 100 cm znajduje się w lesie na południe od miejscowości, na szczycie wysokiej ściany jaru.

Jest bez zerwanego i leżącego opodal kamiennego przykrycia. Wyrwana część granitowych kostek odsłania betonowe wnętrze pomnika.

Żelbetonowa płyta epitafijna z wypukłym napisem została rozbita, zachowały się jedynie niewielkie jej szczątki, na jednym widoczny jest wizerunek Krzyża Żelaznego.

■ Żoruchowo – pomnik poległych w I wojnie światowej

Kamienny pomnik postawiono na nieużywanym dzisiaj i doszczętnie zniszczonym przedwojennym cmentarzu wiejskim. Pierwotnie wznosił się prawdopodobnie na ok. 5-6 metrów. Część dolną tworzyło 17 (?) tablic w kształcie owalnych steli umieszczonych w dwóch kręgach – jeden nad drugim, zawierających dane żołnierzy. Powyżej umieszczony był prostokątny blok z inskrypcją.

Treść inskrypcji:

DEM GEDÄCHTNIS /
UNSERER HELDEN / DIE
IM VÖLKERRINGEN /
1914-1918 IN TREUER
PFLICHTERFÜLLUNG MIT
/ GOTT FÜR KÖNIG / UND
VATERLAND / KÄMPFTEN
UND STARBEN.

*(Pamięci naszych bohaterów,
którzy walczyli i polegli
w zmaganiach narodów
1914-1918, wiernie spełniając
swoją obowiązki wobec
Boga, Króla i Ojczyzny.)*

Ponad blokiem umieszczono głaz z krzyżem.

Napis na krzyżu:

DURCH / NACHT / ZUM / LICHT.

(Przez noc do światła.)

(Jedna z wersji niemieckiego tłumaczenia łacińskiego powiedzenia *Per aspera ad astra.*)

Górną część monumentu stanowiły: kamień z wizerunkiem hełmu żołnierskiego oraz podłużny głaz z wyrzeźbionym, wypukłym wizerunkiem miecza*. W II połowie lat 90-tych pomnik został zniszczony, prawdopodobnie przez mieszkańca pobliskiej miejscowości. Górne kamienie oderwano i rozrzucono, tablice wyrwano i przewrócono.

Na zdjęciu wykonanym w 1994 roku widać już początek destrukcji – wyrwane z obsady zostały niektóre z tablic. W roku 1998 pomnik był już całkowicie rozbity.

Napisy na stelach:

1. *Musketier / Desens Reinhard / 07.08.1898 / 24.10.1917 / Flander*
2. *Gefreiter / Zaddach Ernst / 02.07.1893 / 06.08.1916 / Frankreich*
3. *Sergeant / Topel Max / 21.07.1888 / 19.05.1918 / Frankreich*
4. *Musketier / Kritsch Georg / 29.12.1894 / 13.09.1915 / Russland*
5. *[Landstm]. / Muller Reinhold / 28.02.1878 / 25.08.1916 / Russland*
6. *Kanonier / Kerlin Gustaw / 07.05.1885/ 24.10.1917 / Frankreich*
7. *Schütze / Schmidt Erich / 24.09.1895/ 29.04.1918 / Finnland*
8. *Lehrer / Lippert Paul / 03.05.1885 / 19.11.1915 / Russland*
9. *Musketier / Kranzusch Bernhard / 29.01.1893 / 15.11.1916 / Frankreich*
10. *Musketier / Karlach Otto / 01.10.1893 / 01.12.1914/ Russland*
11. *Uffz. / Zaddach Richard / 21.03.1893 / 03.11.1917 / Frankreich*
12. *Musketier / Zaddach Fritz / 22.02.1896 / 21.04.1918 / Frankreich*
13. *Musketier / Garbe Otto / 12.03.1897 / 18.07.1915 / Frankreich*
14. *Musketier / Berg Ernst / 15.09.1890 / 18.04.1918 / Frankreich*

Napisy wyróżnione pismem pochyłym znajdują się na przewróconych tablicach i są obecnie niemożliwe do odczytania.

* Pomnik ten, dzięki umieszczonym na nim inskrypcjom i symbolom, można zaliczyć do najbardziej nacjonalistycznych i rewanżystowskich pomników wzniesionych w okresie międzywojennym na terenie powiatu słupskiego.

*Pomniki wystawione poległym
przez ich rodziny*

■ *Słupsk – kilka kamiennych nagrobków*

Zwałowisko niemieckich nagrobków na Cmentarzu Komunalnym w Słupsku w czasie likwidacji dawnych pomników w połowie lat 70-tych XX wieku.

Na cmentarzu słupskim upamiętniani byli żołnierze, którzy zginęli w toczonych w XIX i na początku XX wieku wojnach. Należy przypuszczać, że w większości nagrobki poświęcone poległym w walce były cenotafami, czyli pomnikami symbolicznymi, nie stawianymi na miejscu pochówku zwłok. Rzadko bowiem możliwe było sprowadzenie ciała poległego, chyba, że był on wyższym oficerem.

Skoro w I wojnie światowej poległo około 1000 mieszkańców Słupska, to można sobie wyobrazić, jak wiele podobnych obiektów znajdowało się na cmentarzu słupskim. Obecnie pozostało jedynie kilka kamieni nagrobnych zebranych w lapidarium oraz w innych miejscach słupskiej nekropolii.

■ Nagrobek rodziny Burzlaff

Nagrobek wystawiły dzieci dla uczczenia pamięci rodziców – Konrada i Idy Burzlaff oraz brata fundatorów – Augusta Burzlaffa.

Fragment inskrypcji na nagrobku dotyczący tego ostatniego brzmi:

ZUM GEDÄCHTNIS
UNSERES LIEBEN
BRUDERS / AUGUST
BURZLAFF / 25.4.1894
GES. 22.1.1916 / IN
WIRRES FRANKREICH
/ IM LEBEN WERT UND
TEUER / IM TODE
UNVERGESSLICH.

*(Dla upamiętnienia
naszego kochanego brata
Augusta Burzlaffa, ur.
25.4.1894, zm. 22.1.1916
w Wirres we Francji.
Za życia cenny i drogi, po
śmierci niezapomniani.)*

■ *Krzyż rodziny Gabey*

Betonowy krzyż wystawiony dla uczczenia pamięci rodziców – Johanna i Gerty Gabey oraz ich syna – Willy'ego. Zdjęcie to wykonano w latach 70-tych, kiedy likwidowane były ostatnie niemieckie kwatery na Cmentarzu Komunalnym w Słupsku.

Fragment inskrypcji umieszczony na krzyżu, a dotyczący poległego żołnierza:

ZUM GEDENKEN / AN UNSERN... / LIEBE SOHN /
SCHÜTZE / WILLY GABEY / 11.8.1897 / GEF. 10.8.1917...

*(Ku pamięci naszego kochanego syna, strzelca Willy'ego
Gabey, ur. 11.8.1897, poległego 10.8.1917.)*

■ ***Płyta dla uczczenia pamięci
Gustawa oraz Valtera Voss***

Niewielka płyta z czarnego kamienia wystawiona została dla uczczenia pamięci prawdopodobnie ojca i syna.

Fragment inskrypcji dotyczący Waltera Voss brzmi:

FÜR DAS
VATERLAND FIEL
/ WALTER VOSS
/ GEB. D. 26 MAI
1892 / GEST. D. 18
NOVEMBER 1914 /
AUF WIEDERSEHEN!

*(Za Ojczyznę padł Walter Voss,
ur. d. 26 maja 1892, zm. d. 18 listopada 1914.
Do ponownego spotkania!)*

■ Nagrobek Wilhelma Mielke

Kamienny nagrobek wykonano z jednej bryły. Znajduje się na nim niewyraźny, wklęsłoryty napis:

DEN HELDENTOD...
/ DER KAUFMANN
WILHELM MIELKE /
RES. INF[ANTERIE]
REG. 2/211 / GEB.
25.2.1895 / GEST.
1.3.1916 / IM RES.
FELDLAZARETT
75 FLANDERN /
MARKUS. 10.45.

*(Śmiercią bohaterską
zginął kupiec Wilhelm
Mielke [żołnierz]
2. kompanii 211
Rezerwowego Pułku
Piechoty. Ur. 25.2.1895,
zm. 1.3.1916
w Rezerwowym
Szpitalu Polowym
Nr. 75 we Flandrii.)*

Przywołany jest też na nim wers 45 rozdz. 10 Ewangelii św. Marka:

DENN AUCH DES MENSCHEN SON IST NICHT KOMEN
/ DAS ER JM DIENEN LASSE / SONDERN DAS ER DIENE /
VND GEBE SEIN LEBEN ZU BEZALUNG FUR VIELE.

*(Bo i Syn Człowieczy nie przyszedł, aby Mu służono, lecz
żeby służyć i dać swoje życie na okup za wielu.)*

■ Stela poświęcona Wilhelmowi Nickelowi

Kamienna stela wykonana została z czarnego kamienia. Treść umieszczonej na niej inskrypcji brzmi:

HIER RULET
IN GOTT / DER
WEHRMANN /
WILHELM NICKEL
/ GEB. 5. DEZBR.
1876 / GEST. 4.
DEZBR. 1914 / IM
LAZARETT ZU
WRESCHEN. / ACH
ZU FRÜH BIST DU
GESCHIEDEN /
UND UMSONST
WAR UNSER
FLEHN / RUHE
SANST IN GOTTES
FRIEDEN / BIS
WIR EINST UNS
WIEDERSEHN.

(Tu spoczywa w Bogu szeregowy Wilhelm Nickel, ur. 9 grudnia 1876, zm. 4 grudnia 1914 w szpitalu we Wreschen [Września]. Odszedłeś zbyt wcześnie / Mimo naszych błagań / Śpij spokojnie w Panu / Aż do ponownego spotkania.)

■ *Nagrobek Anny Zilske i jej brata Friedricha*

Kamienny nagrobek został wystawiony przez rodziców poległego Friedricha. Umieszczony na nim napis poświęcony żołnierzowi brzmi:

ZUM ANDENKEN / AN
UNSERN GEFALLENEN
SOHN / FRIEDRICH

*(Ku pamięci naszego
poległego syna Fryderyka.)*

■ *Borzęcino – nagrobek Kurdta Ernsta Wilhelma von Heydebrecka*

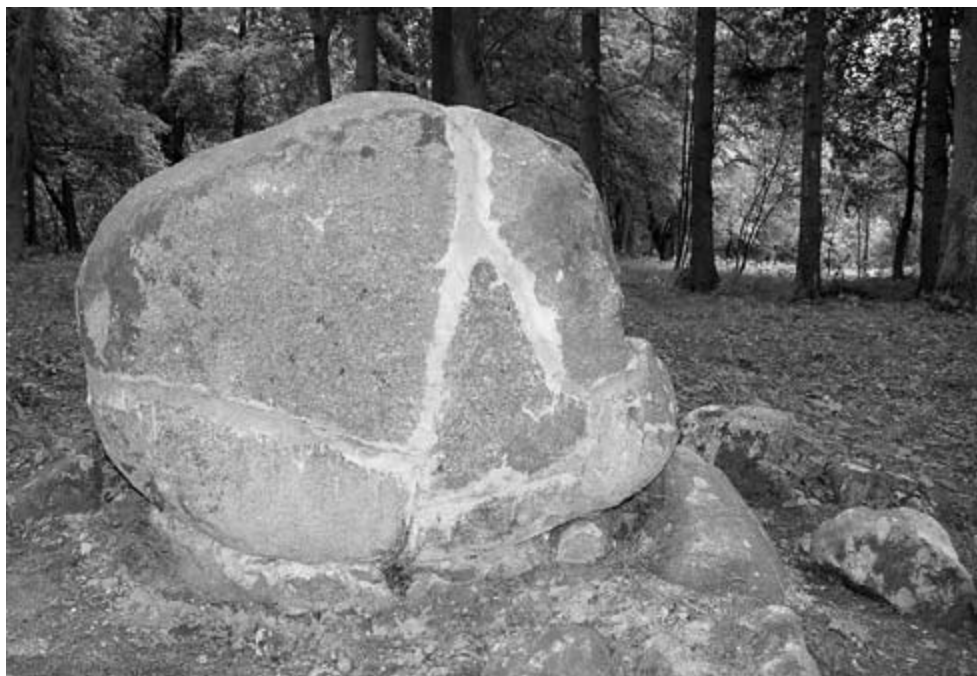
Symboliczny nagrobek oficera marynarki niemieckiej znajdował się na terenie cmentarza rodzowego. Po 1945 roku został zniszczony. W 2009 poskładano go z rozbitych kawałków i umieszczono ponownie na cmentarzu.

Na podstawie zespojonych zaprawą kamieni ustawiono owalny głaz z wrytym na przedniej płaszczyźnie napisem.

Napis umieszczony na nagrobku:

KURDT ERNST WILHELM VON HEYDEBRECK. KAISERL.
DEUTSCHER KAPITÄNLEUTNANT. IM KRIEGE KAISERL.
OSMANISCHER KORVETTENKÄPITAN UND KOMMANDANT
DES KREUZERS HAMICHE. MIT DER MIDILLI (BRESLAU)
UNTERGEGANGEN, FÜR TOT GEMELDET UND BETRANERT.
2 JAHRE GEFANGENSCHAFT IN AEGYPTEN. NACH
ZUSAMMENBRUCH UNSERES KAISERREICHES BERTRETER
DEUTSCHER INTERESSEN IN DER TÜRKEI. AN DEN FOLGEN
VON KRIEG UND GEFANGENSCHAFT GESTORBEN 9.3.1928 ZU
KONSTANTINOPEL. DORT LIEGT SEIN GRAB UNTER CYPRESSEN.

(Kurd Ernst Wilhelm von Heydebreck. Kapitan niemieckiej cesarskiej marynarki wojennej, podczas wojny komandor podporucznik osmańskiej marynarki wojennej i dowódca krążownika „Hamiche”. Zatonął z krążownikiem „Midilli” (Breslau), uznany i uczczony jako zmarły, przez dwa lata przebywał w niewoli w Egipcie, po upadku naszego Cesarstwa reprezentował interesy Niemiec w Turcji. Zmarł 9.3.1928 roku w Konstantynopolu wskutek następstw wojny i niewoli, tam też został pochowany pod cyprysami.)*

* Lekki niemiecki krążownik Breslau po wybuchu I wojny światowej operował na wodach Morza Śródziemnego i zdołał, wraz z krążownikiem liniowym Goeben przedrzeć się do Turcji. Tam został zakupiony przez Turcję, załogi niemieckie dalej pełniły na nim służbę – jako żołnierze tureccy.

■ *Cecenowo – chrzcielnica za powrót zięcia z wojny*

Kamienna, neogotycka chrzcielnica wotywna, o podstawie ozdobionej płycinami, czaszy ośmiobocznej, zwieńczonej gzymsem została ufundowana przez teściów – Otto von Krockow-Rumbske i Antonie von Bonin w podzięce za powrót zięcia Wilhelma von Zitzewitz z wojny francusko-pruskiej.

W czterech płycinach czaszy znajduje się napis:

IN DANKBARER /
ERINNERUNG FÜR DIE /
DURCH GOTTES GNADE /
ERFOLGTE GLÜCKLICHE /
RÜCKKEHR / IHRES LIEBEN /
SCHWIEGERSOHNES / WILHELM
/ VON / ZITZEWITZ / AUS DEM
GLORREICHEN / FELDZUGE
1870/71 / DER KIRCHE IN
ZEZENOW / GEWIDMET /
OTTO VON / KROCKOW-
RUMBSKE / UND FRAU
ANTONIE / GEB. VON BONIN
/ D[EN] 16 DECEMBR 1872.

(Na wdzięczną pamiątkę za powrót dzięki Bożej łasce naszego zięcia Wilhelma von Zitzewitz z chwalebnej kampanii 1870/71 kościołowi w Cecenowie ofiarowali Otto von Krockow-Rumbske i pani Antonina, urodzona von Bonin dnia 16 grudnia 1872.)

■ *Duninowo – stela poświęcona Martinowi Schubringowi*

Zachowana na wiejskim cmentarzu, wykonana z jednej bryły granitu, ostro zwieńczona stela ze śladami urwanych śrub przytrzymujących niegdyś

prawdopodobnie wizerunek Krzyża Żelaznego, przypomina o śmierci Martina i Maksa Schubringa.

Napis na tablicy:

MARTIN
SCHUBRING /
FLIEGERLEUTNANT
/ *17.2.1892
10.11.1917 /
ZUM ANDENKEN
AN / MAX
SCHUBRING / LT.
RES. INF. RGT. 32 /
*29.5.1889 + 11.8.1917
RUMÄNIEN

■ *Kusowo – podstawy pod nagrobne krzyże poległych żołnierzy*

Na zniszczonym cmentarzyku można odnaleźć dwie porzucone, nadłamane podstawy pod wyrwane z obsady żeliwne krzyże żołnierzy poległych w I wojnie światowej lub kombatantów tej wojny, zmarłych w okresie międzywojennym.

Podstawy są w kształcie granitowych prostokątów i mają tablice na przedniej płaszczyźnie. Na tablicach znajduje się wizerunek Krzyża Żelaznego z wrytą na górnym ramieniu zamkniętą koroną, w środku literą W i datą 1914 na dolnym ramieniu.

Na podstawach nie występują jakiegokolwiek napisy.

Obok tych podstaw leży porzucona, niewielka kamienna podstawa pod krzyż upamiętniająca zmarłego w 1918 roku rosyjskiego jeńca wojennego.

Napis wykonany cyrylicą na tej podstawie (w tłumaczeniu):

*Jeniec wojenny
Nikifor S. Stiepanow
[pochodzący ze] wsi
Mickowo w powiecie
...nīporotowskim w guberni
witebskiej, urodzony
w 1890 roku, zmarł
23 listopada 1918 roku.*

■ *Lubuczewo – nagrobek weterana wojny francusko-pruskiej*

Nagrobek weterana (prawdopodobnie wojny francusko-pruskiej 1870 - 1871) leży porzucony na zniszczonym cmentarzu wiejskim. Wykonany jest z jednej bryły kamienia, ma pismo wklęsłoryte, wypełnione czarną farbą.

Umieszczono na nim napis:

VETERAN /
FERDINAND
STÜRZEL /
* 23.9.1848
+ 19.2.1940 /
SCHLAFE SANFT!

- ***Lubuń – żeliwny krzyż
upamiętniający Richarda Kautza***

Krzyż o trójliściennych zakończeniach ramion znajduje się na wiejskim cmentarzu.

Napis umieszczony na krzyżu:

HIER RUHT / IN GOTT / RICHARD KAUTZ / GEB. 7. FEBR.
1890, GEST. DEN HELDENTOD FÜRS VATERLAND IM
LAZARETT NEUEWELT BEI BERLIN AM 3. NOV. 1918.

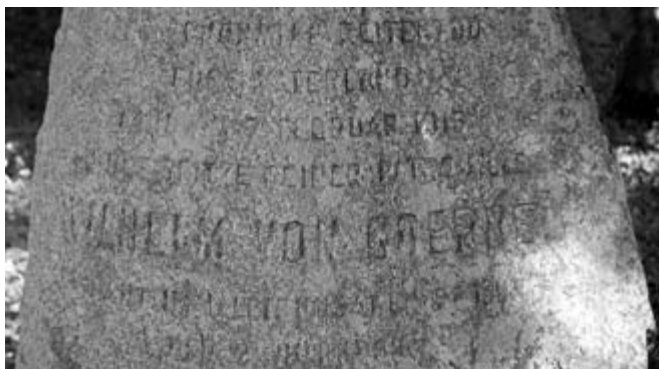
(Tu spoczywa w Bogu Richard Kautz, ur. 7. lutego 1890, zm. śmiercią bohatera za Ojczyznę w szpitalu Neuewelt pod Berlinem 3 listopada 1918.)

■ *Wieszyno – nagrobek Wilhelma von Goerne*

Postawiony na opuszczonym cmentarzu rodzowym nagrobek syna właściciela miejscowych dóbr, wykonany został z jednej bryły kamiennej. Na jego przedniej płaszczyźnie znajduje się wklęsłoryta inskrypcja:

DEN SCHÖNSTEN
REITERTOD /
FÜRS VATERLAND
/ FAND AM 7
FEBRUAR 1915 /
DER SPITZE SEINER
PATROUILLE
/ WILHELM
VON GOERNE
/ LEUTNANT
LEIBHUSAREN
RG. NR. 1 / GEB.
2 JULI 1898

(*Wilhelm von Goerne porucznik 1. Przybocznego Pułku Huzarów, urodzony 2 lipca 1898 roku, walcząc za Ojczyznę zginął chwalebłą śmiercią żołnierską na czele swojego patrolu, w dniu 7 lutego 1915.*)

*Lista nazwisk mieszkańców Słupska
poległych, zmarłych i zaginionych
w czasie I wojny światowej, umieszczonych
do 1945 roku na drewnianych tablicach
w kościele Mariackim w Słupsku*

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Kanonier	Julius	Abraham	29.01.1875	16.04.1917	1. Nassauschise Feldartillerie Regiment Nr. 27
Musketier	Johann	Adam	25.07.1894	24.11.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Jäger	Paul	Adam	06.09.1885	17.09.1915	Reserve Jäger Bataillon Nr. 2
Landsturmpflichtiger	Paul	Adam	09.12.1888	19.05.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Wehrmann	Hermann	Adam II	15.10.1881	26.09.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Unteroffizier	Friedrich	Ahlgrumm	08.11.1893	24.10.1918	Fussartillerie Regiment Nr. 17, Stab III Batterie
Wehrmann	Willi	Albert	24.03.1883	20.07.1915	Infanterie Regiment Nr. 342
Unteroffizier der Reserve	Artur	Albrecht	23.11.1886	29.07.1915	2. Pionier Bataillon Nr. 17
Musketier	August	Albrecht	19.05.1898	20.06.1918	Oldenburgisches Infanterie Regiment Nr. 91
Obermatrose	Berthold	Albrecht	25.03.1892	01.06.1916	SMS Pommern
Gefreiter	Burkhardt	Albrecht	13.03.1898	01.03.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 260
Landsturmmann	Emil	Albrecht	18.05.1880	15.10.1918	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Jäger	Erich	Albrecht	15.01.1896	07.10.1918	Jäger Ersatz Bataillon Nr. 2
Schütze	Friedrich	Albrecht	02.09.1899	22.10.1918	3. Ersatz Maschinengewehr Kompagnie XVII Armee Korps
Unteroffizier der Reserve	Gustaw	Albrecht	24.01.1892	11.11.1914	Königin Augusta Garde-Grenadier Regiment Nr. 4
Jäger	Jonannes	Albrecht	18.02.1896	17.11.1917	Jäger Bataillon Fürst Bismarck (Pommersches) Nr. 2
Muskietier	Karl	Albrecht	31.05.1898	06.10.1917	Infanterie Regiment Nr. 450
Unteroffizier	Karl	Albrecht	10.06.1879	06.08.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Kriegsfreiwillige	Kurt	Albrecht	09.08.1885	11-16.11.1914	Infanterie Regiment Nr. 344
Ersatz Rekrut	Otto	Albrecht	31.08.1886	24.01.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Kanonier	Paul	Albrecht	25.10.1879	...01.1918	Reserve Feldartillerie Regiment Nr. 28
Unteroffizier	Paul	Albrecht	28.07.1876	14.08.1915	Infanterie Regiment Nr. 344
Fahrer	Theodor	Albrecht	26.05.1874	04.02.1919	Fussartillerie Regiment Nr. 2
Unteroffizier	Willy	Albrecht	24.08.1882	??02.1917	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Landsturmpflichtiger	Franz	Albrecht II	24.07.1883	05.08.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Musketier	Arnold	Alexander	09.06.1895	17.10.1916	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
Musketier	Willi	Arndt	16.07.1891	16.12.1914	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
	Otto	Bahr		vermisst	
Gefreiter	Georg	Bandemer	29.04.1898	23.03.1918	Infanterie Regiment von der Goltz (7. Pommersches) Nr. 54

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Gefreiter	Ernst	Bansemmer	29.05.1878	15.12.1917	Feldartillerie Regiment Nr. 81
Ersatz Reservist	Franz	Banske	29.09.1889	01.07.1917	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Wehrmann	Reinhold	Banske	10.10.1884	16.04.1915	Landsturm Infanterie Regiment Nr. 5
Ersatz Reservist	Wilhelm	Barkowski	02.01.1887	14.07.1916	Infanterie Regiment Nr. 343
Leutnant der Reserve	Alexander	Barner	12.09.1886	15.09.1914	2. Hannoversches Infanterie Regiment Nr. 77
Landsturmpflichtiger	Ludwig	Barnett	23.01.1887	07.03.1919	Feldartillerie Regiment Nr. 55
Pionier	Wilhelm	Barnett	08.08.1888	29.11.1914	Pionier Bataillon Nr. 17
Gefreiter	Eduard	Bartke	17.11.1886	17.04.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 61
Feldwebel Leutnant	Ernst	Bartlau	30.10.1875	07.01.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Musketier	Artur	Barz	22.09.1894	02.07.1915	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
	Paul	Barz		13.05.1918 (?)	
Sanitäts Unteroffizier	August	Baschelke	26.09.1882	27.08.1917	Landsturm Infanterie Regiment Nr. 5
Musketier	Richard	Basilius	21.08.1885	05.04.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Gefreiter	Gustav	Bastubbe	06.09.1877	29.05.1916 Russische zeit	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Musketier	Erwin	Becker	03.02.1894	30.04.1916	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Leutnant der Reserve	Fritz	Becker	08.12.1892	12.10.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 208
Unteroffizier	Johann	Becker	18.04.1894	29.05.1917	Bayerisches Schutzstaffel Nr. 28
Musketier	Erich	Behnke	04.02.1892	27.06.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Musketier	Otto	Behnke I	18.05.1893	20.12.1914	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Kanonier	August	Berg	20.09.1891	27.10.1914	Thorner Feld Artillerie Regiment Nr. 81
Sergeant	Emil	Bergunde	07.12.1892	08.03.1919	Pionier Bataillon Nr. 17
Gefreiter	Friedrich	Bergunde	05.07.1889	12.06.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
	Heinrich	Burgunde	02.11.1885	28.11.1914	
Gefreiter	Willi	Bergunde	30.09.1894	25.09.1916	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Grenadier	Willy	Bergunde	14.01.1895	14.04.1918	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
Hauptmann	Otto	Berndt	26.03.1873	15.07.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Gefreiter	Walter	Berndt	20.04.1895	20.08.1918	Feldartillerie Regiment Nr. 47
Gefreiter	Johannes	Bernhard	18.12.1872	22.03.1917	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Landsturmann	Gustaw	Bernitzki	19.05.1873	05.01.1918 05.01.1916	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Gefreiter	Willi	Besuch	24.11.1898	08.04.1918	Badisches Leib Grenadier Regiment Nr. 109
Pionier	Emil	Bieck	30.12.1882	01.10.1918	Feldbahn Betriebs Kompagnie Nr. 120
Unteroffizier	Leonhard	Binsch	29.09.1892	12.03.1918	Fussartillerie Regiment Nr. 25
Unteroffizier	Arthur	Bintsch	23.03.1889	24.02.1915	Ersatz Festungs Maschinengewehr Abteilung 2
Gefreiter	Heinrich	Birkholz	13.07.1895	14.06.1918	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Musketier	Max	Birr	09.08.1895	02.05.1915	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Reservist Kanonier	Hermann	Bissei	29.06.1888	30.06.1918	Feldartillerie Regiment Nr. 72
Schütze	Robert	Blaeske	03.04.1896	09.03.1915	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Wehrmann	Berthold	Block	12.07.1886	20.08.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Wehrmann	Nikolaus	Blum	06.04.1877	11.10.1914	Landsturm Infanterie Regiment Nr. 5
Landsturmmann	Karl	Blumberg	02.12.1897	06.03.1917	Reserve Infanterie Regiment Nr. 211
Kanonier	Otto	Bochert	23.05.1880	28.09.1917	Kurmärkischen Feldartillerie Regiment Nr. 39
Kanonier	Ernst	Bock	15.01.1878	02.08.1915	2. Westpreussisches Fussartillerie Regiment Nr. 17
Ersatz Reservist	Fritz	Boer	26.11.1889	29.05.1916 Russische zeit	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Leutnant der Reserve	Karl	Bohm	27.12.1894	07.05.1918	Garde Füsilier Regiment
Jäger zu Pferde	Willi	Bolduan	13.02.1886	30.01.1917	Feld.Rekr. Depot der X Armee Kavalerie Abteilung
Gefreiter	Emil	Bolle	10.05.1887	05.05.1915	Jäger Bataillon Fürst Bismarck (Pommersches) Nr. 2
Musketier	Erwin	Bolle	10.07.1898	25.10.1918	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Unteroffizier	Robert	Bölle	20.10.1879	16.11.1914	Feldartillerie Regiment Nr. 36
Unteroffizier	Karl	Bölling	07.02.1891	14.06.1915	Grenadier Regiment König Friedrich Wilhelm I (2. Ostpreussisches) Nr 3
Landsturmmann	Albert	Bonke	15.09.1874	22.10.1915	Landsturm Infanterie Bataillon Schlawe
Musketier	Carl	Bonke	09.09.1897	10.12.1916	Infanterie Regiment Nr. 375
Musketier	Franz	Bonnke	13.07.1894	26.10.1917	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Leutnant der Reserve	Ernst	Borchardt	04.10.1887	13.11.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Landsturmpflichtiger	Paul	Borchardt	26.04.1896	21.06.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Reservist	Friedrich	Bordel	22.03.1888	13.12.1914	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Sergeant	Paul	Bordel	05.09.1872	25.12.1917	1. Rheinische Train-Abteilung Nr. 18 Etapen Pferde Depot 78

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Grenadier	Karl	Born	21.09.1894	19.04.1919	Bezirks Kommando Stolp
Musketier	Walter	Borowski	27.06.1894	08.10.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Kriegsfreiwillige	Georg	Borree	21.05.1896	23.10.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 215
Jäger	Hermann	Böttcher	12.04.1896	01.11.1915	Reserve Jäger Bataillon Nr. 2
Landsturmmann	Wilhelm	Brandt	28.04.1877	27.09.1916	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Landsturmpflichtiger	Ernst	Breitbeck	13.07.1887	29.07.1918	Infanterie Regiment Nr. 402
Obermatrose	Albert	Brose	29.06.1881	13.06.1918	2. Matrosen Bataillon
Leutnant der Reserve	Paul	Brose	25.12.1892	12.04.1918	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Landwehrmann	Karl	Brüggemann	27.06.1875	22.10.1916	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Landsturmmann	Hermann	Brunke	13.02.1875	18.11.1914	Landsturm Infanterie Bataillon Schlawe
Reservist	Karl	Brunke	21.09.1886	27.05.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Landsturmmann	Bruno	Brüsewitz	24.02.1888	15.07.1918	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
Flieger	Willi	Bublitz	11.10.1898	04.02.1919	Flieger Ersatz Abteilung Nr. 4 Elsenmühle bei Posen
Ersatz Reservist	Max	Buchert	18.02.1887	17.03.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Landsturmmann	Otto	Buchert	19.06.1882	03.12.1918	Infanterie Regiment Nr. 424
Unteroffizier	Arthur	Buhrke	12.10.1894	25.08.1918	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Wehrmann	Paul	Burde	14.09.1883	28.08.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Wehrmann	Paul	Burgunde	15.03.1881	04.02.1917 Alten Stils	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Gefreiter	Arthur	Busch	06.09.1892	14.03.1917	Infanterie Regiment Nr. 343
Landsturmpflichtiger	Friedrich	Büsch	27.07.1894	15.04.1917	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Gefreiter	Waldemar	Busse	25.07.1891	13.04.1918	Feldartillerie Regiment Nr. 71, Ersatz Abteilung
Grenadier	Franz	Butzke	03.03.1894	11.03.1915	Colbergsches Grenadier Regiment Graf Gneisenau (2. Pommersches) Nr. 9
Unteroffizier	Arthur	Cassel	26.02.1891	12.04.1917	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Unteroffizier	Marjan	Ciesielski	25.03.1893	11.06.1918	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Leutnant der Reserve	Erich	Claessen	09.11.1886	09.09.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 67
Unteroffizier	Friedrich	Corduan	02.05.1889	06.11.1917	Feldartillerie Regiment Nr. 41 Immobile Ersatz Abteilung
Ersatz Reservist	Friedrich	Corinth	29.12.1891	17.02.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Muskieter	Walter	Czirr	30.12.1896	19.09.1917	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Schütze	Franz	Dackweiler	27.01.1896	23.05.1917	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Schütze	Maximilian	Dahlke	02.04.1895	24.10.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 107
Musketier	Hugo	Damaske	18.01.1894	26.09.1915	Infanterie Regiment Nr. 343
Feld Bäcker	Willi	Danelius	14.04.1896	24.05.1917	Feld Bäckerei Kolonne Nr. 73
Muskieter	Karl	Darsow	27.08.1895	06.06.1917	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Gefreiter der Landwehr	Franz	Daske	10.12.1886	11.10.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Bäcker	Julian	Dasse	04.04.1871	31.12.1917	Bäckerei Kolonne Nr. 159
Husar	Paul	David	18.10.1895	16.05.1918	Husaren Regiment Nr 4
Unteroffizier	Max	Deckart	19.08.1876	16.11.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Reservist	Max	Dehling	28.04.1888	01.01.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Musketier	Hermann	Delin	08.01.1893	15.07.1915	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Landsturmpflichtiger	Arthur	Dettmann	03.04.1887	31.08.1915	Infanterie Regiment Nr. 375
Unteroffizier	Eduard	Dettmann	22.03.1895	24.04.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 212
Musketier	Franz	Dettmann	06.11.1894	19.03.1918	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Gefreiter der Reserve	Karl	Dittmann	13.09.1891	23.10.1918	Feldartillerie Regiment Nr. 72
Matrose der Reserve	Willi	Dittmann	09.02.1889	27.02.1918	II Matrosen Division
Jäger	Friedrich	Dittmer	25.05.1889	27.05.1915	Reserve Jäger Bataillon Nr. 2
Kriegsfreiwillige	Emil	Dollase	07.08.1897	15.08.1916	1. Garde Reserve Regiment
Wehrmann	Albert	Domke	09.09.1884	14.01.1916	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Sanitats Unteroffizier	Johannes	Domke	04.05.1891	22.12.1914	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Gefreiter	Otto	Domke	24.07.1879	28.10.1918	Feldartillerie Regiment Nr. 85
Musketier	Franz	Donow	10.01.1894	24.10.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 61
Wehrmann	Reinhold	Donow	09.01.1881	06.10.1914	Landsturm Infanterie Regiment Nr. 5
Landsturmmann	Erich	Draeger	17.12.1899	17.04.1918	Feld. Rekrut Depot Heeres... Eichborn DFP 2005
Landsturmmann	Friedrich	Dreher	17.08.1874	21.01.1919	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Unteroffizier	Friedrich	Dreieichmann	18.05.1892	26.10.1918	Flieger Beobachter Schule Stolp, k. 2
Musketier	Albert	Dümcke	18.12.1894	02.08.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 61
Unteroffizier der Reserve	Robert	Durdel	10.07.1886	20.09.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Wehrmann	Johann	Duske	25.09.1882	28.08.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Reservist	Karl	Duske	19.09.1889	24.12.1914	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Gefreiter	Otto	Duske	10.04.1893	05.05.1917	Füsilier Regiment (Magderburgisch) Nr. 36
Musketier	Otto	Duske	31.03.1895	26.06.1916	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Wehrmann	Heinrich	Ehlert	02.08.1881	09.04.1918	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Reservist	Ferdinand	Eichmann	30.08.1885	26.05.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Ersatz Reservist	Karl	Eichmann	18.01.1887	05.12.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 61
Gefreiter	Fritz	Eick	16.03.1880	25.08.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Torpedoheizer	Fritz	Eick	18.05.1896	19.08.1915	I Torpedo-Division
Reservist	Heinrich	Eick	24.09.1886	28.08.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Oberleutnant	Paul	Eitner	20.03.1860	08.07.1917	
Musketier	Robert	Elend	30.07.1888	01.07.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Musketier	Karl	Elfe	10.09.1895	18.10.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Vizefeldwebel	Walter	Endermann	25.11.1885	29.09.1918	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Oberleutnant der Reserve	Friedrich	Engel	25.09.1869	05.09.1916	3. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 129
	Karl	Eppinger		06.09.1916	
Gefreiter	Emil	Erdmann	09.08.1890	18.11.1916	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Rentenempfänger	Wilhelm	Erdmann	17.07.1879	04.07.1918	
Wehrmann	Karl	Fähnrich	27.06.1883	21.02.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Leutnant der Reserve	Walter	Fasold	14.11.1888	16.04.1917	1. Nassauisches Infanterie Regiment Nr. 87
Ersatz Reservist	Edmund	Faust	13.07.1884	02.10.1916	Infanterie Regiment Nr. 375
Kriegsfreiwillige	Ernst	Faust	22.04.1898	25.07.1916	Infanterie Regiment Prinz Moritz von Anhalt-Dessau (5. Pommersches) Nr. 42
Unteroffizier	Otto	Feege	20.07.1895	28.07.1917	Infanterie Regiment Vogel von Falkenstein (7. Westfälisches) Nr. 56, k.9
Gefreiter	Martin	Feja	08.11.1891	11.11.1914	Königin Augusta Garde-Grenadier Regiment Nr. 4
Kriegsfreiwillige	Johann	Felgner	21.12.1994	15.12.1914	Grenadier Regiment König Friedrich Wilhelm IV (1. Pommersches) Nr. 2
Kriegsfreiwillige	Kurt	Felsner	07.09.1897	05.04.1915	Brigade Ersatz Bataillon 7
Gefreiter	Johann	Fenski	11.06.1892	22.03.1918	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Jäger	Paul	Fernau	16.07.1896	09.10.1917	Reserve Jäger Bataillon Nr. 2
Unteroffizier	Georg	Fett	23.02.1887	20.09.1917	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Gardefüsilier	Friedrich	Fickinger	06.06.1897	20.10.1916	Garde Füsilier Regiment
Proviantandt ?	Otto	Finck	22.02.1889	22.10.1918	Proviant Depot Pr. Stargard
Gefreiter	Karl	Flemming	18.01.1898	02.02.1915	Infanterie Regiment von der Goltz (7. Pommersches) Nr. 54
Hauptmann	Konrad	Fliessbach	01.12.1863	10.06.1918	Kaiser Alexander Garde Grenadier Regiment Nr. 1
Unteroffizier	Willi	Formell	10.07.1889	22.11.1916	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Unteroffizier	Werner	Framke	15.01.1874	08.12.1915	Landsturm Infanterie Regiment Stolp I (XVII, 12), k. 4
Gefreiter	Franz	Frankenstein	11.04.1877	25.06.1916	Landsturm Infanterie Bataillon Stolp II (XVII.13)
Musketier	Paul	Frankenstein	31.08.1896	13.04.1918	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
	Georg	Franz		13.09.1915 (?)	
Landsturmmann	August	Freitag	08.05.1874	28.10.1916	2. Garnison Bataillon Graudenz
Gefreiter	Emil	Freitag	20.01.1890	30.07.1916	3. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 129
Kanonier	Paul	Freitag	20.09.1882	05.11.1918	2. Landwehr Fussartillerie Bataillon Nr. 84
Leutnant der Reserve	Siegfried	Freyer	30.01.1884	10.08.1917	Infanterie Regiment Nr. 375
Landsturmmann	Heinrich	Frick	10.11.1874	18.11.1914	Landsturm Infanterie Bataillon Schlawe
Musketier	Bruno	Frobel	23.09.1892	20.08.1914	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Wehrmann	Heinrich	Frobel	19.01.1882	27.05.1918	6. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 149
Pionier	Paul	Fuchs	17.10.1898	27.05.1918	Pionier Bataillon Nr. 17
Pionier	Bernhardt	Fülster		17.06.1918	Pionier Bataillon Nr. 17
Unteroffizier	Richard	Gabbert	28.10.1887	11.09.1917	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Muskieter	Ernst	Gabbey	24.07.1897	13.08.1917	10. Rheinisches Infanterie Regiment Nr. 161
Sergeant der Reserve	Paul	Gabbey	02.02.1887	12.04.1918	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Wehrmann	Otto	Gabbey	26.10.1884	09.10.1917	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Schütze	Willy	Gabbey	11.08.1897	10.08.1917	
Reservist	Richard	Ganth	17.09.1889	29.12.1914	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Offizier Stellvertretend	Gerhard	Garbe	21.08.1893	14.10.1918	2. Ersatz Maschinengewehr Kompagnie XVIII Armee Korps

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Grenadier	Otto	Gast	30.06.1896	16.02.1917	6. Garde Infanterie Regiment
Husar	Paul	Gast	07.10.1887	16.10.1918	Husaren Regiment Fürst Blücher von Wahlstatt (Pommersches) Nr. 5
Landsturmann	Robert	Gast	26.01.1873	02.05.1917	Landsturm Esatz Bataillon XVII, k. 5.
Oberjäger	Franz	Gatzlaff	04.05.1886	23.04.1918	Jäger Bataillon Fürst Bismarck (Pommersches) Nr. 2
Gefreiter	Hermann	Geffe	12.12.1887	24.03.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 91
Sergeant	Max	Geffe	27.01.1889	04.07.1918	Infanterie Regiment von Alvesleben (6. Brandenburgisches) Nr. 52
Jäger	Wilhelm	Geffe	02.08.1896	19.08.1917	Reserve Jäger Bataillon Nr. 2
Musketier	Fritz	Geffke	25.01.1895	18.08.1915	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Musketier	Walter	Gehrke	01.04.1897	12.04.1917	3. Niederschlesisches Infanterie Regiment Nr. 50
Vizefeldwebel Fähnrich	Wilhelm	Geiss	29.03.1899	21.10.1918	Infanterie Regiment von der Goltz (7. Pommersches) Nr. 54
Musketier	Fritz	Gemkow	04.12.1894	29.12.1914	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Gefreiter	Robert	Gemkow	13.01.1894	19.10.1918	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Gefreiter	Franz	Gerson	19.03.1974	20.10.1918	Flieger beobachter Schule Stolp
Ersatz Reservist	Friedrich	Geschke	24.05.1890	04.09.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Landsturmpflichtiger Obergefreiter	Heinrich	Gill	24.03.1883	21.07.1918	2. Westpreussisches Fussartillerie Regiment Nr. 17
Gefreiter	Albert	Gleffe	02.11.1875	27.10.1918	Etappen Pferde Depot Nr. 36
Jäger	Karl	Glende	07.03.1893	21.06.1915	Jäger Bataillon Fürst Bismarck (Pommersches) Nr. 2
Jäger	Konrad	Glende	14.01.1888	07.11.1914	2. Reserve Jäger Bataillon
	Walter	Glende		16.03.1915	
Kriegsfreiwillige	Wilhelm	Glende	11.06.1895	26.07.1915	Infanterie Regiment Nr. 344
Reservist	Wilhelm	Gliewe	14.10.1885	07.11.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Kanonier	Berthold	Glowczewski	14.05.1894	16.05.1918	Reserve Fussartillerie Regiment Nr. 17
Grenadier	Otto	Glowczewski	18.12.1895	27.03.1916	Infanterie Regiment Nr. 344
Gefreiter	Alfred	Goetzmann	09.04.1897	20.09.1917	Infanterie Regiment Markgraf Carl (7. Brandenburgisches) Nr. 60
Grenadier	Werner	Goetzmann	22.05.1899	17.09.1918	Königin Elisabeth Garde Grenadier Regiment Nr. 3
Zahlmeister Stellvertretend	Richard	Gohr	02.02.1884	24.01.1919	Fussartillerie Bataillon Graudenz Nr. 132
Luftschiffer	Erwin	Golchert	20.02.1899	12.07.1918	Luftschiffer Bataillon Nr. 5
Gefreiter	Ma	Gottschalk	01.10.1892	12.06.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 215

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Schütze	Alfred	Gottwald	03.11.1897	31.07.1917	Infanterie Regiment Herzog Karl von Mecklenburg (6. Ostpreussisches) Nr. 43
Vizefeldwebel der Reserve	Fridrich	Gräbke	02.08.1888	19.11.1914	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Reservist	Franz	Grahl	05.01.1990	22.12.1914	
Gefreiter	Paul	Grahl	11.06.1897	06.12.1917	Infanterie Regiment Nr. 459
Kanonier	Hermann	Granow	26.03.1876	07.11.1918	Westpreussisches Fussartillerie Regiment Nr. 11
	Fritz	Granzke		14.12.1915 (?)	
Ersatz Reservist	Albert	Griep	21.04.1889	26.07.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Kanonier	Willi	Griep	04.03.1888	30.11.1918	Ersatz Feldartillerie Regiment Zossen,
Musketier	Paul	Grimm	11.02.1895	02.08.1916	Infanterie Regiment Nr. 141
Ersatz Reservist	Ernst	Groschke	05.01.1889	18.11.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 18
Musketier	Franz	Grossmann	27.11.1886	02.01.1915	3. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 129
Reservist	Franz	Groth	23.06.1888	13.07.1915	Infanterie Regiment Nr. 343
Kriegsfreiwillige	Karl	Groth	21.05.1895	18.08.1915	Jäger Bataillon Fürst Bismarck (Pommersches) Nr. 2
Ersatz Reservist	Wilhelm	Groth	06.09.1885	01.05.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Musketier	Konrad	Groth III	26.09.1892	18.11.1914	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Unteroffizier der Reserve	Paul	Grubbe	15.01.1876	23.04.1917	Reserve Infanterie Regiment Nr. 99
Offizier Stellvertretend	Paul	Gruber	09.05.1894	29.06.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 2
Landsturmmann	August	Grüder	10.08.1888	13.11.1916	Landsturm Feldartillerie Regiment Nr. 266
Sanitat Gefreiter	Wilhelm	Gruel	27.01.1897	04.08.1915	Husaren Regiment Kaiser Nr. 1
Jäger	Kurt	Gruhlke	25.02.1895	20.04.1917	Jäger Bataillon Fürst Bismarck (Pommersches) Nr. 2
Wachmeister	Fritz	Grunwaldt	11.08.1874	02.11.1914	Pferde-Depot I Reserve-Korps
Musketier	Ernst	Gülzow	05.11.1892	12.12.1914	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Grenadier	Willi	Gumpert	03.03.1894	24.02.1915	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
Unteroffizier	August	Gumz	10.09.1882	23.02.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Unteroffizier der Landwehr	Hermann	Gumz	26.08.1873	16.09.1915	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
Soldat	Franz	Gust	13.03.1875	31.10.1917	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 384
Muskietier	Paul	Gustke	11.03.1898	03.09.1917	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Offizier Stellvertretend	Alwin	Gutknecht	20.03.1887	20.08.1914	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
	Franz	Gützlaff	04.05.1886	23.04.1918	
Wehrmann	Karl	Gutzmann	01.10.1882	03.07.1915	Infanterie Regiment Nr. 375
Jäger	Willi	Gutzmann	28.08.1892	17.11.1917	Jäger Bataillon Fürst Bismarck (Pommersches) Nr. 2
Musketier	Willi	Gutzmann	08.08.1890	29.08.1914	Infanterie Regiment von der Goltz (7. Pommersches) Nr. 54
Hauptman der Landwehr	Karl	Gysae	08.06.1875	12.01.1915	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
Gefreiter	Heinrich	Haase	16.07.1882	...3/4.1917	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Gefreiter	Otto	Hahn	14.08.1880	25.07.1915	Jäger Bataillon Fürst Bismarck (Pommersches) Nr. 2
Musketier	Franz	Hahnke	20.02.1876	29.03.1916	Infanterie Regiment Nr. 344
Grenadier	Erich	Halfpap	16.10.1896	21.10.1914	2. Garde Regiment zu Fuss
Jäger	Ernst	Halfpap	21.04.1897	15.11.1914	Jäger Bataillon Fürst Bismarck (Pommersches) Nr. 2
Landsturmann	Gustaw	Halfpap	17.09.1871	27.04.1915	Landsturm Infanterie Bataillon II Stolp
Ersatz Reservist	Willi	Häling	25.03.1888	03.09.1918	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Wehrmann	Artur	Halwas	01.07.1896	12.01.1917 Russische Zeit	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Kriegsfreiwillige	Adolf	Harder	13.08.1895	13.12.1914	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
Gefreiter der Reserve	Emil	Hausschulz	21.05.1890	13.03.1915	Infanterie Regiment von Goeben (2.Rheinisches)Nr. 28
Unteroffizier	Ernst	Hawer	25.02.1892	31.08.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 10
Telegrafist	Paul	Hawer	15.04.1900	01.10.1918	Nachrichten Ersatz Abteilung Nr. 1
Unteroffizier	Kurt	Heidrich	02.11.1894	16.10.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Landsturmann	Emil	Heidtke	04.03.1875	24.11.1914	Landsturm Infanterie Bataillon Schlawe
Kriegsfreiwillige	Walter	Heinze	27.04.1898	28.03.1915	Infanterie Regiment Graf Schwerin (3. Pommersches) Nr. 14
Füsilier	Paul	Heise	18.08.1898	27.10.1918	Infanterie Regiment Nr. 400
Wehrmann	Heinrich	Helbing	07.05.1878	28.11.1914	
Landsturmann	Karl	Heldt	09.09.1886	03.04.1917	Infanterie Regiment Nr. 343
Offizier Stellvertretend	Hermann	Helms	07.01.1881	24.07.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Gefreiter	Alexander	Henke	20.09.1898	16.05.1917	1. Sturmbataillon Nr. 7,
Gefreiter	Ernst	Henke	24.09.1881	16.08.1917	Landsturm Infanterie Regiment Nr. 5
Kriegsfreiwillige	Alwin	Heratsch	03.05.1896	16.07.1915	Infanterie Regiment Nr. 342

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Füsilier	Erich	Herbon	07.08.1894	22.05.1915	Grenadier Regiment König Friedrich Wilhelm I (2. Ostpreussisches) Nr. 3
Muskietier	Wilhelm	Hering	26.12.1893	18.10.1914	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Gefreiter	Gustav	Hermann	15.09.1882	14.10.1918	Fuhr Kolonne 639 Train Ersatz Abteilung 6
Unteroffizier	Paul	Hermann	22.10.1874	19.03.1816	Landsturm Infanterie Bataillon Schlawe
Ulan	Wilhelm	Herrfahrt	29.09.1891	10.05.1915	Kürassier Regiment (Pommersches) Nr.2
Landsturmpflichtiger	Artur	Herrmann	26.05.1893	12.06.1917	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Kanonier	Franz	Herzog	15.09.1884	06.06.1918 06.06.1919	Feldartillerie Regiment Nr. 71
Muskieter	Konrad	Herzog	03.10.1896	26.05.1917	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Arm Soldat	Willy	Hesse	12.04.1889	13.12.1916	Armierungs-Ersatz Bataillon XVII Armee Korps
Muskieter	Leo	Heyer	28.08.1894	05.05.1917	Reserve Infanterie Regiment Nr. 212
See Soldat	Richard	Hejyer	03.03.1879	07.10.1914	Kaiserliche Marine Infanterie Regiment Nr 1
Landsturmann	Franz	Hildebrandt	17.08.1881	05.06.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 34
Gefreiter der Reserve	Hermann	Hildebrandt	02.06.1891	16.10.1915	Grenadier Regiment König Friedrich Wilhelm IV (1. Pommersches) Nr. 2
Gefreiter	Max	Hildebrandt	31.05.1892	15.07.1918	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Unteroffizier	Max	Hildebrandt	23.01.1887	09.11.1918	
Kanonier	Wilhelm	Hildebrandt	12.08.1896	03.06.1917	1. Garde Fussartillerie Regiment Fuss Artillerie Bataillon Nr.264
	Oswald	Hillebrand	15.12.1894	24.10.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr 203
Muskietier	Wilhelm	Hintz	12.11.1894	08.05.1916	Infanterie Regiment von Alvensleben (6. Brandenburgisches) Nr. 52
Landsturmpflichtiger	Albert	Hinz	19.12.1898	14.08.1918	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Landsturmann Rekrut	Karl	Hinz	16.04.1890	12.05.1915	Infanterie Regiment Herzog Karl von Mecklemburg (6. Ostpreussisches) Nr. 43
Gefreiter	Rudolf	Hirchert	28.11.1879	25.08.1915	Fussartillerie Regiment Nr. 39
Oberveterinär	Nathan	Hirsch	06.12.1884	18.11.1917	Reserve Fussartillerie Regiment Nr. 4
Obergefreiter	Oskar	Hischke	12.09.1884	08.07.1918	Fussartillerie Regiment Nr. 15
Wehrmann	Friedrich	Höckendorf	14.08.1885	20.08.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Unteroffizier	Kurt	Hodapp	23.10.1892	24.05.1918	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Wehrmann	Reinhold	Hoepfner	27.01.1885	15.12.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Landsturmpflichtiger	Friedrich	Hoffmann	20.12.1890	22.02.1919	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Feldwebel	Fritz	Hoffmann	23.09.1887	25.12.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Gefreiter	Georg	Hoffmann	01.02.1892	02.07.1918	7. Minenwerfer Bataillon, Minenwerfer Kompanie nr. 181
Landsturmpflichtiger	Otto	Hoffmann	08.07.1881	13.10.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 61
Unteroffizier	Paul	Hoffmann	04.04.1889	17.07.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 20
Unteroffizier	Paul	Höftmann	27.10.1897	04.10.1918	3. Garde Regiment zu Fuss
Gefreiter	Franz	Hollmichel	30.10.1894	31.01.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Gefreiter	Wilhelm	Hollmichel	10.05.1896	30.07.1915	Garde Reserve Jäger Bataillon
Kriegsfreiwillige	Karl	Horn	07.10.1894	02.05.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 204
Muskieter	Max	Horn	14.04.1887	23.08.1917	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Gefreiter	Paul	Horn	11.07.1893	17.04.1917	1. Garde Regiment zu Fuss
Kriegsfreiwillige	Willy	Horn	14.06.1896	21.05.1915	Garde Pionier Ersatz Bataillon Nr. 1
Husar	Erdmann	Hornig		25.10.1914	Husaren Regiment Fürst Blücher von Wahlstatt (Pommersches) Nr. 5
Gefreiter	Richard	Hörske	19.07.1879	28.10.1914	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Unteroffizier	Berthold	Hubermann	14.11.1881	28.08.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Ersatz Reservist	Franz	Hübner	11.01.1885	11.03.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Grenadier	Heinrich	Hübner	09.05.1894	25.10.1915	Grenadier Regiment König Friedrich der Grosse (3. Ostpreussisches) Nr. 4
Reservist	Otto	Hübner	06.07.1885	27.11.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Ersatz Reservist	Paul	Hup	10.01.1891	30.05.1917	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Jäger	Ernst	Hupke	07.07.1896	28.05.1918	Radfahrer Kompagne Nr. 155
Reservist	Paul	Hupp	24.11.1890	16.07.1915	3. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 129
Unteroffizier	Wilhelm	Hupp	11.07.1895	23.04.1917	Infanterie Regiment Nr. 176
Musketier	Karl	Isberner	03.01.1895	05.01.1915	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Wehrmann	Franz	Jackwitz	01.10.1883	19.02.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Betriebs Sergeant	Otto	Jacob	02.10.1889	01.11.1918	Infanterie Regiment von der Goltz (7. Pommersches) Nr. 54
	Wilhelm	Jaenicke	18.12.1891	17.02.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Wehrmann	Gustaw	Jahn	18.07.1880	27.09.1916	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Grenadier	Wilhelm	Jahrmann	28.07.1893	24.02.1916	Grenadier Regiment Prinz Karl von Preussen (2. Brandenburgisches) Nr. 12
Wehrmann	Wilhelm	Jamrowsky	29.03.1886	18.03.1915 Russische Zeit	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Pionier der Reserve	Max	Jannke	17.04.1889	02.11.1914	Pionier Ersatz Bataillon Nr. 18
Generalmajor	Richard	Jannke		09.05.1915	Niederrheinisches Landwehr Infanterie Regiment Nr. 39
Landsturmpflichtiger	Franz	Jannusch	01.01.1884	14.02.1917	Landsturm Infanterie Ersatz Bataillon Marienwerder II
Jäger	Emil	Janzikowski	16.06.1896	13.12.1916	Reserve Jäger Bataillon Nr. 2
Heizer der I Aufgebots	August	Jaschob	28.08.1885	01.02.1915	Kaiserliche Marine I Werft Division
Sergeant	Hermann	Jech	13.04.1881	21.03.1918	Feldartillerie Regiment Nr. 183
Unteroffizier	Emil	Jeschke	17.11.1874	03.05.1915	Feldartillerie Regiment Nr 36
Kanonier	Heinrich	Jeschke	09.11.1884	08.10.1918	Feldartillerie Regiment Nr. 87
Unteroffizier	Karl	Jonas	15.03.1884	21.12.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 99
Musketier	Heinrich	Jonen	25.02.1891	21.12.1914	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Kanonier	Wilhelm	Judaschke	08.10.1876	02.01.1919	Feldartillerie Regiment Nr. 87
Unteroffizier der Reserve	Ernst	Jung	03.06.1891	22.03.1918	Hessische Feldartillerie Regiment Nr. 11
Artillerie Mechaniker Maat	Friedrich	Jung	30.05.1889	21.11.1918	Festungsstation Wilhelmshaven
Fahrer	Franz	Kabbe	08.02.1875	14.08.1916	Fussartillerie Bataillon Nr. 47
Ersatz Reservist	Willy	Kabbe	09.09.1892	16.07.1915	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
	Max	Kädig		vermisst	
Fahneryüberzählfreiter	Gerhard	Kallenbach	25.12.1898	18.09.1916	1. Pomm. Pionier Bataillon Nr. 2
Gefreiter	Rudolf	Kalvass	04.06.1873	26.03.1916	Landsturm Infanterie Bataillon Stolp II (XVII.13)
Gefreiter	Georg	Kamiensky	17.12.1878	16.11.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Musketier	Bruno	Karschau	18.08.1895	15.09.1915	Infanterie Regiment Nr. 343, k. 10
Vizefeldwebel	Wilhelm	Kasischke	09.10.1882	25.08.1918	8. Ostpreussisches Infanterie Regiment Nr 45
Landsturmpflichtiger	Max	Kasiske	22.07.1900	16.10.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 48
Füsilier	Paul	Kasiske	30.09.1898	05.04.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 261
Grenadier	Paul	Kaufmann	12.12.1895	27.03.1916	Infanterie Regiment Nr. 344
Vizefeldfelbel	Fritz	Kautz	01.03.1894	23.04.1918	Infanterie Regiment Nr 471
Füsilier	Otto	Kautz	09.04.1898	26.03.1918	Infanterie Regiment Nr. 441
Reservist	Otto	Kautz	18.09.1890	25.12.1914	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Pionier	Fritz	Kebshull	14.11.1891	11.05.1915	Pionier Regiment Nr. 29
Kanonier	Otto	Kebshull	23.02.1894	03.05.1918	2. Westpreussisches Feldartillerie Regiment Nr. 36

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Leutnant der Reserve	Walter	Kebschull	11.05.1886	21.03.1918	Infanterie Regiment von Voigts-Rhetz (3. Hannoversches) Nr. 79
Gefreiter der Reserve	Albert	Keilig	05.07.1889	19.04.1915	Deutsch Ordens Infanterie Regiment Nr. 152, Festungs Fuhrpark Marienburg
Musketier	Otto	Keimel	17.10.1892	24.12.1917	5. Rheinisches Infanterie Refiment Nr. 65
Flieger Leutnant	Günther	Keitsch	18.01.1895	29.05.1918	
Musketier	Paul	Kenp	01.05.1893	05.10.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Pharar	Max	Kielack	15.08.1891	15.08.1918	Staffelstab Nr. 138
Gefreiter der Reserve	Emil	Kieper	21.02.1888	03.07.1918	
Unteroffizier	Franz	Kieper	31.07.1891	21.12.1914	Infanterie Regiment von Voigts-Rhetz (3. Hannoversches) Nr. 79,
Wehrmann	Hermann	Kieper	11.06.1888	21.11.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Leutnant der Reserve	Hans	Kiesler	24.02.1891	24.07.1917	Reserve Infanterie Regiment Nr. 256
Muskieter	Franz	Kiesow	21.07.1889	07.06.1917	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Musketier	Paul	Kiesow	02.04.1896	29.07.1918	Infanterie Regiment Nr. 470
Wehrmann	Franz	Kindermann	31.12.1888	20.12.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Oberbäcker Sergeant der Landwehr II	Wilhelm	Kindermann	31.05.1876	15.09.1918	Etappen Hilfs Bäckerei Kolonne 35
Reservist	Wilhelm	Kipke	22.07.1887	14.11.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Gefreiter	Ernst	Kirstein	03.11.1893	28.07.1915	Infanterie Regiment Prinz Moritz von Anhalt-Dessau (5. Pommersches) Nr. 42
Unteroffizier	Walter	Klapper	24.06.1889	29.08.1916	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Musketier	Artur	Klappstein	19.08.1896	22.11.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Musketier	Max	Klatt	23.11.1892	24.10.1914	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Reservist	Willy	Klatt	05.05.1887	22.10.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Offizier Stellvertretend	Wilhelm	Kleemann	07.07.1885	07.08.1918	Infanterie Regiment Nr. 399
Landsturmmann	Hermann	Klick	29.12.1872	14.08.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Grenadier	Willi	Klick	23.01.1895	13.03.1915	Grenadier Regiment Kronprinz (1. Ostpreussisches) Nr. 1
Kanonier	Rudolf	Klitschke	02.09.1890	16.10.1916	Reserve Feldartillerie Regiment Nr. 36
Gefreiter	Gustaw	Klohn	26.12.1882	13.05.1917	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
	Karl	Klotz		02.07.1916	
Leutnant der Reserve	Willi	Kluth	10.03.1886	26.08.1914	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Muskietier	Richard	Knitter	09.09.1894	10.03.1916	Infanterie Regiment Grossherzog Friedrich Franz II von Mecklenburg-Schwerin (4. Brandenburgisches) Nr. 24
Landsturmpflichtiger	Walter	Knitter	13.12.1886	14.02.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 35
Kanonier	Friedrich	Knop	01.04.1881	25.09.1916	Reserve Fussartillerie Regiment Nr 17
Ersatz Reservist Pharer	Fritz	Knop	08.03.1889	07.07.1917	Rh. Fussartillerie Regiment Nr. 8
Unteroffizier	Paul	Knop	03.04.1892	04.06.1917	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Landsturmmann	Hermann	Koball	08.05.1885	10.12.1918	Landsturm Infanterie Bataillon (XVII/8), k.4
Leutnant der Landwehr I	Eduard	Koch	08.04.1869	07.02.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Gefreiter der Reserve	Otto	Koch	14.11.1887	13.04.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 61
Gefreiter	Wilhelm	Koepflin	20.05.1892	22.11.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Gefreiter	Theodor	Koepfen	05.05.1878	25.06.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Vizefeldwebel	Paul	Koglin	18.09.1893	24.09.1917	2. Garde Fussartillerie Regiment
Muskietier	Günther	Kohn	14.06.1893	20.08.1914	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Unteroffizier	Paul	Kolberg	02.12.1894	07.06.1918	2. Westpreussisches Artillerie Regiment Nr. 2
Ulan	Artur	Kollat	27.11.1899	21.04.1918	3. Garde Ulanen Regiment
Wehrmann	Ewald	König	09.04.1889	04.06.1915	Infanterie Regiment Nr. 410
Muskietier	Paul	Konitz	03.12.1892	03.02.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 228
Muskietier	Albert	Koos	10.12.1887	10.12.1914	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Einj. Freiw. Unteroffizier	Heinrich	Köpnick	18.12.1896	20.07.1916	6. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 149
Gefreiter	Georg	Koschnick	17.01.1897	21.05.1918	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Unteroffizier	Paul	Koschnick	02.09.1873	25.05.1916	Fussartillerie Bataillon Nr. 301
Kriegsfreiwillige	Ernst	Kowalke	19.06.1896	08.10.1915	3. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 129
Train Fahrer	Ernst	Kramer	06.02.1883	11.09.1918	Sanitats Kompagnie Nr. 44
Kanonier	Emil	Kramp	08.12.1899	17.02.1919	Feldartillerie Regiment Nr. 56
Jäger	Franz	Kramp	22.10.1895	03.08.1817	Reserve Jäger Bataillon Nr. 18
Unteroffizier	Otto	Kramp	13.03.1885	17.03.1917	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Hauptmann der Reserve	Paul	Kranitzki	24.09.1871	19.09.1915	Ersatz Abteilung 7 Kraftwagen Bataillon Stettin
Gefreiter der Landwehr	Friedrich	Kranz	25.06.1884	25.09.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5, Ersatz Bataillon Graudenz
Füsilier	Albert	Krapick	15.08.1891	15.07.1918	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Husar	Arthur	Krause	28.08.1897	26.08.1915	Husaren Regiment Kaiser Nr. 1
Musketier	Erich	Krause	24.03.1895	11.07.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 81
Gefreiter	Franz	Krause	15.12.1882	26.11.1917	Armierungs Bataillon Nr. 147
Gefreiter	Gustaw	Krause	14.12.1886	05.06.1918	Infanterie Regiment Nr. 344
Landsturmann	Oskar	Krause	02.01.1887	26.11.1916	Ersatz Infanterie Regiment Nr.29
Fahrer	Otto	Krause	25.09.1975	12.05.1918	8. Landwehr Festungstrain Compagnie
Jäger	Otto	Krause	01.07.1898	01.03.1919	Jäger Bataillon Fürst Bismarck (Pommersches) Nr. 2
Wehrmann	Wilhelm	Krause	19.09.1881	14.12.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Artillerie Mechaniker	Alfons	Kreja	05.12.99	17.01.1919	Kaiserliche Marine 3. Abteilung II Werftdivision
Reservist	Paul	Kreutzer	27.09.1887	17.11.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Reservist	Willi	Kriesel	23.04.1890	05.02.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Wehrmann	Franz	Kristkeitz	28.08.1878	06.11.1915	Infanterie Regiment Nr. 342
Wehrmann	Karl	Kroggel	12.12.1878	07.07.1918	6. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 149
Garde-Füsilier	Hermann	Kross	02.04.1895	22.03.1918	Garde Füsilier Regiment
Schütze	Heinrich	Krüger	02.05.1895	22.04.1918	Ersatz Gebirgs Maschinen Gewehr Abteilung Nr. 4
Gefreiter	Oskar	Krüger	20.02.1880	13.11.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Grenadier	Oskar	Krüger	13.05.1899	29.08.1918	Kaiser Franz Garde Grenadier Regiment Nr. 2
Gefreiter der Reserve	Otto	Krüger	03.10.1885	22.12.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Sanitats Soldat	Willy	Krumm	15.01.1892	03.10.1918	Ulan Regiment von Schmidt (1. Pommersches) Nr. 4
Musketier	Karl	Krupp	22.10.1891	06.10.1918	Infanterie Regiment Nr. 184
Ersatz Reservist	Boleslaus	Kucharski	15.05.1890	03.11.1916	Infanterie Regiment Nr. 375
		Karl	Kühl	???.?.1915	
Gefreiter	Otto	Kühl	09.01.1875	12.06.1917	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Unteroffizier	Erich	Kuhlmann	12.10.1890	11.06.1918	Infanterie Regiment Nr. 143
Musketier	Max	Kühn	08.06.1893	21.02.1915	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Musketier	Wilhelm	Kunde	24.03.1895	19.08.1916	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Gefreiter	Otto	Kunefke	14.11.1881	???.03.1917	Landsturm Infanterie Regiment Nr. 5
Musketier	Georg	Kunow	11.06.1885	22.04.1918	3. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 129

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Reservist	Paul	Kusch	14.07.1888	23.03.1915 16.10.1914	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Musketier	Hermann	Kusch	26.05.1887	20.08.1914	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Gefreiter	Wilhelm	Kuschel	30.08.1882	27.08.1917	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Unteroffizier	Ernst	Küttner	18.07.1889	27.04.1916	Pionier Regiment Nr. 18
Wehrmann	Albert	Lach	14.11.1879	09.07.1915 Russische Zeit	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Kanonier der Reserve	Franz	Lange	31.08.1887	02.02.1915	Fussartillerie Regiment Nr. 15
Unteroffizier	Max	Lange	05.04.1878	12.05.1916	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Landsturmpflichtiger	Robert	Lange	14.03.1892	02.10.1916	Infanterie Regiment Nr. 375
Reservist	Friedrich	Last	26.02.1884	15.12.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Musketier	Karl	Last	28.04.1897	11.04.1918	4. Niederschlesisches Infanterie Regiment Nr. 50
Musketier	Karl	Last	04.06.1893	18.10.1914	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Musketier	Max	Last	27.11.1896	16.08.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Landsturmmann	August	Lawrenz	19.11.1880	02.09.1915	Füsilier Regiment Graf Roon (Ostpreussisches) Nr. 33
Wehrmann	Leo	Lawrenz	18.06.1878	02.09.1920	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Musketier	Otto	Lebrecht	29.06.1896	14.04.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Fahrer	Emil	Lemke	02.10.1886	01.08.1918	2. Pommersches Fussartillerie Regiment Nr. 15
Wehrmann	Ferdinand	Lemke	17.03.1884	06.10.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Kriegsfreiwillige	Walter	Lemke	...09.1894	16.12.1914	Jäger Reserve Bataillon nr 2
Landsturmmann	Karl	Lenke	28.02.1884	22.05.1917	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
	Erich	Letzner	17.02.1891	07.10.1914	3. Niederschlesisches Infanterie Regiment Nr. 50
Kanonier	Max	Levenow	18.12.1889	14.04.1916	1. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 11
Ersatz Reservist	Julius	Lewandowski	20.06.1886	05.06.1915	Reserve Infanterie Regiment nr. 9
	Max	Lewin	23.11.1891	07.08.1916	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Feldwebel Leutnant	Rudolf	Liedtke	07.02.1870	18.02.1918	5. Landsturm Infanterie Bataillon VI/28
Füsilier	Paul	Liersch	29.07.1897	05.08.1915	4. Garde Regiment zu Fuss
Musketier	Richard	Liersch	23.02.1895	15.03.1915	Infanterie Regiment Graf Schwerin (3. Pommersches) Nr. 14
	Ernst	Lietz			
Gefreiter	Franz	Lietz II	17.09.1883	26.08.1917	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Füsilier	Georg	Lietz	14.01.1893	08.09.1914	Grenadier Regiment König Friedrich Wilhelm IV (1. Pommersches) Nr. 2
Jäger	Paul	Lietz	11.05.1896	24.05.1916	Reserve Jäger Bataillon Nr. 2
Reservist	Paul	Lietz	18.05.1889	30.01.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Schütze	Karl	Lietzke	03.11.1893	07.09.1917	3. Ersatz Maschinengewehr Kompagnie XVII Armee Korps
Wehrmann	Hermann	Lindstädt	14.03.1881	28.07.1917	Infanterie Regiment Nr. 190,
Kriegsfreiwillige	Wilhelm	Lindstaedt	16.04.1891	23.06.1915	Infanterie Regiment von der Goltz (7. Pommersches) Nr. 54
Unteroffizier	Hermann	Linse	16.10.1879	16.11.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Fänrich	Werner	Livonius von	17.01.1900	04.08.1917	Husaren Regiment Fürst Blücher von Wahlstatt (Pommersches) Nr. 5
Leutnant	Johann	Loepper von	16.05.1896	02.04.1916	Husaren Regiment Fürst Blücher von Wahlstatt (Pommersches) Nr. 5
Gefreiter	Emil	Loewenkampf	01.11.1884	27.11.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 4
Kanonier	Otto	Lolat	17.08.1897	17.09.1916	5. Garde Feld Artillerie Regiment
Landsturmann	Otto	Look	03.02.1878	22.05.1917	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Unteroffizier	Max	Lossin	05.05.1888	17.11.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Musketier	Fritz	Löwe	16.01.1895	16.07.1915	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
		Karl	Löwe	08.01.1919	
Wehrmann	Hermann	Lubbas		12.05.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr.39
Unterzahlmeister	Bruno	Maass	13.01.1892	07.05.1918	Infanterie Regiment von Grolmann (1. Posensches) Nr. 18
Leutnant der Reserve	Heinrich	Maass	09.01.1880	27.09.1916	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Schütze	Walter	Maass	28.06.1893	15.07.1918	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Gefreiter	Paul	Machemehl	18.06.1886	11.10.1917	Infanterie Regiment Nr. 375
Wehrmann	Paul	Maeske	24.05.1882	28.08.1914	3. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 129
Reservist	Reinhold	Magdzig	03.04.1888	05.02.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Schütze	Ernst	Magull	09.07.1898	09.08.1918	3. Ersatz Maschinengewehr Kompagnie XVII Armee Korps
Landsturmann Pionier	Ernst	Mahn	29.10.1894	26.05.1918	Eisenbahn Regiment Nr. 51 Feldbahn Betriebs Abt.31
Kanonier	Otto	Mahn	12.02.1883	21.09.1918	2. Westpreussisches Artillerie Regiment Nr. 2
Musketier	Gustaw	Mainzer	20.02.1893	27.05.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Unteroffizier	Teophil	Malewski	26.09.1892	10.11.1918	3. Maschinengewehr Kompagnie des Gardekorps
Landsturmann	Karl	Malotki von	06.09.1883	06.12.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Kriegsfreiwillige Kanonier	Willi	Malottki von	13.12.1894	14.03.1915	1. Pommersches Feldartillerie Regiment nr 2
Wehrmann	Hans	Malzahn	04.11.1885	07.11.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Grenadier	Erich	Manke	10.01.1995	21.10.1914	2. Garde Regiment zu Fuss
Gefreiter	Otto	Manke	11.09.1895	04.04.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 266
Militair Gefangene	Franz	Manske	20.05.1877	11.02.1917	
Rittmeister	Lothar von	Manstein	03.05.1880	14.11.1914	Husaren Regiment Fürst Blücher von Wahlstatt (Pommersches) Nr. 5
Wehrmann	Franz	Manzke	19.07.1881	28.08.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Grenadier	Otto	Marienfeld	01.11.1898	10.05.1917	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
Unteroffizier	Fritz	Markschies	10.05.1882	10.05.1917	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Heizer	August	Marquardt	11.08.1895	28.08.1914	SMS Ariadne
	August	Marsch	21.11.1887	19.08.1916 02.09.1916	Gendarmerie Korps Ober Ost Abteilung Russland
Landsturmpflichtiger	Paul	Marsch	02.04.1880	27.10.1916	Infanterie Regiment Nr. 375
Pionier	Franz	Marschke	25.03.1880	22.06.1916	Pionier Regiment Nr. 23
Vizefeldwebel	Paul	Marschke	08.01.1893	25.07.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 268
Gefreiter	Wilhelm	Marschke	16.05.1875	20.11.1917	Infanterie Regiment Nr. 386
Muskietier	August	Martin	29.11.1884	18.05.1916	6. Thüringisches Infanterie Regiment Nr. 95
Gefreiter	Johannes	Marzenke	28.04.1889	12.06.1916	Infanterie Regiment Herzog Karl von Mecklemburg (6. Ostpreussisches) Nr. 43
Musketier	Max	Märzke	29.03.1893	30.08.1914	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Landsturmmann	Richard	Maske	20.05.1873	16.09.1917	Landsturm Infanterie Bataillon Stolp I (XVII/12)
Landsturmmann	Ferdinand	Massel	31.01.1870	10.01.1916	Landsturm Infanterie Bataillon Stolp II (XVII.13)
Musketier	Heinrich	Massmann	14.03.1896	19.03.1917 Russische Zeit	Infanterie Regiment Nr. 375
Jäger	Wilhelm	Massow	10.01.1884	06.04.1915	Brandenburgisches Jäger-Bataillon Nr 3 Ersatz Abteilung
Musketier	Paul	Mattlick	24.02.1893	05.10.1914	3. Unter-Elsässisches Infanterie Regiment Nr. 138
Ersatz Reservist	Alfred	Mattutat	31.03.1885	27.12.1915 Russische Zeit	Reserve Infanterie Regiment Nr. 18
Landsturmpflichtiger	Hellmut	Maybaum	03.09.1899	26.04.1918	Infanterie Regiment von Coubiere (2. Posensches) Nr. 19
Unteroffizier der Reserve	Artur	Mech	04.01.1886	14.03.1917	Pionier Bataillon Nr. 17
Kanonier	Robert	Meihack	30.12.1876	26.12.1916	Reserve Fussartillerie Regiment Nr 17

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Wehrmann	Albert	Melchert	04.09.1882	31.08.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Gefreiter	Friedrich	Metzler	19.12.1886	23.10.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 61
Unteroffizier	Ernst	Meyer	23.03.1891	12.12.1914	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Gefreiter	Franz	Michalski	25.05.1887	26.09.1918	Stab der Divisions=Nachricht Commandantur 197
Landsturmmann	Otto	Mielke	02.01.1883	06.09.1916	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Reservist	Wilhelm	Mielke	25.02.1895	01.03.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 211
Pionier	Ernst	Miels	15.09.1878	25.08.1916	Ersatz Pionier Bataillon Nr. 17 Genesende Kompagnie
Reservist	Ewald	Minx	20.01.1887	10.06.1917 Russische Zeit	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
	Ernst	Misch			
Ersatz Reservist Gefreiter	Gustaw	Mittelstaedt	19.08.1893	15.07.1918	5. Ersatz Maschinengewehr Kompagnie XVII Armee Korps
Grenadier	Siegfried	Mitzlaff	27.04.1894	15.11.1916	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
Oberheizer	Ernst	Mix	01.01.1892	01.06.1916	SMS Pommern
Kriegsfreiwillige	Franz	Mix	26.11.1896	03.02.1915	Infanterie Regiment von der Goltz (7. Pommersches) Nr. 54
Husar	Robert	Mix	06.09.1888	11.05.1917	Husaren Regiment Fürst Blücher von Wahlstatt (Pommersches) Nr. 5
Grenadier	Willy	Mix	20.03.1892	14.09.1915	Colbergsches Grenadier Regiment Graf Gneisenau (2. Pommersches) Nr. 9
Vizefeldwebel	Kurt	Modrow	02.10.1879	26.01.1918	Festungs Kompanie 4 Thorn
Landsturmmann	Jonathan	Möhrlen	23.08.1885	26.07.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Unteroffizier	Karl	Moldenhauer	31.10.1896	24.03.1918	3. Garde Regiment zu Fuss
Musketier	Max	Moldenhauer	02.06.1893	07.11.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Musketier	Willy	Moldenhauer	26.12.1895	16.09.1915	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Wehrmann	Ernst	Moll	28.02.1880	05.12.1914	Infanterie Regiment von Stülpnagel (5. Brandenburgisches) Nr. 48
Wehrmann	Friedrich	Mondry	15.05.1882	09.09.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Sergeant	Franz	Motzkus	20.08.1871	28.07.1918	Fuhrpark Kolonne Nr. 301
Pionier	Paul	Möws	01.06.1891	30.01.1915	3. Pionier Bataillon Nr 17
Gefreiter	Alfred	Mrosowski	16.12.1878	06.12.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Sanitats Unteroffizier	August	Müller	11.07.1879	01.10.1918	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Wehrmann	Emil	Müller	10.06.1883	11.05.1917	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Musketier	Ernst	Müller	25.10.1895	26.12.1916	Infanterie Regiment Nr. 375

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
	Ernst	Müller		08.05.1918	
Gefreiter	Karl	Müller	09.04.1895	04.06.1917	Fussartillerie Ersatzbataillon Nr. 21
Landsturmpflichtiger	Max	Müller	18.97.1875	27.09.1916	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Unteroffizier	Max	Müller	30.10.1882	06.10.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Musketier	Max	Müller	14.09.1895	28.05.1918	Infanterie Regiment Nr. 457
Landsturmpflichtiger	Otto	Müller	12.08.1887	23.09.1916	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Kanonier	Paul	Müller	06.12.1897	23.03.1916	Feldartillerie Regiment Nr. 72
Reservist	Rudolf	Müller	25.01.1890	12.09.1914	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Unteroffizier der Reserve	Willy	Müller	17.01.1889	31.05.1918	3. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 129
Leutnant der Reserve	Wolfgang	Müller	14.01.1886	21.03.1918	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
Grenadier	Kurt	Müller	17.05.1897	02.09.1917	Garde Infanterie Regiment Nr.6
Unteroffizier	Erich	Mund	26.08.1895	01.03.1918	Feldartillerie Regiment Nr. 403
Musketier	Alfred	Münzer	15.08.1892	20.08.1914	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Gefreiter	Erich	Münzer	11.08.1891	19.01.1915	Feldlazarett 363
	Paul	Mutschall(?)		???.?.1918	
Unteroffizier	Benno	Nagorsen	23.02.1885	17.02.1915	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Leutnant der Reserve	Walther	Nagorsen	07.10.1883	28.08.1914	Bayerisches Reserve Infanterie Regiment Nr. 15
Unteroffizier	Erich	Nehrke	24.03.1892	24.10.1916	Pionier Ersatz Bataillon Nr. 27 Minenwerfer Kompagnie Nr. 275
Reservist	Albert	Neitzel	26.10.1889	11.12.1914	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Reservist	Emil	Neitzke	13.08.1891	07.08.1915	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Gefreiter	Max	Neitzke	17.05.1881	27.07.1918	Landsturm Infanterie Bataillon Metz (XVI.1)
Leutnant der Lanwehr II	Paul	Nemitz	01.07.1874	05.01.1919	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 31,
Reservist	Fridrich	Ness	09.04.1886	05.05.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Gefreiter	Otto	Neubauer	29.08.1886	15.04.1918	Etapen Fuhrpark Kolonne Nr. 113
Musketier	Otto	Neumann	24.04.1877	23.08.1918	Garnison Regiment Berlin
Unteroffizier	Richard	Neumann	22.01.1893	07.09.1914	Füsilier Regiment Nr. 34
Wehrmann	Wilhelm	Nickel	05.12.1876	04.12.1914	Etapen-Führ-Park Nr. 3
Musketier	Max	Niedermayer	13.02.1892	25.07.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Landsturmpflichtiger Kanonier	Robert	Niedermeyer	26.8.1897	26.04.1918	Thorner Feldartillerie Regiment Nr. 81
Leutnant der Reserve	Franz	Nieke	21.11.1980	02.10.1916	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Vizefeldwebel	Kurt	Nimz	19.09.1893	04.10.1917	Reserve Infanterie Regiment Nr. 92
Landsturmmann	Emil	Nitsch	23.12.1879	01.04.1917	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Kriegsfreiwillige	Fridolf	Nitz	25.08.1894	29.03.1915	Fernsprech-Ersatzabteilung Telegraphen Bataillon Nr. 2
Füsilier	Paul	Nitz	07.08.1897	25.10.1918	Grenadier Regiment König Friedrich Wilhelm I (2. Ostpreussisches) Nr. 3
Betriebs Gefreiter	Wilhelm	Nitz	01.02.1877	27.10.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 10
Musketier	Paul	Noack	24.04.1895	20.03.1915	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Leutnant der Reserve	Gernot	Nobiling	08.09.1889	09.04.1917	Reserve Infanterie Regiment Nr. 2
Reservist	Paul	Noffke	17.08.1887	13.08.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Wehrmann	Hugo	Nofftze	31.08.1883	15.10.1918	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
Vizefeldwebel	Otto	Nowk	11.01.1892	14.10.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 30
Gefreiter	Ludwig	Nusser	23.10.1892	24.12.1916	Infanterie Regiment Nr. 375
Offizier Stellvertretend	Richard	Otto	18.08.1880	05.11.1917 01.03.1918	Fussartillerie Bataillon Nr 31
Unteroffizier	Franz	Pagel	13.03.1879	06.12.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Fahrer	Otto	Pagel	02.04.1896	05.02.1819	Magaz. Fuhrpark Kolonne Nr. 452
Kanonier der Reserve	Reinhold	Pagel	28.10.1882	09.06.1918	Feldartillerie Regiment Nr. 42, Ersatz Batterie Breslau
Unteroffizier	Richard	Pagel	01.09.1890	23.08.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Schütze	Willi	Pagel	30.11.1893	23.10.1917	Reserve Infanterie Regiment Nr. 61
Füsilier	Willi	Pahlow	07.02.1897	24.11.1916	5. Garde Regiment zu Fuss
Vizefeldwebel	Paul	Pallas	10.09.1895	23.04.1917	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Pharar	Hermann	Paneitz	23.08.1879	04.09.1914	Reserve Fussartillerie Regiment Nr 17
Wehrmann	Friedrich	Pantel	30.07.1883	13.07.1915	Infanterie Regiment Nr. 342
Trainreiter	Willi	Pantel	10.12.1896	05.08.1916	Mag. Fuhrpark Kolonne Nr. 1 35. Reserve Division
Kriegsfreiwillige Unteroffizier	Gustaw	Panten	26.08.1895	01.06.1918	Infanterie Regiment Nr. 368
Reservist	Karl	Panzer	31.10.1889	18.10.1914	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Unteroffizier	Ernst	Papenfuss	13.03.1891	09.04.1918	Pionier Ersatz Bataillon Nr. 17
Grenadier	Konrad	Papenfuss	07.10.1891	14.09.1915	2. Garde Reserve Regiment
Ersatz Reservist	Paul	Parszyck	27.09.1887	18.02.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Obergefreiter	August	Pasch	22.02.1882	21.03.1918	Fussartillerie Regiment Nr 7, 2. Batterie
Wehrmann	August	Pawelowski	23.01.1879	10.12.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Musketier	Richard	Pelz	09.08.1889	15.11.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Leutnant der Reserve	Walter	Pelz	16.01.1877	29.08.1915	Reserve Jäger Bataillon Nr. 16
Musketier	Max	Penk	26.07.1891	28.06.1916	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Unteroffizier	Franz	Penkalla	17.03.1996	26.09.1916	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Musketier	Wilhelm	Perlick	17.11.1895	05.09.1916	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Ersatz Reservist	August	Peter	02.08.1885	28.07.1916 Russische Zeit	Infanterie Regiment Nr. 375
Reservist	Hubert	Pieper	04.05.1889	31.08.1914	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Musketier	Adolf	Pigorsch	18.08.1893	18.10.14	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Kanonier	Willy	Pinkus	26.10.1876	27.05.1918	Feldartillerie Regiment Nr. 272
Gefreiter	Rudolf	Pionke	01.11.1874	04.11.1918	Landsturm Infanterie Bataillon Stolp I (XVII/12)
Musketier	Karl	Plath	14.12.1896	12.11.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Landwehrmann	Alwin	Pollack	19.02.1885	10.10.1916	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Sergeant	Paul	Pollack	13.03.1883	07.01.1920	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Pionier	Artur	Pollex	27.02.1898	03.10.1917	
Pionier	Max	Pollex	20.06.1896	31.01.1915	Reserve Infanterie Rrgiment Nr. 49
Wehrmann	Paul	Pollex	20.03.1876	07.01.1917	Infanterie Regiment Nr. 375
Reservist	Wilhelm	Pollex	18.04.1894	30.03.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Kriegsfreiwillige	Berthold	Polter	18.05.1896	17.11.1914	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Fahnenjunker Gefreiter	Fritz	Pommer	30.07.1896	09.11.1917	Infanterie Regiment Nr. 140
Unteroffizier	Paul	Pommerening	29.12.1881	26.08.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Tambour der Reserve	Emil	Pomplun	07.12.1889	20.08.1914	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Fahrer	Georg	Pooch	28.12.1893	06.11.1918	Feldartillerie Regiment Nr. 65
	Alfred	Posner	15.12.1893	20.08.1914	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Schütze	Erich	Potratz	13.03.1897	24.10.1917	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Landsturmmann	Paul	Potratz	26.02.1881	10.10.1918	Strassenbau Kompagnie Nr. 17
Unteroffizier	Alfons	Preÿss von	17.04.1891	01.04.1918	Infanterie Regiment Nr. 470

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Landsturmann	Ferdinand	Priebe	23.11.1882	14.04.1917	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Reservist	Ludwig	Priebe	19.02.1887	15.05.1917	Reserve Infanterie Regiment Nr 5
	Ernst	Pröhl	13.12.1890	09.10.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Kriegsfreiwillige	Willy	Pudlitzki	06.01.1895	01.02.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Gefreiter	Friedrich	Püttelkow	29.12.1876	17.09.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Unteroffizier	Ernst	Puttkamer	25.05.1895	01.07.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 209
Musketier	Otto	Raatz	10.11.1894	06.07.1916	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Landsturmann	Franz	Rach	25.02.1887	09.04.1918	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
	Ernst	Radde		07.10.1916	
Füsilier	Paul	Radde	1896	05.11.1916	5. Garde Regiment zu Fuss
Landsturmann Rekrut	Paul	Radtke	26.10.1877	21.09.1915	Infanterie Regiment Nr. 375
Wehrmann	Karl	Raguse	14.05.1879	21.03.1918	Infanterie Regiment Markgraf Carl (7. Brandenburgisches) Nr. 60
Musketier	Max	Rahm	08.02.1892	02.01.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Krankenträger	Wilhelm	Rahm	23.04.1894	16.05.1916	Reserve Sanitäts Kompagnie Nr. 45
Vizefeldwebel	Erwin	Rahmlow	23.06.1888	17.07.1917	Reserve Infanterie Regiment Nr. 20
Sergeant	Emil	Rahn	20.11.1888	18.11.1918	4. Lothringisches Infanterie Regiment Nr. 136
Reservist	Franz	Rahn	16.03.1888	09.04.1918	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Musketier	Willi	Rahn	07.12.1895	07.01.1915	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Unteroffizier	Willy	Rahn	26.05.1890	21.04.1917	Ersatz Pionier Bataillon Nr. 17 Minenwefer Komp. Nr. 35
Unteroffizier	Josef	Rathnau	15.05.1889	08.03.1917	44. Reserve Division
Kanonier	Gustaw	Rätzke	03.11.1877	05.06.1919	Feldartillerie Regiment Nr. 39
Reservist	Leo	Ratzmann	19.04.1890	15.09.1915	Reserve Infanterie Regiment nr. 9
Musketier	Johann	Rebell	02.11.1889	25.01.1916	Militar Eisenbahn Direktion 4 in Warschau
Gefreiter	Heinrich	Reddel	24.02.1884	09.06.1917	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Unteroffizier	Samuel	Redmann	22.05.1876	21.09.1916	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Kanonier	Konrad	Rehefeld	13.6.1885	14.04.1917	Fussartillerie Bataillon Nr. 68
Reservist	Paul	Reick	17.02.1888	19.11.1917	Reserve Infanterie Regiment Nr. 36
Unteroffizier	Otto	Reifke	27.06.1873	02.05.1816	Landsturm Infanterie Bataillon Stolp II (XVII.13)

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Muskietier	Walter	Reimann	17.08.1892	20.08.1914	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Muskietier	Georg	Reimer	28.09.1895	21.03.1915	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Unteroffizier	Wilhelm	Reimer	27.03.1875	19.07.1916	Landsturm Fussartillerie Bataillon XVII, 1 batterie
Unteroffizier	Willj	Reimer	16.01.1885	14.12.1916	Infanterie Regiment Nr. 375
Pionier	Paul	Rempert	17.09.1893	09.02.1915	Pionier Bataillon Nr. 17
Landsturmmann	August	Remus	09.09.1878	23.04.1914 Russische Zeit	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Landsturmmann	Franz	Remus	05.11.1878	27.09.1916	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Muskietier	Arthur	Rennhack	18.08.1898	17.04.1917	Infanterie Regiment Nr. 450
Ersatz Reservist	Heinrich	Rennhack	13.03.1888	28.07.1918	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Landsturmmann	Paul	Rennhack	27.04.1885	22.09.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Muskietier	Willy	Rennhack	29.11.1887	10.03.1915	3. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 129
Landsturmmann	Gustaw	Richter	18.04.1871	04.11.1915	Landwehr Infanterie Bataillon Stolp II (XVII, 13)
Wehrmann	Paul	Richter	24.10.1879	30.04.1917	Infanterie Regiment Nr. 375
Pionier	Paul	Riemer	21.12.1881	04.07.1917	Ersatz Pionier Bataillon Nr. 17
Reserve Gefreiter	Franz	Riepert	23.02.1890	20.08.1914	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Unteroffizier	Bruno	Riss	03.07.1894	19.12.1914	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Jäger	Leo	Riss	02.05.1898	12.10.1917	Reserve Jäger Bataillon Nr. 2
Gefreiter der Reserve	Wilhelm	Riss	05.12.1888	27.03.1916	Infanterie Regiment Nr. 343
Unteroffizier und Offizier Aspirant	Wilhelm	Risse	17.12.1883	24.12.1916	Infanterie Regiment Nr. 375
Leutnant der Reserve	Günther	Rodegra	23.09.1886	12.08.1914	Lauenburgisches Jäger Bataillon Nr 9
Muskietier	Paul	Roggatz	29.03.1896	03.05.1917	Infanterie Regiment Graf Tauentzien von Wittenburg (3. Brandenburgisches) Nr. 20
Landwehrhusar	Walter	Röhl	10.08.1883	06.12.1914	2. Landwehr-Eskadron XVII Armeekorps
Sergeant	Ernst	Rohloff	13.08.1893	04.10.1918	Lichtmesstrupp. 126
Kriegsfreiwillige	Johann	Röhnke	16.05.1894	18.10.1914	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Gefreiter	Hermann	Römer	18.08.1895	25.08.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Gefreiter	Gustaw	Rönspiess	10.03.1890	20.08.1914	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Grenadier	Otmar	Rose	02.03.1892	11.11.1914	Grenadier Regiment König Friedrich Wilhelm IV (1. Pommersches) Nr. 2
	Arthur	Rosen	08.10.1890	31.05.1919	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Gefreiter	Helmut	Ross	14.03.1898	03.05.1918	Grenadier Regiment König Friedrich Wilhelm IV (1. Pommersches) Nr. 2
Wehrmann	Reinhold	Ruch	31.01.1886	18.08.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Wehrmann	Felix	Ruhnau	04.11.1885	??.05.1918	Infanterie Regiment Nr. 347
Landsturmmann	Hans	Rumpf	22.03.1884	21.09.1915	Infanterie Regiment Nr. 375
Unteroffizier	Martin	Rumpff	17.03.1891	24.05.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 203
Landsturmpflichtiger	Carl	Runow	09.02.1877	21.09.1915	Infanterie Regiment Nr. 375
Musketier	Karl	Runow	07.07.1893	28.01.1915	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Unteroffizier	August	Rupp	18.12.1884	12.11.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Grenadier	Fritz	Rüssmann	07.09.1879	27.07.1915	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
Musketier	Arnold	Saak	03.12.1897	06.06.1918	Infanterie Regiment Nr. 343
Unteroffizier	Fritz	Sablowski	19.10.1879	23.09.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Gefreiter	Franz	Sadowski	05.07.1876	25.02.1915	Reserve Fussartillerie Regiment Nr 17
Musketier	Otto	Salvetzki	10.02.1896	30.09.1918	Infanterie Regiment Prinz Moritz von Anhalt-Dessau (5. Pommersches) Nr. 42
Kanonier	Artur	Salzmann	06.05.1882	16.09.1918	Fussartillerie Gebirge Staffel 8
Musketier	Reinhold	Sass	19.09.1989	19.02.1917 21.10.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Gefreiter	Paul	Sawalisch	09.11.1887	15.08.1915	Reserve Fussartillerie Regiment Nr. 15
Reservist	August	Sawallisch	18.04.1891	20.08.1914	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Unteroffizier	Robert	Sawitzki	15.02.1890	27.10.1918	Sick. Kraftwagen Fernsprech Banzug 912
Musketier	Fritz	Schadow	26.01.1899	17.06.1918	Infanterie Regiment Nr. 332
Landsturmmann	Hermann	Schäfer	15.01.1876	20.10.1916	Landsturm Infanterie Ersatz Bataillon Marienwerder II
Pionier	Otto	Schäfer	11.07.1890	04.09.1915	Pionier Regiment Nr. 18
Vizefeldwebel der Reserve	Fritz	Schalk	14.05.1891	12.10.1915	Königin Augusta Garde-Grenadier Regiment Nr. 4
Kanonier	Paul	Schatzkowski	30.07.1884	25.10.1914	Feldartillerie Regiment Nr. 72
Musketier	Albert	Scheil	23.04.1892	27.08.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Ersatz Reservist	Max	Schen	12.06.1886	01.02.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Wehrmann	Erich	Scheunemann	12.11.1886	04.10.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Vizefeldwebel	Hermann	Schewe	10.01.1898	16.07.1918	Infanterie Regiment Nr. 399
Kanonier	Wilhelm	Schiller	29.11.1881	12.08.1918	Reserve Fussartillerie Regiment Nr. 15
Musketier	Erich	Schilling	19.09.1894	23.03.1918	Infanterie Regiment von Winterfeldt (2. Oberschlesisches) Nr. 23, k. 5

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Landsturmpflichtiger	Willi	Schilling	09.03.1897	18.09.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 11
Musketier	Ernst	Schinkel	09.07.1890	20.09.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 225
Musketier	Willi	Schittkäker	05.10.1896	14.11.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Grenadier	Kurt	Schlotte	14.10.1894	17.06.1918	Infanterie Regiment Nr. 444
Muskieter	Franz	Schlottke	13.05.1898	14.04.1917	Infanterie Regiment Nr. 450
Oberleutnant der Reserve	Alfred	Schmidt	02.08.1886	?.11.1918	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 49
Muskieter	Berthold	Schmidt	15.03.1896	23.04.1917	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Unteroffizier	Karl	Schmidt	16.02.1891	25.06.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Offizier Stellvertretend	Max	Schmidt	10.05.1888	03.03.1915	4. Garde Regiment zu Fuss
Musketier	Walter	Schmidt	22.03.1895	11.09.1915	Infanterie Regiment Nr. 343
Unteroffizier	Paul	Schmidtke	18.12.1891	21.05.1917	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Grenadier	Gustaw	Schmiedeberg	18.02.1894	04.11.1914	Grenadier Regiment König Friedrich Wilhelm IV (1. Pommersches) Nr. 2
Flieger Leutnant	Hans	Schmude von	02.12.1891	18.10.1917	Flieger Ersatz Abteilung Boblingen 10
Landsturmann	Heinrich	Schmukal	17.10.1873	przed 12.03.1917	Landsturm Esatz Bataillon XVII
Musketier	Walter	Schönbeck	28.05.1893	29.04.1918	Infanterie Regiment Nr. 450
Gefreiter der Reserve	Richard	Schönherr	27.03.1890	12.04.1918	Infanterie Regiment von Goeben (2. Rheinisches) Nr. 28
Gefreiter	Franz	Schoodt	23.12.1891	17.08.1918	Feldartillerie Regiment Nr. 213
Schüle	Max	Schoodt	05.04.1897	29.11.1918	3. Ersatz Maschinengewehr Kompagnie XVII Armee Korps
Kanonier	Franz	Schöpe	04.08.1881	07.04.1918	Militar Eisenbahn Direction Nr 2
Ersatz Reservist	Ferdinand	Schrock	26.03.1890	27.09.1916	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Musketier	Friedrich	Schrock	26.01.1887	02.07.1915	3. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 129
Unteroffizier	Bruno	Schröder	27.02.1890	31.01.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Husar	Emil	Schröder	07.09.1888	13.09.1914	Husaren Regiment Fürst Blücher von Wahlstatt (Pommersches) Nr. 5
Gefreiter	Eugen	Schröder	30.12.1878	?.3/4.1917	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Wehrmann	Gustaw	Schröder	24.08.1882	28.08.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Musketier	Emil Paul	Schröder I	14.01.1893	04.08.1915	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Unteroffizier	Franz	Schubbert	30.10.1895	24.12.1914	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
Musketier	Emil	Schubert	15.05.1895	20.02.1916	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Landsturmann	Gustav	Schultz	11.07.1918	09.06.1918	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Wehrmann	Leo	Schultz	03.05.1883	20.08.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Fahrer	August	Schulz	08.11.1875	23.05.1918	
Unteroffizier	August	Schulz	23.03.1881	16.03.1915	Feldartillerie Regiment Nr.36,
Vizewachmeister	Edgar	Schulz	...04.1890	08.09.1914	Landsturm-Baterie XVII
Ersatz Rekrut	Franz	Schulz	22.04.1886	23.02.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Musketier	Franz	Schulz	03.02.1893	24.10.1915	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Wehrmann	Franz	Schulz	11.07.1883	06.10.1914 Russische Zeit	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Unteroffizier	Johannes	Schulz	15.03.1878	29.03.1916	Etappen Fuhrpark Kollone Nr. 71
Kriegsfreiwillige Seesoldat	Karl	Schulz	20.01.1896	31.10.1917	Kaiserliche Marine Infanterie Regiment Nr. 1
Unteroffizier	Kurt	Schulz	09.02.1894	01.11.1918	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Kanonier	Max	Schulz	13.01.1900	22.02.1918	Lehrregiment der Fussartillerie Schlesschule Jüterbog
Gefreiter	Paul	Schulz	23.10.1874	05.03.1915	Etappen Munition Kolonne Nr. 42
Gefreiter der Reserve	Richard	Schulz	09.04.1888	12.06.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Musketier	Walter	Schulz	29.05.1899	29.08.1918	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Pionier	Willi	Schulz	07.09.1896	18.09.1916	Ersatz Pionier Bataillon Nr. 26 Minenwefer Komp. Nr. 385
Gefreiter	Otto	Schur	15.03.1892	14.05.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Landsturmann	Erich	Schwarz	02.04.1877	20.10.1917	Reserve Infanterie Regiment Nr. 253
Muskieter	Max	Schwarz	18.07.1897	11.09.1917	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Musketier	Georg	Schwichtenberg	06.07.1895	25.07.1915	Infanterie Regiment Herzog Karl von Mecklemburg (6. Ostpreussisches) Nr. 43
Wehrmann	Paul	Schwonke	25.02.1878	16.11.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Musketier	Otto	Seefeldt	18.08.1894	26.12.1916	Infanterie Regiment Nr. 189
Unteroffizier	Paul	Seibod	28.09.1896	08.08.1918	Infanterie Regiment Freiherr Hiller von Gaertringen (4. Posensches) Nr. 59
Ersatz Reservist	Franz	Seils	17.12.1889	14.04.1917	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Ersatz Reservist Kanonier	Friedrich	Seils	22.11.1883	18.08.1918	Feldartillerie Regiment Nr. 36
Musketier	Paul	Seils	30.11.1894	27.01.1816	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Musketier	Wilhelm	Seils	21.02.1897	06.06.1918	Infantiere Regiment Nr. 343

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Muskieter	Paul	Selke	01.03.1876	04.06.1917	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Schütze	Walter	Selke	09.07.1899	19.08.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Reservist	Otto	Selonke	02.04.1888	15.10.1914	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Leutnant der Reserve	Hugo	Sielaff	06.11.1981	17.11.1914	Infanterie Regiment von der Goltz (7. Pommersches) Nr. 54
Musketier	Walter	Sielaff	27.02.1897	13.10.1918	Infanterie Regiment Nr. 451
Musketier	Wilhelm	Sielaff	04.10.1895	06.12.1916	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Unteroffizier	Franz	Siewert	03.03.1877	22.01.1916	Landsturm Infanterie Bataillon Stolp II (XVII.13)
Jäger	Karl	Siewert I	15.03.1893	09.08.1915	Jäger Bataillon Fürst Bismarck (Pommersches) Nr. 2
Gefreiter	Reinhold	Sill	09.01.1880	26.07.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Gefreiter	Franz	Singpiel	04.12.1875	04.09.1917	Infanterie Regiment Nr. 375
Freiwillige	Ehrhardt	Sitzenstock	08.05.1894	26.05.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr 202
Landsturmpflichtiger	Hermann	Smerling	16.08.1881	14.09.1915	Infanterie Regiment Nr. 375
Jäger	Wladislaus	Sobolewski	21.05.1893	15.11.1914	Jäger Bataillon Fürst Bismarck (Pommersches) Nr. 2
Wehrmann	Otto	Soike	18.07.1882	06.10.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Schütze	Willy	Sonnemann	19.05.1899	28.11.1918	2. Landsturm Infanterie Bataillon Hannover (X.8)
Vizefeldwebel	Günther	Sonntag	08.08.1894	21.04.1917	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Unteroffizier	Paul	Soyke	13.03.1880	24.07.1918	S.K. Flak Batterie 190
Wehrmann	Karl	Spickermann	21.10.1884	20.08.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
	Max	Spickermann	01.02.1875	20.01.1918	M.E.D. V Betr.Werkst. Wilno
Musketier	Albert	Spruth	09.03.1892	27.06.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Ersatz Reservist	Franz	Stachan	24.07.1884	17.10.1919	Infanterie Regiment Nr. 375
Wehrmann	Hermann	Stahlkopf	21.05.1886	06.10.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Ökonomie Handwerker	Albert	Stamm	14.05.1882	18.08.1916	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Reservist	Alfred	Stanke	04.06.1887	27.11.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr 5
Muskieter	Erich	Starke	28.11.1898	23.07.1917	Infanterie Regiment Nr. 450
Vizefeldwebel	Georg	Stebner	21.04.1887	24.06.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Landsturmann	Otto	Steffen	09.01.1883	20.08.1916	Infanterie Regiment von Grolmann (1. Posensches) Nr. 18
Gefreiter	Karl	Steingräber	20.08.1894	26.09.1918	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Schütze	Kurt	Steinhagen	29.03.1898	27.06.1918	Garde Schützen Ersatz Bataillon

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Gefreiter	Bernhard	Stephan	04.02.1889	19.09.1917	Infanterie Regiment Nr. 375
Landsturmpflichtiger	Hermann	Stephan	29.12.1896	19.01.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Musketier	Richard	Stern	19.03.1892	25.10.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Reservist	Karl	Stiewe	19.06.1878	10.01.1915	1. Pionier Bataillon Nr. 17
Musketier	Otto	Stiewe	29.10.1897	18.05.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 24
		Ernst		03.02.1917 (?)	
Gefreiter	Paul	Stolpmann	13.11.1893	14.04.1918	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Vizefeldwebel	Johannes	Stolze	30.02.1892	02.03.1919	Flieger Abteilung Nr. 401
Landsturmmann Rekrut	Alfred	Stralucke	22.09.1880	18.05.1917	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Landsturmpflichtiger	Erich	Strauss	11.06.1896	16.02.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Kriegsfreiwillige Gefreiter	Konrad	Strauss	22.08.1897	24.07.1917	Infanterie Regiment Nr. 157
Rekrut	Paul	Strauss	11.10.1900	27.01.1918	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Musketier	Willy	Strauss	10.10.1894	08.10.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Musketier	Otto	Strechlow	15.03.1893	14.07.1915	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
landsturmmann	Adolf	Strehlow	17.04.1890	29.04.1918	Infanterie Regiment Nr. 344
Wehrmann	Hermann	Strelow	09.10.1885	02.03.1915	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Musketier	August	Strempe	20.11.1890	15.08.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Führer	Paul	Strohmenger	26.01.1882	16.11.1914	Kreftwagenführerbeim Gen. Kommando XVI Armee Korps
Unteroffizier	Karl	Stubbe	19.12.1891	23.12.1914	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Gefreiter	Richard	Stubbe	12.08.1877	08.03.1919	Bezirks Kommando Stolp
Unteroffizier	Franz	Stüwe	25.09.1884	31.05.1917	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 384
Ersatz Reservist	Paul	Succow	02.02.1892	16.06.1917	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Kanonier	Walter	Sudau	27.11.1894	07.02.1916	Feldartillerie Regiment Nr. 209
Oberheizer der Reserve	Franz	Sylwester	20.10.1889	12.05.1919	Kaiserliche Marine I Werftdivision
Kanonier	Otto	Szelski	15.06.1899	05.02.1920	Artillerie Regiment Nr. 47
Vizefeldwebel	Karl	Tegge	25.3.1887	17.09.1916	Pionier Ersatz Bataillon Nr. 35
	Josef	Teichert	25.04.1892	07.11.1914	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
Gefreiter	Franz	Teipelke	10.12.1896	29.10.1918	Ersatz Feldartillerie Regiment Nr. 47
Grenadier	Emil	Tesch	07.07.1896	02.02.1919	Reserve Infanterie Regiment Nr. 201
Jäger	Albert	Teske	05.12.1886	17.11.1917	Jäger Bataillon Fürst Bismarck (Pommersches) Nr. 2

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Gefreiter	Emil	Teske	24.06.1888	01.09.1918	Feldartillerie Regiment Nr. 72, Stab II Abt.
Jäger	Paul	Teske	29.06.1879	06.12.1914	Jäger Bataillon Fürst Bismarck (Pommersches) Nr. 2
Kanonier	Johannes	Tesmer	15.08.1897	13.10.1918	Reserve Feldartillerie Regiment Nr. 47
Jäger	Paul	Tesmer	12.10.1899	11.06.1918	Ersatz Jäger Bataillon Nr. 2
Gefreiter	Franz	Tetzlaff	12.02.1887	02.10.1916	Infanterie Regiment Nr. 375
Musketier	Karl	Tetzlaff	22.10.1893	11.04.1918	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Muskietier	Wilhelm	Tetzlaff	10.07.1893	23.04.1917	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Reservist	Friedrich	Thiele	12.12.1890	20.08.1914	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Musketier	Friedrich	Thienelt	01.11.1900	07.10.1918	3. Kompagnie des Korps=Rekruten Depots Gruppe
Wehrmann	Wilhelm	Thinius	17.05.1887	25.08.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Reservist Füsilier	Franz	Tietz	01.08.1883	20.09.1918	Betriebs Werk Masterei Kowel
Wehrmann	Wilhelm	Todtmann	30.11.1881	26.11.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Lautnant	Günther	Tosch	26.04.1896	25.08.1917	Feld Flieger Abteilung Nr. 40
Ersatz Reservist	Paul	Totzke	07.02.1884	11.03.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Kanonier	Albert	Trapp	03.11.1884	22.01.1918	8. Westpreussisches Fussartillerie Regiment Nr. 17 Marienburg
Musketier	Emil	Trapp	31.03.1891	14.12.1914	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Kanonier	Robert	Trende	01.04.1886	13.10.1915	Feldartillerie Regiment nr. 79
Kesselwärter	Robert	Trende	...03.1857	16.01.1918	Lazarettzug 7
Leutnant der Reserve	KarlJohann	Tretzendorff	25.08.1884	31.01.1915	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
Oberjäger	Adolf	Troch	12.10.1892	14.05.1915	Reserve Jäger Bataillon Nr. 23
Leutnant der Reserve	Erich	Tröger	12.12.1889	05.03.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 101
Vizefeldwebel	Arthur	Troike	27.05.1881	06.09.1914	6. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 149
Musketier	Ernst	Tschorn	17.07.1891	23.07.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Landsturmpflichtiger	Albert	Tuschling	18.01.1896	26.12.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Gefreiter	Paul	Ulrich	01.11.1888	27.10.1917	Leichte Munitions Kolonne Nr. 825
Reservist	Willi	Ulrich	15.10.1886	12.11.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Unteroffizier	August	Vandersee	02.10.1891	14.06.1919	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5, Festungs Kompagnie Thorn
Gefreiter	Fritz	Vandersee	30.04.1892	30.05.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 235
Ersatz Reservist	Otto	Vedder	08.10.1884	22.09.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Füsilier	Ernst	Villmow	02.02.1894	15.07.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 38
Telegrafist	Max	Villwock	14.07.1900	04.10.1918	Nachrichten Ersatz Abteilung Nr. 1
Unteroffizier	Franz	Voelzke I	07.07.1892	16.12.1914	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Füsilier	Albert	Voigt	13.03.1890	30.04.1917	Kaiser Franz Garde Grenadier Regiment Nr. 2
Gefreiter	Erich	Voigt	30.10.1895	18.09.1917	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Reservist	Emil	Völkner	02.03.1888	21.02.1915	Infanterie Regiment von der Goltz (7. Pommersches) Nr. 54
Muskietier	Ernst	Voll	25.09.1897	12.05.1917	Infanterie Regiment Prinz Moritz von Anhalt-Dessau (5. Pommersches) Nr. 42
Landsturmmann	Karl	Voll	01.07.1872	21.10.1918	Ersatz Pferde Depot I Armee Korps
Sergeant	Willy	Voll	14.02.1888	30.07.1918	6. Pommersches Infanterie Regiment Nr. 49
Vizefeldwebel	Bruno	Völz	18.06.1891	11.06.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 223
Wehrmann	Friedrich	Voss	04.02.1881	10.08.1917	Infanterie Regiment Nr. 375
Gefreiter	Gustaw	Voss	11.07.1892	02.09.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Landsturmmann	Hermann	Voss	29.11.1893	03.11.1918	Landsturm Infanterie Bataillon Schlawe I
Sanitat gefraiter	Karl	Voss	29.09.1992	20.08.1914	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Musketier	Max	Voss	01.10.1891	26.07.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Reservist	Paul	Voss	25.06.1887	20.08.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Reservist	Paul	Voss	25.06.1887	20.08.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Unteroffizier der Landwehr	Richard	Voss	14.06.1880	26.08.1917	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Kriegsfreiwillige	Walter	Voss	26.05.1892	18.11.1914	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Musketier	Walter	Voss	28.08.1893	12.12.1914	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Musketier	Walter	Voss	20.07.1894	02.12.1916	Danziger Infanterie Regiment Nr. 128
Leutnant der Reserve	Otto	Voy	04.12.1889	23.05.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Musketier	Hugo	Waak	14.09.1895	07.10.1915	Infanterie Regiment Nr. 344
Unteroffizier	Traugott	Wagenknecht	14.08.1886	06.10.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Oberheizer der Reserve	Willy	Waldow	24.11.1890	25.01.1915	SMS Gazelle
	Willy	Waldow		17.07.1919	
Unteroffizier Hornist	Robert	Vandersee	30.10.1891	23.12.1914	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Wehrmann	Friedrich	Wandtke	22.11.1883	10.09.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Gefreiter	Franz	Warschkow	29.09.1884	22.09.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Reservist	Franz	Warschkow	18.07.1887	24.12.1914	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Wehrmann	Karl	Warschkow	09.10.1879	16.06.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Trainfahrers	Max	Waskow	05.05.1890	30.07.1915	Etappen Fuhrpark Kolonne Nr. 8
Landsturmpflichtiger	Emil	Wegner	17.09.1896	20.09.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Ersatz Reservist	Franz	Wegner	09.01.1886	06.01.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Unteroffizier	Otto	Wegner	09.05.1893	21.01.1916	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Reservist	Willi	Wegner	01.06.1888	26.12.1914	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Kriegsfreiwillige	Gustaw	Wehner	02.12.1889	07.07.1916	Colbergsches Grenadier Regiment Graf Gneisenau (2. Pommersches) Nr. 9
Musketier	Eckard	Wendorf	13.1.1895	14.08.1915	Infanterie Regiment Graf Schwerin (3. Pommersches) Nr. 14
Gefreiter	Ernst	Wendt	03.09.1897	13.08.1918	Infanterie Regiment Nr. 448
Gefreiter der Reserve	Hermann	Wendt	11.01.1887	08.09.1914	Sanitat Kompanie Nr. 1 XIII Armee Korps
Gefreiter	Otto	Wendt	11.12.1896	27.05.1918	Grenadier Regiment König Friedrich I (4. Ostpreussisches) Nr. 5
Muskieter	Paul	Wendt	02.09.1895	30.05.1917	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Gefreiter der Landwehr	Erich	Wenzlaff	12.08.1889	03.04.1918	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
	Walter	Werner		18.05.1916	
Gefreiter	Heinrich	Westphal	23.02.1896	21.03.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 93
Jäger	Kurt	Westphal	13.06.1897	21.12.1914	Jäger Bataillon Nr 11 k.4
Leutnant der Reserve	Alfred	Wetzel	21.11.1880	15.11.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 18
Kriegsfreiwillige	Fritz	Wetzel	10.08.1895	24-27.04.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 210
Schütze	Otto	Wick	08.05.1895	23.10.1918	Reserve Infanterie Regiment Nr. 271
Kriegsfreiwillige	Erich	Wiedenhöft	23.09.1894	17.02.1915	Reserve Infanterie Regiment nr. 9
Musketier	Rudolf	Wilke	28.06.1893	12.10.1915	3. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 129
Kriegsfreiwillige	Werner	Wilke	04.11.1891	10.12.1914	2. Leib-Husaren Regiment Nr. 2
Landsturmann	Friedrich	Willnat	12.02.1885	27.07.1915	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Kanonier	August	Willusch	17.08.1895	28.08.1916	Fussartillerie Regiment Nr. 15, Genesende Batterie
Landsturmann	Hermann	Winkel	28.06.1875	16.08.1917	Reserve Infanterie Regiment Nr. 49

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Reservist	Hermann	Winkel	23.06.1886	26.09.1915 29.09.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Wehrmann	Hermann	Winkler	21.06.1886	28.02.1917	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
	Karl	Winterfeld	31.03.1885	??.02.1919	
Sergeant der Reserve	Paul	Witt	02.09.1887	02.09.1918	Feldartillerie Regiment Nr. 223
Unteroffizier	Paul	Witt		09.09.1914	7. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Musketier	Reinhold	Witt	12.02.1890	12.06.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Gefreiter der Reserve	Georg	Wittenberg	09.03.1892	04.11.1914 Russische zeit	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Landsturmpflichtiger	Theodor	Wittenberg	10.02.1896	12.11.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Husar	Willi	Wittenberg	18.06.1895	15.01.1915	Leibhusaren Regiment Nr 1
Musketier	Ernst	Wittke	16.08.1896	23.11.1916	Reserve Infanterie Regiment Nr. 21
Jäger	Franz	Witulla	03.08.1886	19.06.1915	Jäger Bataillon Fürst Bismarck (Pommersches) Nr. 2
	Franz	Wockenfuss		vermisst	
Landsturmann	August	Woitzel	29.08.1875	23.08.1917	Ueberplanm. Landwehr Infanterie Bataillon Aschersleben. IV A.K. Nr.2
Muskietier	Alfred	Wolff	11.10.1896	14.09.1917	9. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 176
Landsturmann	Ernst	Wolff	22.07.1874	05.10.1916	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 61
Vizefeldwebel	Ernst	Wolff	27.05.1890	16.07.1918	Infanterie Regiment Nr. ??
Unteroffizier	Hermann	Wolff	25.01.1880	16.11.1914	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 21
Musketier	Gerhard	Wolk	14.12.1894	26.03.1917	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Musketier	Karl	Wollenschläger	20.08.1885	17.11.1914	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Unteroffizier	Otto	Wollenschläger	18.04.1890	07.06.1915	Colbergsches Grenadier Regiment Graf Gneisenau (2. Pommersches) Nr. 9
Wehrmann	Wilhelm	Wolter	02.04.1883	...03.1917	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Reservist	Johann	Wroblewski	22.04.1884	26.02.1915	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Musketier	Max	Wummel	25.06.1892	05.08.1915	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Musketier	Hermann	Wunsch	07.03.1918	03.05.1918	Infanterie Regiment Nr. 450 Minenwerfer Bataillon
Leutnant der Reserve	Karl	Zaddach	07.01.1887	19.08.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 37
Grenadier	Walter	Zaddach	27.05.1893	02.03.1915	4.Garde Regiment zu Fussartillerie
Landsturmann	Karl	Zahl	26.05.1870	12.02.1918	Landwehr Infanterie Regiment Nr. 5
Gefreiter	Emil	Zahmel	26.03.1886	06.10.1918	Immobile Kraftwagen Kolonne 939

STOPIEŃ	IMIĘ	NAZWISKO	DATA URODZIN	DATA ŚMIERCI	JEDNOSTKA WOJSKOWA
Gefreiter der Landwehr	Max	Zander	25.01.1884	10.06.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Musketier	Max	Zedler	21.11.1894	22.12.1918	Infanterie Regiment Nr. 343
Unteroffizier	Otto	Zedler	27.12.1891	19.08.1915	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Reservist	Friedrich	Zedtlach	21.03.1892	23.04.1917	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Kanonier	Paul	Zedtlach	08.03.1885	27.03.1915	Feldartillerie Regiment Nr. 72
Unteroffizier	August	Zenke	14.05.1885	13.06.1918	Infanterie Regiment Nr. 344
Landsturmmann	Friedrich	Zessin	07.10.1875	07.06.1917	Infanterie Regiment von der Marwitz (8. Pommersches) Nr. 61
Kanonier	August	Zielke	14.03.1887	03.02.1915	Reserve Feldartillerie Regiment Nr. 86
Fahrer	Emil	Zielke	15.02.1878	20.08.1816	Munitions Kolonne der Fussartillerie Batterie 122
Sergeant	Karl	Ziepke	18.11.1888	09.04.1918	8. Westpreussisches Infanterie Regiment Nr. 175
Unteroffizier der Reserve	Karl	Ziepke	21.02.1889	19.12.1914	Kulmer Infanterie Regiment Nr. 141
Reservist	Karl	Zilske	07.07.1885	11.08.1915	Reserve Infanterie Regiment Nr. 5
Sergeant	Richard	Zimmermann	25.05.1884	08.02.1919	2. Landwehr Infanterie Bataillon Küstrin
Ersatz Reservist	Paul	Zischke	13.05.1887	05.09.1914	Infanterie Regiment von Borcke (4. Pommersches) Nr. 21
Gefreiter	Friedrich	Zolldahn	03.02.1871	26.10.1915	Landsturm Infanterie Ausbildungs=Bataillon (XVII,18) Gruppe
		Karl		11.02.1918	
See Soldat	Karl	Zumm	04.07.1879	01.10.1916	Kaiserliche Marine, I Ersatz Marine See Bataillon
Landsturmmann	Alexander	Żebrowski	05.07.1870	10.10.1917	Reserve Infanterie Regiment Nr. 256

WYKAZ MIEJSCOWOŚCI

B

Barcino 67
Berlin 55, 64, 157, 201
Będziechowo 68
Biała 39
Białogard 15, 23, 26, 33
Bierkowo 69
Biesowice 27, 28, 70-72
Biskupice 39
Bobolice 16, 20, 32
Bon 10
Borzęcino 19, 36, 73, 194-195
Brokęcino 24, 25
Bronowo 74
Bruskowo Małe 39, 75
Brünn 174
Budowo 76
Bukowa 91
Bukowo Morskie 26
Bydlino 118
Bytów 15, 20, 37

C

Cecenowo 17, 77-78, 196
Charbrowo 12, 32, 35
Charnowo 79
Chocielewko 34
Ciecholub 80
Ciekocinek 18
Ciemino 81
Czarne 37
Czołpino 149
Czysta 91

D

Dabrowica 13
Damnica 19, 26, 82-84
Darłowo 20, 26
Dennenwitz 173
Dębica Kaszubska 85
Dijon 84
Domaradz 86
Domasławice 25
Drawsko Pomorskie 28, 37
Drzonowo 21
Duninowo 21, 87, 197

G

Gałęzów 88
Gardna Mała 91
Gardna Wielka 29, 34, 40, 89-93
Grapice 27, 28, 97
Głobino 19, 94
Głodowo 39
Główczyce 27, 95
Głubczyn 27
Gogolewko 96
Gorzyca 25, 31
Görlitz 174
Gwda Mała 19

H

Hamburg 52
Hradec Králové 107

I

Iwęcino 25, 32
Izbica 98-99

J

Jaromierz 21
 Jastrowie 16
 Jawory 100
 Juchów 35, 36
 Jutrzenka 39

K

Karlino 15, 37
 Karścino 30
 Karzcinio 118
 Kępice 8, 101
 Kępno 39, 102
 Kluki 103-104
 Kluki Źeleskie 103
 Kobylnica 105-108
 Kołobrzeg 14, 15, 17, 20, 35, 37
 Konstantynopol 195
 Korzybie 109
 Kostrzyń 175
 Koszalin 14, 15, 31, 35
 Krajenka 15
 Krąg 32
 Krępsk 21
 Krępa 39
 Kruszyna 114
 Kuleszewo 32, 110-111
 Kusowo 34, 40, 198-199
 Kwakowo 16, 32, 39, 112-114

L

Laon 180
 Lekowo 39

Lębork 20, 28, 32, 37
 Lipka 26
 Lubuczewo 16, 200
 Lubuń 201
 Lulemino 114

Ł

Łeba 30, 31
 Łokciowe 149
 Łubno 18
 Łupawa 115, 142

M

Małęcino 23
 Machowinko 116
 Machowino 117-118
 Malechowo 30, 31
 Marvejols 173
 Metz 175
 Mianowice 167
 Miastko 16
 Mickowo 199
 Mikorowo 39
 Miłocice 24
 Możdżanowo 119-120

N

Nawiono 23
 Niepogłędzie 39, 121
 Niestkowo 174, 177
 Nożyno 18
 Nożynko 18

O

Objazda 28, 122
Okonek 39
Osowo 123-125
Ostre Bardo 34

P

Piaszczyzna 39
Pietrzykowo 39
Płaszewo 114
Płocko 126
Płytnica 24, 34
Pobłocie 24, 127
Połczyn Zdrój 13
Potulice 18
Przewłoka 175, 177
Przybynin 149
Przytocko 38, 128

R

Retowo 91
Rokosowo 32
Rozłazino 9, 34
Runowo 129-130, 142
Runowo Wielkie 130
Rusowo 32
Rzechcino 131-132
Rzeczca 31

S

Saarburg 173
Sarbinowo 25

Sarbsk 35

Schwedt 173

Sianów 36

Siemianice 133-134

Sierakowo Słupskie 31

Siodłonie 137-138

Skórka 19

Skórowo 13, 34, 139-142

Sławianowo 32, 33

Sławno 8, 20, 34, 37

Słonowice 143

Słowino 26

Słupsk 7, 9, 10, 14, 15, 17, 20, 21, 26,
28, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 41-64,
187-193, 203

Smołdzino 8, 25, 27, 30, 34, 40, 144-
147

Smołdziński Las 148-149

Somma 30

Sominy 16

Spore 22

Starkowo 29, 150-151

Stowięcino 40

Swołowo 40, 152

Sycevice 19, 153

Szczecin 173

Szczecinek 13, 15, 35, 36

Szczyrkowice 154-155

Ś

Świdwin 15

T

Tarnówka 34

Tannenberg 35, 54

U

Ugoszcz 34, 38
Ustka 7, 10, 20, 26, 40, 156-157
Ustronie Morskie 37

V

Verdun 30

W

Waterloo 14
Warblewo 158
Wegorzewo 23
Węgierskie 142
Widzino 159
Wieszyno 36
Wirres 188
Witkowo 160-161
Włynkowo 162
Wodnica 28, 29, 163-164
Wolinia 25, 165
Września 192
Wyszewo 27, 202

Z

Zagórzyca 14, 39, 40, 166-167
Zajączkowo 38
Zaleskie 12, 25, 32, 168-171
Zielnica 39
Zimowiska 12, 32, 172-177
Złocieniec 37
Złotów 16, 27
Zochowo 178

Ż

Żelki 114
Żelkowo 179-181
Żelkówko 182
Żoruchowo 27, 183-184

SPIS TREŚCI

Wstęp	5
Formy upamiętniania żołnierzy niemieckich i pozostających w służbie francuskiej poległych i zmarłych w okresie wojen napoleońskich	11
Formy upamiętniania żołnierzy poległych w wojnach o zjednoczenie Niemiec	14
Formy upamiętniania żołnierzy poległych w czasie I wojny światowej	17
Formy upamiętniania żołnierzy poległych w czasie II wojny światowej	38
Losy pomników żołnierskich po II wojnie światowej	38
Zakończenie	40
Pomniki zbiorowe wystawione przez gminę i parafie – Słupsk	41
Tablice w kościele Mariackim z nazwiskami mieszkańców Słupska poległych w I wojnie światowej	43
Tablice w kościele św. Jacka z nazwiskami żołnierzy 1. i 2. Pułku Przybocznego Huzarów poległych w I wojnie światowej	45
Tablica poświęcona urzędnikom i pracownikom przedwojennego Urzędu Miasta poległym w I wojnie światowej	47
Tablica poświęcona zmarłym jeńcom francuskim	50
Pomnik załogi sterowca SL 6	52
Pomnik huzarów poległych w czasie I wojny światowej	54
Pomnik mieszkańców Słupska poległych w wojnach o zjednoczenie Niemiec z lat 1864 - 1871	55
Pomnik poległych z powiatu słupskiego w czasie wojny francusko-pruskiej ...	57
Tabliczka upamiętniająca Waltera Wernera	58
Nagrobki upamiętniające zmarłych w szpitalach wojskowych w ostatnim okresie wojny lub po jej zakończeniu	59
Kaplica szpitalna św. Jerzego	61
Pomnik sportowców ze słupskiego Stowarzyszenia Sportowego Germania poległych w czasie I wojny światowej	62
Pomnik poświęcony niesprawiedliwie przegranej wojnie światowej	64

Pomniki zbiorowe wystawione przez gminy i parafie – Powiat słupski ... 65

Barcino – kamienna podstawa pomnika poległych w I wojnie światowej	67
Będziechowo – pomnik poległych w I wojnie światowej	68
Bierkowo – pomnik poległych w I wojnie światowej	69
Biesowice – glorieta poświęcona żołnierzom poległym na frontach Rosji, Francji i Rumunii	70
Borzęcino – pomnik poległych mieszkańców wsi w I wojnie światowej	73
Bronowo – pomnik poległych mieszkańców wsi w I wojnie światowej	74
Bruskowo Małe – podstawa pomnika poległych w I wojnie światowej	75
Budowo – pomnik poległych w I wojnie światowej	76
Cecenowo – pomnik poległych w I wojnie światowej	77
Charnowo – pomnik poległych w I wojnie światowej	79
Ciecholub – tablica poświęcona poległym w czasie wojen napoleońskich	80
Ciemino – pomnik poległych w I wojnie światowej	81
Damnica – mauzoleum poległych w I wojnie światowej	82
Damnica – pomnik poświęcony żołnierzowi poległemu w czasie wojny francusko-pruskiej w 1871 roku	84
Dębica Kaszubska – pomnik poległych w I wojnie światowej	85
Domaradz – tablica poświęcona poległym w I wojnie światowej	86
Duninowo – pomnik poległych w I wojnie światowej	87
Gałęzów – pomnik poległych w I wojnie światowej	88
Gardna Wielka – pomnik żołnierzy poległych w I wojnie światowej	89
Gardna Wielka – witraże poświęcone poległym w I wojnie światowej	92
Głobino – pomnik poległych w I wojnie światowej	94
Główczyce – kamienny monument przed kościołem	95
Gogolewko – kamienna podstawa pomnika poległych w I wojnie światowej ...	96
Grapice – pomnik żołnierski	97
Izbica – pomnik poległych w I wojnie światowej	98
Jawory – pomnik poległych w I wojnie światowej	100
Kępice – kamienny pomnik poległych w I wojnie światowej	101
Kępno – pomnik kamienny	102

Kluki – pomnik poległych w I wojnie światowej	103
Kobylnica – trzy drewniane tablice	105
Kobylnica – fragment tablicy poświęconej żołnierzom poległym w wojnach o zjednoczenie Niemiec	106
Kobylnica – drewniana tablica upamiętniająca poległych w I wojnie światowej	108
Korzybie – pomnik poległych w I wojnie światowej	109
Kuleszewo – podstawa pomnika żołnierzy poległych w I wojnie światowej i drewniana tablica	110
Kwakowo – kamienna podstawa pomnika	112
Kwakowo – drewniana tablica poświęcona poległym w wojnach o zjednoczenie Niemiec	113
Łupawa – pomnik poległych w I wojnie światowej	115
Machowinko – pomnik żołnierzy z I wojny światowej	116
Machowino – drewniana tablica poświęcona poległym w I wojnie światowej	117
Możdżanowo – pomnik poległych w I wojnie światowej	119
Niepogłędzie – fundament pomnika żołnierzy poległych w I wojnie światowej	121
Objazda – pomnik poległych mieszkańców wsi w I wojnie światowej	122
Osowo – pomnik poległych w I wojnie światowej	123
Płocko – miejsce po zlikwidowanym pomniku z okresu I wojny światowej	126
Pobłocie – płyta kamienna z nazwiskami mieszkańców wsi poległych w I wojnie światowej	127
Przytocko – pomnik poległych w I wojnie światowej	128
Runowo – pomnik poległych w I wojnie światowej	129
Rzechcino – pomnik poległych mieszkańców wsi w I wojnie światowej	131
Siemianice – tablica poległych w I wojnie światowej	133
Sierakowo Słupskie – pomnik poległych w I wojnie światowej	135
Siodłonie – pomnik poległych w I wojnie światowej	137
Skórowo – pomnik poświęcony poległym żołnierzom napoleońskim	139
Skórowo – pomnik żołnierski z czasów I wojny światowej	140
Skórowo – witraże poświęcone poległym w czasie I wojny światowej i władztwu rodu von Bonin	141

Słonowice – podstawa pomnika żołnierzy poległych w I wojnie światowej ...	143
Smółdzino – pomnik poległych mieszkańców wsi w I wojnie światowej	144
Smółdzino – witraże poświęcone poległym w I wojnie światowej	146
Smółdziński Las – pomnik poległych mieszkańców kilku wsi w I wojnie światowej	148
Starkowo – pomnik poległych w I wojnie światowej	150
Swołowo – pomnik poległych w I wojnie światowej	152
Sycewice – pomnik poległych w I wojnie światowej	153
Szczypkowice – pomnik poległych w I wojnie światowej	154
Ustka – pomnik poległych w I wojnie światowej	156
Warblewo – pomnik poległych w I wojnie światowej	158
Widzino – pomnik poległych mieszkańców wsi w I wojnie światowej	159
Witkowo – pomnik poległych w I wojnie światowej	160
Włynkowo – pomnik poległych w I wojnie światowej	162
Wodnica – pomnik poległych w I wojnie światowej	163
Wolinia – pomnik poległych w I wojnie światowej	165
Zagórzyca – pomnik poległych w I wojnie światowej	166
Zagórzyca – pomnik upamiętniający bitwę pod Mianowicami	167
Zaleskie – pomnik mieszkańców wsi poległych w I wojnie światowej	168
Zaleskie – tablica poświęcona pamięci mieszkańców wsi poległych w wojnie wyzwoleńczej z wojskami napoleońskimi	171
Zimowiska – tablice upamiętniające poległych w wojnach napoleońskich, o zjednoczenie Niemiec i w I wojnie światowej	172
Zimowiska – tablica poświęcona pamięci żołnierzy poległych w wojnach z Austrią i Francją	174
Zimowiska – drewniane eiptafium poświęcone poległym w I wojnie światowej	176
Zochowo – pomnik poległych w I wojnie światowej	178
Żelkowo – pomnik poległych w I wojnie światowej	179
Żelkowo – kamienna wieża	181
Żelkówko – trzon pomnika poległych w I wojnie światowej	182
Zoruchowo – pomnik poległych w I wojnie światowej	183

Pomniki wystawione poległym przez ich rodziny	185
Słupsk – kilka kamiennych nagrobków	187
Nagrobek rodziny Burzlaff	188
Krzyż rodziny Gabey	189
Płyta dla uczczenia pamięci Gustawa oraz Valtera Voss	190
Nagrobek Wilhelma Mielke	191
Stela poświęcona Wilhelmowi Nickelowi	192
Nagrobek Anny Zilske i jej brata Friedricha	193
Borzęcino – nagrobek Kurdta Ernsta Wilhelma von Heydebrecka	194
Cecenowo – chrzcielnica za powrót zięcia z wojny	196
Duninowo – stela poświęcona Martinowi Schubringowi	197
Kusowo – podstawy pod nagrobne krzyże poległych żołnierzy	198
Lubuczewo – nagrobek weterana wojny francusko-pruskiej	200
Lubuń – żeliwny krzyż upamiętniający Richarda Kautza	201
Wieszyno – nagrobek Wilhelma von Goerne	202
Lista nazwisk mieszkańców Słupska poległych, zmarłych i zaginionych w czasie I wojny światowej, umieszczonych do 1945 roku na drewnianych tablicach w kościele Mariackim w Słupsku	203
Wykaz miejscowości	240
Spis treści	244
Warcisław Machura	249

Warcisław Machura jest wicedyrektorem i nauczycielem historii, filozofii oraz etyki w II Liceum Ogólnokształcącym im. Adama Mickiewicza w Słupsku. Z zamiłowania – historyk ziemi słupskiej i całego Pomorza, epigrafik, pochodzący ze znanej rodziny słupskich badaczy historii.

Realizację swoich pasji rozpoczął już w okresie studiów na Uniwersytecie Łódzkim, biorąc udział w kilku obozach Koła Naukowego Historyków, których efektem było wydanie kolejnych tomów Corpus Inscriptionum Poloniae, obejmujących zachowane zabytki pisma z terenu ówczesnych województw: piotrkowskiego i płockiego. Po ukończeniu studiów, z żoną Haliną, również nauczycielką historii, inwentaryzował szereg dawnych cmentarzy ewangelickich na terenie województwa słupskiego.

Od wielu lat, jako nauczyciel historii w Zespole Szkół Medycznych, III Liceum Ogólnokształcącym im. Marii Skłodowskiej-Curie, Liceum Katolickim im. św. Marka oraz w II Liceum Ogólnokształcącym im. Adama Mickiewicza popularyzuje historię regionu oraz wiedzę o zabytkach kultury materialnej, które przetrwały wszystkie dziejowe zawieruchy, przetaczające się przez ziemie Pomorza.

Przed kilkoma laty powrócił do swoich zainteresowań zabytkami epigraficznymi, dokonując inwentaryzacji powstałych do końca XVIII wieku tablic i płyt nagrobnych, epitafiów, nagrobków i innych form upamiętniających władców oraz mieszkańców Pomorza. Następnie, zachęcony przez Stanisława Szpilewskiego z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków – Oddziału w Słupsku, podjął się zinwentaryzowania niemieckich pomników żołnierskich z okresu XIX i XX wieku na terenie powiatu słupskiego.

Projekt ten przekroczył szybko początkowo wyznaczone ramy terytorialne i chronologiczne. Jego efektem stały się poszukiwania prowadzone na całym, szeroko rozumianym Pomorzu Środkowym od przedwojennej granicy polsko-niemieckiej aż po Drawsko i Świdwin. Realizowany jest nadal i mało prawdopodobne, by można było kiedykolwiek uznać go za zakończony.

W przyszłości planuje rozpocząć badania nad historią słupskich nauczycieli w I połowie XX wieku i ich losami w czasach dwóch wojen światowych oraz kontynuować badania epigraficzne zabytków nowożytnych z terenu powiatu słupskiego i powiatów ościennych.

Dawne pomniki żołnierskie na terenie powiatu słupskiego to pozostałość świata, który zaginał ponad sześćdziesiąt lat temu. Kamienne pomniki, drewniane tablice, witraże, dzwony, choć martwe ciągle mówią do nas. Mówią o ludziach, którym wypadło żyć i umierać w świecie pełnym wojny i nienawiści, którzy musieli porzucić swoje domy i rodziny, i ruszyć na wojny w imię króla i cesarza, ojczyzny wielkiej i małej. Mówią też o tych, którzy je fundowali, projektowali i wznosili, by uratować pamięć o swoich najbliższych, aby za ich pomocą wskazać nowym pokoleniom ideały do naśladowania. Niestety, jak później przekonał się cały świat, owe wzory doprowadziły Europę na skraj zagłady i w szaleństwo zbrodni przeciwko ludzkości. My, Polacy przybyliśmy na ziemię słupską po II wojnie światowej. Ogrom zbrodni hitlerowskich i lęk przed niemieckim odwetem spowodowały, że dziedzictwo materialne tych ziem dzieliśmy na złe – poniemieckie i dobre – słowiańskie i polskie. Pomniki żołnierskie, choć nie raz brzmieniem umieszczonych tam nazwisk świadczyły o słowiańskich korzeniach ziemi słupskiej, niszczone były jako wspomnienie prusko-niemieckiego nacjonalizmu i militarizmu. Dopiero niedawno dziedzictwo dawnych lat mogło przemówić do nas nowym głosem, gdy kolejne pokolenie polskich mieszkańców przestało bać się swoich sąsiadów zza Odry, gdy poczuło, że pochodzi stąd i tylko stąd. Domy, kościoły, pomniki przestają być poniemieckie, stają się nasze – europejskie, pomorskie i słupskie. Pomijany dotąd okres historii naszej Małej Ojczyzny, obejmujący XIX i I połowę XX w., zostaje wspólnym trudem pasjonatów historii zapełniany opisywaną na nowo wiedzą o tamtych ludziach i ich losach. Dzięki temu pomniki żołnierskie na nowo odkrywane, ponownie ustawiane na miejscach, skąd niegdyś je usunięto mówią nam znów o losie ludzi, ich nadziejach, marzeniach i tragediach. Stać nas dzisiaj na dystans i na zrozumienie trudnych losów ówczesnych Pomorzan. Ta książka jest właśnie o tych ludziach. Nie o kamieniach, nie o drewnianych tablicach. Jest o ludziach i o tym, jak się oni od końca I wojny światowej zmieniali. To, że mogła powstać świadczy, że zmienili się na lepsze.

Warcisław Machura

ISBN 978-83-60228-39-5